

Oma Keel

nr 2 / 2011

Oma Keel

Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetuskolleegium: Tiit Hennoste, Reet Kasik, Krista Kerge, Annika Kilgi, Piibe Leiger, Helle Metslang, Helmi Neetar, Pille Penjam, Tiia Penjam, Peeter Päll, Maire Raadik, Maria-Maren Sepper, Tõnu Tender, Jüri Valge, Jüri Viikberg

Toimetaja: Reili Argus

Toimetuse aadress: Emakeele Selts, Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn

e-post: es@eki.ee

Oma Keele väljaandmist toetab haridus- ja teadusministeerium

Emakeele Selts 2011

Autoriõigus: artiklite autorid

Kaas ja kujundus: Tiit Hennoste, Roosmarii Kurvits

Küljendus: Sirje Ratso

Trükk: AS Pakett

ISSN 1406-6599

S i s u k o r d

<i>Tiia Tulviste</i> Psühholoogia ja keeleteaduse piirimail – psühholingvistika.....	5
<i>Tiit Hennoste</i> Suuline süntaks ehk dialoogi protsessilause grammatika	11
<i>Huno Rätsep</i> Kolumbus Krisostomus. Kolumbuse-aegsete eesti poisslaste meelisinimedest ja nende päritolust	17
<i>Mari-Liis Kalvik</i> Välteist Viru ranna keeles	27
<i>Merli Toome</i> Eesti liitverbid ja pöördmoodustised	33
<i>Kerli Prass Saama-</i> ja <i>hakkama-</i> tulevik tänapäeva eesti kirjakeeles	39

Keelenõuanne

<i>Maire Raadik</i> Tester	48
----------------------------------	----

Ülevaade

<i>Piret Kuusk</i> Teaduskeelest ja selle tõlkimisest	54
<i>Katrin Jänese</i> Eesti keele õpetamisest Hiinas	59
<i>Martin Ehala</i> Sõnar – idee ja rakendus.....	63

Emakeel koolis

<i>Marju Ilves, Jüri Viikberg</i> Igapäevasuhtluse keel emakeeleolümpiaadil	66
<i>Külli Habicht, Katrin Kern, Arvi Tavast</i> Probleemne arvutisõnavara.....	76
Keeleviktoriin.....	83

Intervjuu

<i>Reili Argus</i> Reet Kasik.....	84
------------------------------------	----

Raamatud

<i>Karl Pajusalu</i> Raamat eesti keele põnevast uurimisloost	91
<i>Helika Mäekivi</i> Maire Raadikult on ilmunud väikeste tarbetekstide käsiraamat	94
<i>Anastassia Šmõreitšik</i> Artikleid keelesuhetest	96

Kroonika

2011. aasta esimese poole keelesündmusi (<i>Reili Argus</i>)	99
2011. aastal kaitstud eesti keele alased lõputööd (<i>Siiri Soidro, Mare Valge</i>).....	103

Psühholoogia ja keeleteaduse piirimail – psühholingvistika

Tiia Tulviste

Tartu ülikooli professor

Psühholingvistika on interdistsiplinaarne teadusvaldkond, mille eesmärk on uurida keele omandamise, kasutamise ja mõistmise aluseks olevaid psühholoogilisi ja neurobioloogilisi mehhanisme. Teadusharu algust seostatakse Ameerika keeleteadlase Noam Chomsky nime ja tema loodud generatiivse grammatika koolkonna algusaastatega. Teoreetilise lähenemisega psühholingvistide eesmärgiks on luua selline keeleteooria, mis seletaks keele olemust, samuti keele kasutamist ja omandamist. Praktiliste suunitlustega psühholingvistid tegelevad aga eelkõige mitmete keele omandamisel ja kasutamisel esinevate probleemide lahendamise, nt lugemis- ja kirjutamisprobleemid, raskused lugema ja kirjutama õppimisel, kakskeelsus, kõne patoloogiad jm.

Oma algusaastatest peale uurib psühholingvistika näiteks selliseid keele ja selle kasutajatega seotud teemasid: kuidas me keelest aru saame ja ise kõneleme; kuidas me omandame emakeele ja õpime hiljem teisi keeli; missuguseid probleeme toob kaasa kahe või mitme keele samaaegne või järjestikune omandamine; kas keel, milles räägime, mõjutab meie mõtlemist; kuidas mõjutab mitmekeelsus informatsiooni töötlemist; millised on keelest arusaamise ja kõnelemise neurooloogilised mehhanismid; kuidas tekivad kõne- ja mõtlemishäired ning palju muid küsimusi. Psühholingvistika alla käivate teemadega tegelevad nii psühholoogid kui ka keeleteadlased. Sageli on psühholingvisti taust tema uurimustes selgesti tajutav: psühholoogi paelub eelkõige inimene kui keelekasutaja või -omandaja, filoloogi põhitähelepanu on seevastu keelel. Psühholingvistika teemadel ilmub artikleid ajakirjades *Journal of Psycholinguistic Research* ja *Applied Psycholinguistics*, kuid ka paljudes keeleteaduse ja psühholoogia ajakirjades.

Keelt ja keelekasutust uuritakse mitmel eri tasandil: hääliku, vormi, sõnavara, tähenduse ja lause tasandil. Möödunud sajandi psühholingvistika oligi eelkõige generatiivse grammatika edasiarendus ehk

teisisõnu – tähelepanu keskmeks oli peamiselt lause tasand ehk süntaks. Suurt tähelepanu pöörati sel perioodil grammatilistele konstruktsioonidele. Möödunud sajandi 70ndatest aastatest alates analüüsitakse aga sageli diskursust ehk ühe või mitme inimese järjestikulisi suulisi või kirjalikke lausungeid (võruvahetust, lausungite tüüpe, vestlusteemat), sest igapäevases keelekasutuses ei ole tegemist üksikute isoleeritud lausungitega.

Tänapäevane psühholingvistika kasutab lisaks psühholoogiale ja keeleteadusele ka neuroteaduse, eriti just neurolingvistika meetodeid ja nendega saadud teadmisi. Traditsiooniliste keeletestide, igapäevase keelekasutuse analüüsi ja eksperimentide kõrval kasutatakse ajukuvamise meetodeid, mis võimaldab jälgida, mis inimese aju rääkimise ja kuulamise ning verbaalsete ülesannete lahendamise ajal toimub. Just tänu uutele neuropsühholoogia meetoditele on mitmeid varasemaid psühholingvistika-alaseid teadmisi kahtluse alla seatud ning uusi arusaamu lisandunud. Näiteks vaadeldi varem keelest arusaamise ja keele produtseerimise protsesse teineteisest lahus. Üheks uusimaks neuropsühholoogide saavutuseks on aga see, et suudetakse jälgida mitte üksnes seda, mis keelest arusaamise ajal toimub, vaid ka seda, missugused aju piirkonnad aktiveeruvad kõnelemise ajal. Uurimused näitavadki, et rääkimise ja kuulamise aluseks olevate keeleprotsessidega seotud ajupiirkonnad ei ole mitte erinevad, vaid kattuvad väga suures osas.

Arenguline psühholingvistika

Psühholingvistika üheks huvivaldkonnaks on ka see, kuidas lapsed keelt omandavad ja seda kasutavad ning missugused tegurid neid protsesse mõjutavad. Need teemad kuuluvad psühholingvistika ühe allharu – arengulise psühholingvistika valda.

Generatiivse grammatika teooria mõjul on ka lapsekeele uurijad kõige suuremat tähelepanu pööranud erinevate grammatiliste konstruktsioonide omandamisele. Möödunud sajandi 70ndatel aastatel tekkis selle domineeriva teema kõrval uus suund. Uurijaid vaimustas avastus, et keel, mida täiskasvanu lapsega räägib, sõltub lapse keelest arusaamise ja produtseerimise tasemest ja ilma sellise lapse keele-tasemele kohandatud suhtlusega ei ole keele omandamine võimalik. Seetõttu hakkas lapsekeele uurijate tähelepanu kõitma üha enam lapse igapäevase suhtluse uurimine.

Eesti lapse kõne areng

Enamasti on eesti lapse kõne arenguga tegelnud keeleteadlased. Rahvusvaheliselt tuntuim eesti rahvusest lapsekeele uurija on vaieldamatult Suurbritannias Yorki ülikoolis tegutsev Marilyn Vihman. Tema uurimused on foneetika ja kakskeelsuse vallast. Filoloogidele on hästi teada Hamburgi ülikooli keeleteaduse professori Els Oksaari uurimused mitmekeelsete laste kõne arengust. Lapsekeelt uuritakse Eestis keeleteadlaste Renate Pajusalu ja Reili Arguse käe all.

Tartu ülikooli psühholoogia instituudi uurimiserühmas tegeldakse aga samuti lapsekeelega, oleme näiteks kohandanud ja võtnud kasutusele mõned keelelise arengu määramise keeletestid. Psühholoogid peavad lapse keelelisi võimeid tema üldise intellektuaalse arengu näitajaks. Seepärast on intelligentsustestides tavaliselt ka keele omandamise ning sellest arusaamise taset mõõtvaid ülesandeid. Oleme eesti oludele kohandanud MacArthuri „Suhtlemise arengu uurimise testi” (CDI), millega hinnatakse laste keelelise arengu taset. See test mõõdab väiksemate (8 kuni 15 kuu vanuste) laste aktiivset ja passiivset sõnavara, suurematel (15 kuni 30 kuu vanustel lastel) aga nende aktiivset sõnavara ja grammatikareeglite valdamist ning seda, kas laps oskab rääkida olevikust, minevikust ja asjadest, mida kohal ei ole. Testi täidab inimene, kes lapsega kõige rohkem kokku puutub, tavaliselt ema.

Psühholoogid pööravad sõnavara arengule üldse märksa suuremat tähelepanu kui keeleteadlased või logopeedid, kuna sõnavara suurus ja mitmekesisusest sõltub lugema ja kirjutama hakkamise kergus ja kiirus. Uurimused näitavad, et 24 kuu vanuse lapse sõnavara ei ennusta hästi mitte üksnes lapse edaspidist keelelist arengut, vaid ka tema kognitiivset ja sotsiaalset arengut ning kooliedukust, eriti just võimalikke arengu- ja õppimiskaskusi.

Oleme kasutanud ka Reynelli testi, mis on mõeldud ühe kuni seitsme aasta vanuste laste ekspressiivse kõne ehk väljendusoskuse ehk selle, mida nad ise öelda oskavad, ja kõnest arusaamise uurimiseks. Selles testis lastakse lapsel endal testiülesandeid täita. Näiteks ekspressiivse kõne uurimisel näidatakse lapsele karumõmmi ja küsitakse, kes see on. Kõnest arusaamise uurimisel pannakse lapse ette lauale mitu asja ja palutakse näidata, kus on mõmmi. Esialgsed keelelise arengu normid on meil praegu olemas üksnes eesti laste kõnest arusaamise taseme kohta.

Laps peab omandama mitte üksnes emakeele, vaid ka kultuurile omased suhtlustrid. Suheldes teiste inimestega, omandab laps

ettekujutuse, millest, kuidas, kui palju, kellega ja kus on sobilik rääkida. Laste suhtlust uurides ei huvitu paljud psühholoogid mitte lapse keele-
oskusest, vaid uuritakse hoopis lapse arusaamu maailmast ja teistest
inimestest, heast ja halvast, keelatust ja lubatust.

Möödunud sajandi 70ndatest aastatest alates pööravad keele
omandamisest ja keelelisest arengust huvituvad psühholingvistid suurt
tähelepanu last ümbritsevale keelekeskkonnale, sellele, kui palju juttu
last ümbritseb, kui palju räägitakse lapse endaga, millest räägitakse ja
milline see jutt on (nt kuivõrd sarnane on see keelega, mida räägitakse
koolis jne). Rõhutatakse seda, et keele omandamiseks on lapsel vaja nii
suhtluspartnerit ja -kogemust kui ka keelemudeli olemasolu. Ainuüksi
keelemudelist (nt kui laps kuuleb teiste inimeste juttu televiisorist, tema
endaga vahetult aga ei suhelda) ei piisa aga keele omandamiseks.

Keele omandamise uurimustes on uuritud kõige süstemaatilisemalt
keelt ja kõnet, mida kasutab ema lapsega suheldes. Psühholoogid on
leidnud seose lapse varase sõnavara suuruse ja koostise ning ema suht-
lusstiili vahel. Kui keelt omandava väikelapse ema pöörab tähelepanu
asjadele ja nimetab sageli esemeid, sisaldub lapse varases sõnavaras
rohkem nimisõnu. Suhtlusele orienteeritud ema laps räägib ise rohkem
ja tal on ka suurem sõnavara. Emade jutt erineb nii oma vormilt kui ka
sisult. Lapsed õpivad täiskasvanutelt, millest ja kuidas rääkida. Nt kui
palju rääkida endast ja kui palju teistest inimestest või kui palju teha
juttu asjadest ja kui palju inimestest. Keelekeskkond omakorda sõltub
vanemate sotsiaalmajanduslikust staatusest (nende haridustasemest,
sissetulekust, elukutsest), intelligentsuse tasemest, aga ka arendavate
mänguasjade ja lasteraamatute hulgast jm).

Eesti laste ja vanemate suhtlusstiil

Oma uurimisrühmaga oleme uurinud seda, milles seisneb eestlaste
koduse suhtlusstiili eripära võrreldes põhjalikult läbi uuritud ameer-
riklaste ja meie lähinaabrite soomlaste, rootslaste ja lätlastega. Meid
on huvitanud, kelle sarnased me kõige enam oleme. Kas paigutume
Põhjamaade gruppi koos soomlaste ja rootslastega või moodustame
koos soomlastega niinimetatud ugri kultuuriruumi? Kas oleme tänu
sarnasele ajaloole sarnased hoopis lätlastega? Kas meie suhtlusstiilis on
midagi, mida võiks nõukogude pärandiks pidada? Milline on kodune
suhtlemisstiil kahe kultuuri mõjuväljas: eestlastel Eestis ja Rootsis,
soomlastel Soomes ja Rootsis.

Tulemused näitavad, et eestlasel ei ole põhjust end soomlasest jutukamaks pidada; vähene jutt iseloomustab soomeugri emasid sellest hoolimata, kas elatakse Eestis, Soomes või Rootsis; ameerika ja rootsi teismelised ja nende lapsed on meist jutukamad; rootslased on niisama jutukad kui ameeriklased. Eripäraks, mis iseloomustas üksnes Eestis elavaid emasid, oli nende kalduvus kasutada kontrollivat suhtlusstiili: ei räägita mitte niivõrd selleks, et suhelda (suhtlusele suunatud stiil), kuivõrd selleks, et laste tegevust suunata ja nende käitumist kontrollida. Eri vanuses eesti laste emade suhtlusstiili võrreldes ilmneb, et emade direktiivsus lapse vanuse suurenedes mõnevõrra väheneb. Samas erineb eesti teismeeas laste emade suhtlusstiil ameerika, läti, rootsi, soome emade omast eelkõige selle poolest, et eesti emad räägivad vähe ja eelkõige selleks, et teismelise käitumist suunata. Rootsis elavad eesti lapsed osutusid oma suhtlusstiililt rootslaste sarnaseks, olles märgatavalt aktiivsemad suhtlemispartnerid, kui seda on Eesti teismelised. Võõrsil elavate emade suhtlusstiil oli aga Eesti emade moodi (lastega räägitakse vähe, regulatiivses kõnes domineerivad käsklused).

Analüüsides emade ja nelja-aastaste laste juttu hiljuti toimunud sündmustest, selgus, et eesti lapse jutt on sama detailirohke kui sama vana saksa või rootsi lapse oma. Samas räägib eesti laps sellises olukorras ainult siis, kui ema temalt midagi küsib. Eesti emad osutusid saksa ja rootsi emadest kidakeelsemaks, nad rääkisid ise vähe ja nende jutt ei olnud detailirikas. Nad rääkisid eelkõige selleks, et lapsi vestlusesse tõmmata. Eesti lapsed seevastu rääkisid sama palju kui saksa ja rootsi lapsed ja nende jutt oli ka niisama detailirikas. Eesti lastest rääkisid detailirikkamalt need lapsed, kelle emad neilt rohkem küsimusi küsisid, saksa ja rootsi lastest aga need, kelle emad ise rohkem rääkisid ja lapse öeldule positiivset tagasisidet andsid. Uurimus näitas, et eesti laps räägib siis, kui ema küsib. Eesti emad seevastu räägivad selleks, et last rääkima või teisiti käituma panna.

Kuidas mõjutab aga emade kontrolliv suhtlemisstiil lapse keelelist ja sotsiaal-emotsionaalset arengut? Lapsekeeleuurijad on veendunud, et ema kontrolliv suhtlusstiil ei ole lapse keelelise arengu seisukohalt sedavõrd hea, kui on suhtlusele orienteeritud stiil. Hoolimata emade suhtlusstiili suurtest kultuurierinevustest ei ole meie töödes suuri erinevusi lapse sõnavara suuruses ja mitmekesisuses ilmnenu. Samas oleme leidnud kultuurierinevusi ka laste omavahelises suhtlusstiilis. Laste omavahelist suhtlust Eesti, Soome ja Rootsi lasteaedades võrreldes ilmnes, et direktiivne suhtlusstiil iseloomustab ka eesti lapsi.

Suur osa nende jutust ei ole suunatud suhtlusele, vaid mängukaaslaste käitumise reguleerimisele. Rootsi ja soome lasteaiaste suhtluses esines sellist suhtlusstiili harva, lapsed ajasid lihtsalt omavahel juttu. Samas ei osutunud eesti lapsed teiste lastega suheldes kidakeelsemaks kui soome või rootsi lapsed. Kokkuvõtvalt võib öelda, et kultuuri erinevused lastele suunatud keeles ja lastega suhtluse stiilis ei peegeldu meie saadud andmete järgi mitte laste keelelises arengus, vaid üksnes nende omandatud suhtlusstiilis.

Soovitusi edasilugemiseks

Blum-Kulka, Shoshana; Catherine Snow (Eds.) 2002. Talking to adults: The contribution of multiparty discourse to language acquisition. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Eriksson, Márten; Peter Marschik; Tiia Tulviste; Margareta Almgren; Miguel Pérez Pereira; Sonja Wehberg; Ljubica Marjanovič-Umek; Frederique Gayraud; Melita Kovacevic; Carlos Gallego (ilmumas). Differences between girls and boys in emerging language skills: Evidence from 10 language communities. – *British Journal of Developmental Psychology*. DOI: 10.1111/j.2044-835X.2011.02042.x

Schröder, Lisa; Heidi Keller; Pirkko Tõugu; Tiia Tulviste; Melanie Lenk; Sina Schwarzer; Hartmut Rübeling; Boel De Geer 2011. Culture specific expressions of preschoolers emerging self: Narrative and iconic representations. – *Journal of Cognitive Education and Psychology*, 10, 77–95.

Schults, Astra; Tiia Tulviste; Kenn Konstabel (ilmumas). Early vocabulary and gestures in Estonian children. – *Journal of Child Language*. DOI:10.1017/S0305000911000225

Snow, Catherine; Charles A. Ferguson (Eds.) 1977. Talking to children: Language input and acquisition. Cambridge, England: Cambridge University Press.

Tulviste, Tiia 2000. Socialization at meals: A comparison of American and Estonian mother-adolescent interaction. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 31, 537–556.

Tulviste, Tiia; Luule Mizera; Boel De Geer; Marja-Terttu Tryggvason 2003. A silent Finn, a silent Finno-Ugric, or a silent Nordic? A comparative study of Estonian, Finnish and Swedish mother-adolescent interactions. – *Applied Psycholinguistics*, 24, 249–265.

Tulviste, Tiia; Luule Mizera; Boel De Geer 2004. Expressing communicative intents in Estonian, Finnish, and Swedish mother-adolescent interactions. – *Journal of Child Language*, 4, 801–819.

Tõugu, Pirkko; Tiia Tulviste; Lisa Schröder; Heidi Keller; Boel De Geer 2011. Socialization of past event talk: Cultural differences in maternal elaborative reminiscing. – *Cognitive Development*, 26, 142–154.

Suuline süntaks ehk dialoogi protsessilauseste grammatika

Tiit Hennoste

Tartu ülikooli teadur

Me kirjutame lausetega. Lause ise on sõnadest moodustatud grammatiline tervik, mille tuumaks on öeldisverb ja milles sõnade vahel on erinevad grammatilised suhted. Nende suhete vormistamiseks on olemas kindlad reeglid. Mõned neist on kirjakeele normingud ja mõned sellised, mida grammatikaõpikud üldse ei sõnasta, kuid mida me lauseid kirjutades endastmõistetavalt järgime. Näiteks seda, et alus on nimetavas või osastavas käändes, aga mitte sisseütlevas. Või et lauses saab olla ainult üks finiiitverb.

Suur osa suulise keele lausetest on ehitatud samal moel nagu kirjalikud laused. Aga sellele lisaks on seal konstruktsioonid, mida kirjas kasutatakse ainult ilukirjanduses ja sedagi teatud juhtudel või ei kasutata üldse. Vaatame neid lähemalt.

Mõnikord teeb kõneleja **eneseaparandusi**. Üks võimalus on, et ta takerdub ja lükkab oma lause jätkamist edasi. See väljendub lauses erinevate edasilükkamisvahenditena, milleks on pausid, üneemid (*ee, õõ*), kordused, teatud partiklid (*noh*), venitused jm. Mõnikord teeb kõneleja midagi juba valmis lauseosas ümber ja see on kuulda eraldi paranduslõiguna. Lisaks võib kõneleja kasutada ka kohatäitjat. Kohatäitja on ase- või määrsõna (*see, too, seal, siin*), mis tuuakse sisse samas vormis ja rollis nagu spetsiifilisem sõna, mille ajutiseks asendamiseks teda on kasutatud. Hiljem asendatakse ta konkreetse sõnaga.¹

- (1) A: jaa, .. tead ku `ea jäätis oli .. **nendega**, ... `kookoselbetega, ... **kook- kookoselvestega**, (tead) ned `väiksed tükid seal. .. `tead neid=vä.

Näites (1) otsib kõneleja sõna selle kohta, milline jäätis oli. Alguses lükkab ta ütlemise edasi, kasutades selleks pausi. Siis aga toob sisse

¹ Näited pärinevad Tartu ülikooli suulise eesti keele korpusest. Kirjaviis on muutmata. Kasutatud transkriptsioonimärgid: ... paus; ` rõhuline sõna; = kokku hääldatud sõnad; - katkestatud sõnad.

kohatäitja *nendega*, mis täidab otsitava sõna kohta. Seda, et tegu on nimelt kohatäitjaga, mitte aga näiteks täiendiga, näitab kääne. Kaasaütlevas käändes sõna täiend on eesti keeles omastavas käändes, kohatäitja aga esindab sama lauseliiget ja on samas käändes kui sõna, mille kohta ta täidab. Lisaks kasutab ta esialgu vormi *kookoselbetega*, ütleb siis peale pausi *kook-*, katkestab selle ja teeb ümber lõplikult vormiks *kookoselvestega*.

Mõnikord **põikab** kõneleja lauset tehes **kõrvale**, tuues sisse varem unustatud või taustaks olulist infot ja tuleb siis lause juurde tagasi. Tulemuseks on lause tegemise protsess, mida katkestavad erinevad kiilungid. Nii on näites (2) kolm kiilungit (rasvases kirjas).

- (2) ja siis mul tuli `täna **noh s ma mõtsin**=et sööks `midagi kui teatrist
 `ära lähnen=ja .. siis mul tuli `meelde et ma pole ... isegi (.) (muud)
 a `pühapäeval **jah sõin** `midagi=aga .. aga et ma pole `sel `nädalal
 täna on `neljapäev et ma pole sel nädalal absoluutselt mitte
 `ühtegi=m `soolast asja `söönd.

Kui kirjutame selle lause üles ilma kiiludeta, siis näeme, kuidas lause liigub iga kiilu järel veidi edasi, otsekui pursetena, ja samas kordab kõneleja iga kord midagi kiilungi eest:

- (2a) ja siis mul tuli `täna /.../
 ja (.) siis mul tuli `meelde **et ma pole** /.../
et ma pole `sel `nädalal /.../
 et ma pole sel nädalal absoluutselt mitte `ühtegi=m `soolast asja
 `söönd.

Selline kordamine on kiilungite puhul tavaline kuulaja abistamiseks mõeldud teksti sidumise võte. Puhastele kiiludele lisaks võib kõnes olla ka kiilu ja kõrvallause hübrüide:

- (3) `sellest `majast *kus nad nüüd elasid veskijärve kaldal* `sellest `majast
 algas siis Lutsul ka koolitee /.../

Nii algab näites 3 määruse järel tavaline kõrvallause (*kus nad...*), aga selle asemel et minna peale selle lõppu edasi öeldisega nagu kõrvallause puhul, kordab kõneleja lause algust.

Mõnikord teeb kõneleja lause grammatiliselt, sisuliselt ja suhtluse seisukohast potentsiaalselt valmis ning seejärel **lisab** midagi **juurde**, nt määruse või kõrvallause.

(4) K: palju näiteks `läheb sinu arvates kui `üliõpilasel `raha `vaja on.

....

K: et `ära elada, mis on sinu `vajadused

Näites 4 kõneldakse üliõpilasele elamiseks vajalikust rahast. K esitab küsimuse, mis peale öeldist on valmis. Küsimus on selline kõnetegu, mis ootab vastust. Aga vastust ei tule üsna pikka aega ja K laiendab oma eelmist lauset *et*-algulise määruskõrvallausega, mis sobib täpselt sellesse kohta.

Selline laiendus võib olla ka teistsugune. Näites 5 on juttu Mart Poomist. Kõneleja viib ka siin oma lause lõpule ja annab kõnejärje üle. Ka siin järgneb paus. Aga lisatud fraas *nagu paremuselt* ei sobi eelmise lause lõppu, vaid pigem sõna *teiseks* ette. Sobivat kohta aitab osutada *nagu* kordamine lisamise ees.

(5) A: jah, nagu `novembri`kuus valiti nagu `teiseks ta.

....

A: **nagu** `paremuselt... aint `Bekham sai ee `esimeseks kohaks=aga no teine e `teine `koht on ikka `väga=`kõva sõna=seal.

Nagu nägime, olid kaks viimast näidet sellised, milles kõneleja lõpetas oma voo ära ja andis järje partnerile. Aga see ei reageerinud pikka aega ning kõneleja jätkas ise. Selleks ei teinud ta uut lauset, vaid jätkas või kohendas oma eelnevat lauset. Selline võte on väga tavaline juhul, kui partner ei reageeri kohas, kus temalt oodatakse.

Mõnikord ütleb kõneleja sama asja lauses **kaks korda**. Selliseid konstruktsioone on mitut tüüpi. Esimene variant on täpsustusjätk, milles esitatakse samas lauses alus, sihitis või määrus kõigepealt asesõnaga ja seejärel täistähendusliku sõna või fraasiga. See esindab alati sama lauseliiget ja on samas vormis selle lauseliikmega, mida ta täpsustab.

(6) mis *ta* on mitu korda siis *see kohus* olnud=vä.

Näites 6 ütleb kõneleja kõigepealt *ta* ja seejärel *see kohus*. Kordamise põhjuseks arvatakse eeskätt seda, et kõnelejal tekib kahtlus, kas asesõna taga olev referent on ikka kuulajale üheselt mõistetav. Samasugune asendus võib toimuda ka järgmises voores. Sel puhul nimetatakse seda tavaliselt järellisanduseks.

(7) J: muidu me mõtsime `siukest asja=et=et ajaks ennast sellee ühese
`praami=päle.

....

J: üks läb `siit=eks.

....

J: `Kuivastust.

Näites 7 lõpetab J oma küsimuse ja ootab vastust. Aga seda ei tule ligi kaks sekundit. Ja ta lisab sõna *Kuivastust*. See sobib asendama sõna *siit*. Samas ei ole see parandus. Ka see, kellele küsimus on esitatud, teab, et jutt on Kuivastust. Nii on selle asenduse rolliks tuletada meelde vastamata küsimust.

Mõnikord kasutatakse vastupidist järjekorda. Siis esitab kõneleja alguses lause teema omaette konkreetse sõna või fraasiga ja seejärel uuesti samaviitelise asesõnaga. Sellist nähtust nimetatakse eelteemaks. Siin on nimisõnaline teema alati nimetavas käändes, verb *da*-infinitiivis, kordav asesõna aga selles käändes, mida lause struktuur nõuab (näide 8). Sama lause võime teha ümber selliseks, kus asesõna on mingis muus käändes (8a).

(8) aga see pilusilm (.) see nüüd küll sinna viie hulka ei kuulu ma peaks
ütleva

(8a) *aga see pilusilm (.) seda nüüd küll sinna viie hulka ei paneks

Selle võtte rolliks on tõsta esile kõneaine, mida lauses käsitletakse, ning aidata keeruka fraasi korral pakkida infot lihtsamalt.

Mõnikord kasutatakse **samas lauses kaks korda verbi ja nende vahel sõna** või **fraasi**, mis on samas grammatilises rollis mõlema verbi juures. Selliseid konstruktsioone nimetatakse lausesulamiteks või tihvtlauseteks ja verbide vahel olevat osa tihvtiks. Selliste lausete esimene alaliik on peegelsulam, kus korratakse sama öeldist samas vormis. Küsimusele, kuidas täna tennis oli, vastab küsitud näites 9 nii:

(9) kule ma ei `tea `täna oli *täitsa jube* `trenn oli.

Peale sõna *trenn* on lause potentsiaalselt valmis, aga kõneleja kordab veel kord öeldist. Selline kasutus rikub selgelt grammatikareegleid. Samas pole siin mingeid takerdumisi või lause ümberõõnemisi. Teine peegelsulami tüüp on selline, milles lause on tihvtis lõpetamata, nagu näites 10. Osa selliseid lauseid ei ole sujuvad, vaid neis kasutatakse kordamist ja tihvti sõnaotsimiseks.

(10) M: mis kell Ann sul buss läheb=ä.

....

A: pool kümme.

E: ma pean `laos olema ennem ja siis **mul on** `pool kümnest on **mul see ...** `Jämejalal **mul on ..** `ravi.

Nii kasutab E näites 10 kahekordset verbikordust ja kahte tihvti. Esimene kordus on sujuv (*mul on `pool kümnest on mul*). Korduse järel aga kõneleja takerdub lause lõppu otsides. Ta kasutab kõigepealt kohatäitjat *see* nimetavas käändes ja pausi. See lubab oletada, et otsitav sõna on ka nimetavas käändes. Aga selle asemel toob ta sisse hoopis alalütlevas käändes määruse ning alles peale uut verbikordust ja pausi nimetavas käändes sõna *ravi*.

Teine sulatuse variant on selline, milles öeldis vahetatakse lausetes välja. Ka need võivad olla sujuvad või takerdumisega, aga mõlemal juhul on keskseks tegevuseks verbi vahetamine ehk eneseperandus. Näites 11 vahetab müüja öeldise *on* öeldisega *algavad*. Muuseas, verbi väljavahetamiseks ongi just sulatused kesksed vahendid.

(11) H: ahah .. agaa .. aga .. aga kas=neil `inna`vahe `ka=on.

....

R: no .. on=`ikka=et ... `meie poes .. **on** `vinüültapeetide **innad algavad** ... `sajast=kroonist=`rull=kusagil, kuni=seal .. `paarisaja kroonini, ... no `pabertapeetide=innad ... algavad kolmekümne`üheksast `kroonist ... `rull kuni=sis .. pea `saja kroonini. .. et `innavahe on päris `suur=neil.

Mõnikord on tegu keerukama näitega, kus lause pooled hästi kokku ei sobi. Tüüpiline seda sorti konstruktsioon on näites 12.

(12) jah, see on `lasteaiiaa signalisatsioon `töötab.

Siin esitatakse alguses info *olema*-öeldise abil (*see on lasteaiia signalisatsioon*) ja siis pannakse otsa uus verb *töötab*. Nii ühendatakse sujuvalt kaks osapoolt: olemislause ja asja kohta öeldav.

Nagu nägime, olid sulatused mõnikord eneseperanduse võtted. Aga neil on suhtluses ka muid rolle. Vaatame uuesti näidet 10. Siin alustab E oma lauset sõnadega *mul on* ja siis kordab algust vastupidises sõnajärjekorras *on mul*. Eesti keeles on selline vastupidine järjekord kasutusel siis, kui lause alguses on määrus. Nii jätab kõneleja siin otsekui lause esmase alguse sujuvalt kõrvale. Aga selle muutmise

teeb ta ka midagi muud. Esimene variant mõjub A eelmisest jutust sõltumatuna (A: pool kümme. // E: ma pean `laos olema ennem ja siis **mul on `pool kümnest /.../**). Aga übertehtud algus haakub otseselt A eelmise vooruga (A: pool kümme. // E: ma pean `laos olema ennem ja siis /.../ **`pool kümnest on mul /.../**). Ja lisaks näeme, kuidas verbide kordamine jagab kogu info pisemateks ja kergemini vastuvõetavateks portsudeks.

Nüüd vaatame näidet 11. Siin on ostja küsinud ja saanud infot paber- ja vinüültapeetide kohta. Selle järel küsib ta, kas neil hinnavahe ka on. Müüja alustab *meie poes on...* ja siis asendab *on* verbiga *algavad*. Miks ta nii teeb? See lubab tal fookusesse tõsta odavamad tapeedid. See on aga oluline, kuna ostja küsimus osutas, et hind on talle tähtis. Nii näeme mõlemal juhul, kuidas sulatust kasutatakse selleks, et muuta oma lause suhtluse seisukohast sobivamaks. Muidugi võib seda teha ka lauset katkestades ja uuesti alustades. Aga sulatus ja tihtvt lubavad teha selle muudatuse sujuvalt, voolavalt. Ja see on suhtluses oluline ideaal.

Millest sellised laused tulevad? Keskseid vastuseid on kaks. Esiteks, suuline kõne on alati palju kiirem ja sellega ka spontaansem kui kiri. Me kirjutame arvutiga keskmiselt 20–40 sõna minutis, aga kõneleme 120–180 sõna minutis. See toob kaasa erinevad takerdumised ja ümberategemised.

Teiseks, kirjutaja teeb oma lauset sõnahaaval, aga lugejani jõuab see juba valmis tervikuna. Suulises kõnes ilmub aga lause kuulaja ette sõna sõna järel. Nii jõuab temani ühtlasi kogu lause tegemise protsess, millest juba välja öeldud sõnu maha kustutada ei saa.

Miks kõneleja selliseid lauseid kasutab?

Kõigepealt, suuline suhtlus on alati dialoog. Kui partner ei reageeri seal, kus ta peaks reageerima, siis kasutab kõneleja kindlaid grammatilisi võtteid. Teisisõnu, suulise keele grammatika on suhtlemise vahendite ja võtete komplekt, mida kasutatakse kindlates dialoogi kohtades. Samas peab partner aru saama, mida kõneleja ütleb. Kuna ta saab mõista teksti ainult samas tempos, nagu kõneleja räägib (2–3 sõna sekundis), siis tuleb tekst teha võimalikult kiiresti omastatavateks lihtsateks infoportsudeks. Aga kõneleja võiks ju lause pooleli jätta ja uuesti alustada. Nii lausete jätkamine kui ka sulatused näitavad, et kõneleja soovib teha oma muudatusi võimalikult sujuvalt, voolavalt. Just selleks kasutab ta sama lause jätkamist, mitte aga katkestusi.

Kolumbus Krisostomus

Kolumbuse-aegsete eesti poisslaste
meelisnimedest ja nende päritolust

Huno Rätsep

Tartu ülikooli emeritprofessor

„Vahest ... hakkame peale.”

Seepeale tõuseb köster ka kohe üles ja on valmis oma kohust täitma. Enne võtab ta aga piduperemehe käe alt kinni, viib ta pisut kõrvale ja küsib lapse nime.

„Ja-jah!” vastab küsitav, võtab taskust kähku ühe kokkukäänatud paberilehekese ja naeratab kohmetult, nagu oleks ta milleski natuke süüdi.

„Kolumbus Krisostomus.”

„Kudas, kudas? Kolumb ... Kri ...?” küsib köster uuesti ja paneb käe kõrva juurde, et vähematki heli ütleja suust kinni püüda.

„Kolumbus Krisostomus – ahhaa! Soo-soo ... Ahah, ahah ... Nüüd ma saan aru küll, jaa ... Aga ... Vaadake ... Kas need just lähevad, sest ... Kolumbus näituseks oli perekonnanimi, mitte ristinimi. Ja Krisostomus on ka üks ... väga vana ja võõras nimi, mis nüüd enam kuskil tarvitusel ei ole. Kui te valiksite vahest mõne teise ... sest ... need ei ole ikka kohased ja ei lähe mitte. Vast ütlete seda oma abikaasale, võib olla on temal veel teisi nimesid valmis mõeldud.” (Oskar Luts, „Kevade II”).

Nõnda siis ei õnnestunudki Paunvere rätsepmeistril Heinrich Kiirel ja tema abikaasal Katariina Rosaliel panna oma kolmandale pojale ebatavalist, varem mitte kuuldud nime, mille nende vanem poeg Georg Adniel oli koolivennalt Joosep Tootsilt kuue õuna eest ostnud.

Köster kui võimu esindaja astus vahele, täitis oma kohust. Tema pidi hoolt kandma selle eest, et lapsed ristitaks luteri usule kohase nimega. Luterlik kirik oli selles nõudes suhteliselt leebe. Hoopis nõudlikum oli tollane riigiusk, vene õigeusk, kus nimi tuli valida kiriku kinnitatud nimeloendist, pühade meeste ja naiste kalendaariumist vastavalt lapse sünni kuupäevale.

Takka targana võib köstri keelu põhjendusi täiendada. Kolumbus oli itaallane ja tema perekonnanimi *Colombo* (*Columbus* oli ladina-

keelne) tähendas üldnimena tuvi. Seda on siiski mitmel katoliiklikul maal ristinimena kasutatud.

Loogiliselt võttes pidanuks Krisostomuse asemel olema Kolumbuse eesnimi Kristoph, itaaliapäraselt Cristoforo, ent see polnud enam nii iseäralik ja võib-olla oleks kõster sellega nõus olnud, pealegi kui see oli moodustatud Kristuse nimest. Kirjanik ei pea alati olema loogiline ja ebatavalisuse saavutamiseks võttis ta teiseks nimeks IV sajandil elanud kirikuisa, Konstantinoopoli peapiiskopi Johannese liignime (hüüdnime), kreeka keeles *Chrysostomos* (idakiriku keel oli kreeka keel), mis tähendas 'kuldsuu'. Piiskop Johannes olnud hea kõnemees. Sedagi nime on hiljem pruugitud nii ees- kui ka perekonnanimena, näiteks ristiti helilooja Mozart *Johannes Chrysostomos Wolfgangus Theophilus Mozartina*.

Mis õelnuks kõster siis, kui rätsepmeister oleks paberilehekeselt lugenud oma lapsukese nime eestikeelse tõlke „Tuvikene Kuldsuu”!

Kui „oleksiga” veel kaugemale minna, otse Kolumbuse eluaega 15. sajandi teise poole, aga mitte Itaaliasse, vaid siiasamasse Eestimaa, ja otsida tolleaegsete ristinimede hulgast perekond Kiirele paar hästi ebatavalist poisslapsenime, samas vaadata, missuguseid nimesid panid oma poegadele meelsasti tolleaegsed talupojad.

Kas see on võimalik? Muidugi, Bruno Benno Bernhard (*alias* Kolumbus Krisostomus) Kiire ristjatsite ajal ei oleks linnatädid sellega toime tulnud. Aga tänapäeval pole nende nimede ülesotsimine eriti raske.

Kõige kohasem allikas on sellest ajast säilinud käsikiri „Das Wackenbuch des Officium Leal” (Lihula ametkonna vakuraamat), mille avaldas 1926. aastal Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamatus parun Friedrich von Stackelberg oma kirjatöös „Das älteste Wackenbuch des Wiek (1518–44)” (Läänemaa vanim vakuraamat 1518–44). Tekst on esitatud fotokoopia alusel, käsikirja ennast hoitakse Stockholmis riigiarhiivis.

Vakuraamat oli tavaliselt igal mõisaomanikul ja sellesse oli kirja pandud tema talupoegade koormised, kohustused mõisa vastu. Neid täiendati, parandati pidevalt, kirjutati ümber. Aegade muutudes on enamik nendest hävinud. Üks esimesi meieni säilinud vakuraamatuid ongi kõnealune käsikiri.

Selle põhiteksti on ladina keeles 1518. aastal koostanud Johannes Pal, kelle tegelik nimi oli Johann Pulck, päritolult eestlane ja sedavõrd oluline, et ajaloolased on ta paigutanud 101 eestlase hulka raamatus „Eesti ajalugu elulugudes” (1997). Ta oli pärit Tartu kandist ja tõusnud

vaimulikku seisusse, töötanud Haapsalus notarina ja saanud 1517. aastal Saaremaa piiskopkonna maakirjuriks (*Landschreiber*), kelle kohustuseks oli ka vakuraamatu koostamine.

Miks ta kirjutas raamatu algusse, et selle on koostanud Johannes Pal? Põhjus on lihtne, käsikiri on ladinakeelne ja tolleaegse tava kohaselt püüti ka kirjutaja nimi ladinapäraselt kirja panna. Johannil vasteks oli tõepoolest Johannes, aga miks on Pulga asemel Pal? Johann Pulga argikeeleks oli alamsaksa keel, alamsaksa keeles *pāl*, *paal* tähendas teivast, vaia, niisiis pulk on natuke suuremaks ja pikemaks tehtud. Ta on nime mugandamisel jäänud poolele teele, ladina vaste oleks olnud *palus*. Johann Pulga karjäär jätkus, viis aastat hiljem on ta juba Kuresaares, piiskopi residentsis toomkapiitli (piiskopi nõukogu, kolleegiumi) liige, toomhärra. Toomhärрад olid küllaltki tähtsad vaimulikud, nad valisid piiskopi. Ilmselt polnud saladus, et ta oli eestlane, juba nimi reedab seda. Parun Stackelberg on Kopenhaagenis arhiivist leidnud tema nime alamsaksakeelselt kirjapanduna: „her Johann undudesche Pulck” (härra Johann mitesakslane Pulck). *Undudesche* (ka *undesche*) märkis inimest rahva hulgast, meil enamasti eestlast, sellest tuleneb meie perekonnanimi *Undusk*.

Vakuraamatu kirjapanija on ebatavaline ja ka vakuraamat ise on ebatavaline. See ei ole ühe mõisa või ühe kirikukihelkonna vakuraamat, vaid Saaremaa piiskopkonnale kuulunud 86 küla ühine vakuraamat, mis mõnevõrra täidab ka maaraamatu ülesandeid. Selles on kirjas umbes pooleteise tuhande talupoja nimed, kahjuks ainult meeste nimed mõne üksiku erandiga.

Mida kujutas endast Saaremaa piiskopkond (*Bistum Ösel, ecclesia Osiliensis*), mida ajaloolased tänapäeval nimetavad Saare-Lääne piiskopkonnaks. See oli väike feodaalriik, riigipeaks piiskop, kes ametlikult oli Saksa-Rooma keisri vasall, nimeliselt Saksa riigivürst, kiriklikes asjades allus aga Riia peapiiskopile. See väikeriik hõlmas Eesti läänepoolsed saared ja mandril Läänemaa. Üks osa riigi maast koos küladega oli antud lääniks vasallidele, mõisnikele, teine osa aga allus otse piiskopkonna kantseleile ja neljale ametkonnale mandril.

1518. aastal, kui vakuraamat koostati, oli piiskopiks Johannes IV Kyvel (1515–1527), enne teda Johannes III Orgas (1492–1515), eesti vanemas kirjandusloos tuttavad mehed, kelle kohta Gustav Suits on kirjutanud: „Nende usuõpetuslikkude elementide eestindamise ja liikvelepaneku taga võib arvata Saare-Läänemaa piiskoppide Orgese ja Kieveli sinodialgatusi. (Kieveli katekismus on küll muutunud

küsimärgiks).¹ Piiskoppide kui vasallide senjööriks oli Saksa-Rooma keiser Maximilian I, Riia peapiiskopiks 1509–1524 Jasper Linde, kes tollal resideeris Lätimaal Raunas.

Piiskopiriigi idanaabriks Eestimaa pinnal oli Liivimaa orduriik, ordumeister Wolker von Plettenbergiga eesotsas. Üle mere Rootsi kuningriigis oli sel ajal interreegnumi aeg, Vaasa dünastia ei olnud veel võimule tulnud ja riiki valitses Sten Sture noorem. Taanis oli võimul kuningas Christian II.

Mõnikümmend aastat hiljem lakkas Saaremaa piiskopkond kui ise-seisev feodaalriik olemast, sest riigipea piiskop Johannes V von Münchhausen müüs oma riigi 1559. aastal Taani kuningale Fredrik II-le, kes selle kinkis oma vennale hertsog Magnusele. Hertsog Magnus valitses Saaremaa piiskopi nime all kuni 1572. aastani, siis liideti Saaremaa otseselt Taani kuningriigiga.

Jätkem riigiasjad sinnapaika ja tulgem Kolumbuse-aegsete ristilaste juurde. Läänemaa vakuraamatus kirja pandud talumehed olid sündinud ja ristitud enamasti 15. sajandi teisel poolel, Kolumbuse eluajal (1451–1506). Neid ristasid, neile andsid nime roomakatoliku preestrid, kogu Eestimaa oli veel Rooma katoliku usku. Martin Luther lõi oma teesid Wittenbergi kiriku uksele alles 1517. aastal, mil Johann Pulck sai Haapsalus maakirjuriks.

Eestimaal kehtis seisuslik kord: aadlikud, vaimulikud, linnade kodanikud olid alamsakslased, ametlikuks keeleks oli nende emakeel – alamsaksa keel, eestlased olid maarahvas, kes linna pääsenuna jäid sealgi kõige madalama astme inimesteks. Vähesed maarahva hulgast, kes jõudsid kõrgemale, nagu näiteks Johann Pulck, sulasid alamsakslaste hulka ja püüdsid unustada oma maarahva päritolu.

Kui varem andsid preestrid vanemate soovil lastele muistseid eesti nimesid, siis noil aegadel püüdis katoliku kirik aegamööda talurahva seas juurutada katoliiklikku nimede korda, mis tugines pühakute kalendaariumile, eeskätt alamsaksa varianti, selle rohkete lühinimedega. Kuidas see näis toimuvat ja missugused olid toleaeagsed ristinimed, seda katsumegi Läänemaa vakuraamatu alusel selgemaks saada.

Vakuraamatu sajal leheküljel on esitatud kohustuslaste nimed küla haaval alates Kirblast ja lõpetades Vilklaga Ridalas. Iga küla talumeeste loend on jagatud kolme rühma. Alguses on adratalupojad, kellel on

¹ Gustav Suits, Eesti kirjanduslugu, 1999, lk 18.

½–2 adramaad põldu. Lääne-Eestis oli üks adramaa kuni kolmkümmend hektarit. Teine rühm kannab pealkirja *liberi* (vabad), selle alla on paigutatud need talupojad või ka käsitöölised (möldrid, sepad), kes olid täiesti või osaliselt koormistest vabad. Kolmanda rühma nimeks on *unipedes* – üksjalad, need on kehvikud, saunikud, maatamehed. Järgnevas esitan näiteks vakuraamatu esimese küla Kirbla (*Kirpever villa*) kolm nimerühma ilma ladina- ja alamsaksakeelsete kommentaarideta. Nimed on kirja pandud alamsaksapäraselt, me ei tea seda, kuidas neid mehi tegelikult külas kutsuti.

Bertolt Oloffson	<i>liberi</i>
Ale Ianus	Peter Vengell
Bert Meltenson	Perto Meldensson
Hanno Ikakus	Peter Marcusson
Mattis Janipoick	
Hanno Ianusson	<i>unipedes</i>
Thonnies Jurgensson	Berto
Mick Peterson	Peto Huoya
Andres Mattisson	Caupi Mattis
Ian Ianusson	Aßon Iacob
Hanno Bertoldeßon	Hudi Jakob
Asonson Peter	Laisake Mick

Eelnevast ilmneb, et külameeste nimed on mitut moodi üles tähen-
datud. Adratalupojad enamasti hoolikalt isanimedega, üksjalad aga
natuke hoolimatult, üks neist ainult ristinimega. Ristinime kõrval
oleva isanime lõpul on *-poick* või alamsaksapäraselt *-ßon*, *-sson*, mis
tähendab sedasama. Kuid isanimi võib olla paigutatud ka ristinime
kõrvale ilma lisatunnuseta. Sel korral võib tekkida raskusi isanime
määramisega (kas see on esimene või teine nimi), eriti siis, kui selget
omastava käände kuju pole, näiteks *Caupi Mattis*. Ristinime kõrval
olev liignimi (lisanimi) võib viidata ka külale või talule, kust mees
pärit, aga see võib olla lihtsalt ristinimele lisatud hüüdnimi või hoopis
mõni tundmatu isanimi. Vahet teha sellistel puhkudel nelja võimaluse
vahel on mõnikord üpris keeruline. Eelnevas loendis *Huoya* on ilmselt
talunimi, aga kas *Hudi* on isanimi või talunimi, pole esimesel pilgul
sugugi selge. Ja mis on *Laisake*, kas Mikku iseloomustav lisanimi või
hoopis mingi vanem isanimi?

Järgnevas tegeleme vastavalt pealkirjale eeskätt ristinimedega ja
katsume selgitada, missugused olid Läänemaal 15. sajandi teisel poolel

sündinud ja ristitud poisslaste kõige sagedasemad nimed, kusjuures teeksime seda natuke süsteempärasemalt.

On ilmne, et kõige kindlamalt muudest nimeosadest on eristatud isanimed, mille lõpul on *poick* või *-βon*, on ainult paar juhtu, kus nende ees on elukutse nimetus. Selle tunnuse põhjal eraldatud ristinimede loendisse kogunes 146 erinevat nime, kusjuures esinemissageduse esikümnesse kuulusid *Mattis, Ianus, Melde, Hannus, Hanno, Peter, Michel, Thomas, Andres* ja *Caupi*, sagedused olid siiski suhteliselt väikesed, enamik nimedest esines vaid kord. Selles loendis on veel hulgaliselt vanu eesti omanimesid, nagu näiteks isanimedes *Kuirafβon, Nalipoick, Pohapoick, Nessepoick, Harakanβon* jt. See oli isade põlvkond. Poegade nimede korral olid kõige kergemini eraldatavad need, kus mingit liignime polnudki. Kui need nimed kokku kogusin, sain 90 ristinime, kusjuures 51 neist olid esinenud juba kindlate isanimede loendis, uusi ristinimesid oli 39, näiteks *Hempo, Meus, Ode, Oderth, Otte, Ottj*. Nii oli kindlasti teada juba 146 + 39, s.o 185 erinevat ristinime, sagedamad neist olid *Thomas, Andres, Mattis, Oloff, Jakob, Berto* ja *Mart*.

Sel kombel rühma kaupa ristinimede eraldamist jätkates (kusjuures määramise täpsus vähenes mõnevõrra), jõudsin lõpuks edetabelini, kus esinemishulk on antud teatud täpsusega.

1. Mattis 270	6. Jacob 90	11. Nano 60	16. Jan 40
2. Janus 140	7. Hanno 80	12. Juri 50	17. Lauri 40
3. Peter 140	8. Mart 80	13. Jaco 40	18. Peto 30
4. Thomas 120	9. Nicolas 70	14. Jürgen 40	19. Simon 30
5. Andres 120	10. Hannus 70	15. Perto 40	20. Hans 25
			21. Tito 25

Niisiis *Mattis* on esikohal ligemale kahekordse edumaaga *Januse* ja *Petri* ees.

Ent see nimekiri pole veel lõplik, arvesse võtmata on veel üks aspekt. Nimelt jagunevad ristinimed päritolult kahte rühma – täisnimed ja lühinimed. Lühinimed on saadud täisnimedest lühendamise teel, nagu meil praegu Juhanist saab Juku. Meie edetabelis on näiteks *Jaco* lühinimi täisnimest *Jacob* ja *Peto* lühinimi täisnimest *Peter* jne. Niis koondasin lühinimed oma nimestikus täisnimede alla ja otsustasin igaks juhuks täisnimed kirja panna ladinapäraselt, nii nagu nad on roomakatoliku pühakute kalendris. Nõnda toimis ma ainult nimekirja alguspoolega. Lõppude lõpuks sain ma oma edetabeli sellisel kujul (sulgudes on nime praegune kuju, kui see toleaeagsest erineb).

1. Johannes 270	8. Martinus (Mart) 80
2. Mattias (Madis) 250	9. Nikolaus (Nigul) 80
3. Petrus (Peeter) 150	10. Georgius (Jüri, Jürgen) 80
4. Mikael (Mihkel) 130	11. Henrik 80
5. Jacobus (Jaagup) 125	12. Bartholomeus (Pärt) 60
6. Andreas (Andres) 120	13. Natanael (Naan) 60
7. Thomas (Toomas) 120	14. Laurentius (Laur) 30
	15. Symon (Siim) 30

Järgnevas süvenegem mõnede meelisinimede saamise ajaloosse.

1. Johannes

Ime küll, aga vakuraamatu talupoegade hulgas pole ühtki Johannese-nimelist, see-eest on küllaga mitmesuguseid lühinimesid, mis ühtekokku tõstsidki täisnime esikohale. See ei ole juhuslik. Johannes ei olnud madala seisuse nimi, vaid eeskätt vaimulike nimi ja seda kasutati eriti ladinakeelses tekstis. Oli ju Saaremaa piiskopiriigi pea neljas Johannes ja viies tuli veel tema järel, mis pole ka ime, sest evangelist Johannes oli selle riigikese kaitsepühak. 1963. aastal suri Rooma paavst Johannes XXIII. Talle järgnesid Johannes Paulus I ja Johannes Paulus II.

Saksa keelelal tuntud *Johannes* pärineb ladina nimest *Ioannes*, mis omakorda on pärit kreeka nimest *Ioannēs*, ent see polnud kreeklaste nimi, vaid esines üksnes kreekakeelses Uue Testamendi algupärandis. Tegelikult oli ta heebrea laennimi. Vana heebrea mehenimi *Johānnān*, *Jehōhānān* oli päritolult liitsõna, tema esiosa sisaldab juutide jumalanimi *Jahve*, kogu liitsõna tähenduseks on antud 'Jahve (jumal) on armuline'.

Muistsetel juutidel oli tavaks põimida laste nimedesse jumala nimi (*Jahve* või *El*), näiteks *Taniel*, *Samuel*, ka *Israel*, kõigi seitsme peingli nimed (*Mikael*, *Rafaël*, *Gabriel* jne) lõpevad *el*-iga. Nähtavasti sealt maalt jõudis see komme ka sakslasteni (*Gottfried*, *Gotthard*), isegi vakuraamatu ühe talumehe eesnimeks on märgitud *Godert*. Muistsetele eestlastele on niisugune pruuk olnud võõras, sõna *Jumal* pole peidus üheski eesti nimes.

Johannes on mitme pühaku nimi, neist kõige auväärsemaks on peetud Uue Testamendi Ristija Johannest, juutide prohvetit, kes ristis Jordani jões oma sugulase Jeesuse. Kuningas Herodes Antipas laskis ta kinni võtta ja oma tütre palvel kinkis sellele Ristija Johannese pea. Piiblis tütre nime ei mainita, küll aga nimetab teda Salome'ks ajaloolane

Josephus. Ristija Johannese sünnipäev 24. juuni on tema mälestuspäev, eesti rahvakalendris *jaanipäev*.

Peale Ristija Johannese on pühakute hulgas veel apostel (ristiusu kuulutaja) Johannes, Jeesuse lemmikõpilasi, kes mõnedel andmetel olevat kirjutanud neljanda evangeeliumi, Johannese evangeeliumi ja pärimuse järgi olevat ainsana kaheteistkümnest apostlist surnud 94-aastaselt loomulikku surma. Kas tema kirjutas Patmose saarel Johannese ilmutusraamatu või tegi seda keegi kolmas Johannes, pole päriselt selgunud.

Johannese lähim lühinimi on *Johann*, praegu eestipärasem *Juhan*. Pooleteise tuhande vakuraamatu talupoja hulgas on vaid üks *Johanneßon Peter*, aga tema isa ei pruukinud olla eestlane. Seegi nimi näib olevat olnud kõrgemate seisuste päralt. Johannese tõeliseks talupoeglikuks vasteks sai *Johanni* lühinimi *Jaan*. Asjata ei nimetata Johannese mälestuspäeva eesti keeles jaanipäevaks ja Johannesele pühendatud, nende kaitse alla antud kirikuid Jaani kirikuteks ning nende kirikute järgi nime saanud kihelkondi Jaani (Saaremaal), Järva-Jaani ja Suure-Jaani (mandril) kihelkondadeks. 17. sajandil läks asi nii kaugele, et 1686. aastal ilmunud lõunaestikeelses Uues Testamendis kannab Johannese ilmutusraamat pealkirja „Jahni Awwaldaminne”.

Jan on tüüpiline alamsaksa mehenimi, seega *Johanni* lühenemine *Janiks* toimus selle keele alal, mitte eesti keeles. Eestlased elasid tollal külg külje kõrval alamsakslastega, neid ristasid alamsakslastest preestrid ja on üpris loomulik, et ristinimedki tulid just alamsakslaste nimesüsteemist.

Jaani-laadseid lühinimesid leiame ka teistel rahvastel: inglastel on *John*, prantslastel *Jean*, baskidel *Jon*, taanlastel *Jens*, leedulastel *Jans*, lätlastel *Janis*, soomlastel *Jani*; venelaste *Ivan* on lähtunud varasemast nimest *Ioan*. Vakuraamatus on *Jan* keskmise sagedusega mehenimi, näiteks *Ian Meldonßon*, *Mattis Janipoick*, *Iann Labbinaßemees*, *Ian Ohakas*, *Salo Jan*, *Mattis Ianißon*, *Janide Marth*.

Jaanist on lähtunud perekonnanimed *Janson*, *Jannsen*, *Jansen*, *Jaanson*, *Jantson* ja ka *Jaani*. Kümnekond korda esineb vakuraamatus nimekuju *Jano*, kus nimele *Jan* on lisatud alamsaksa lühinimedele iseloomulik *-o*, näiteks *Iano Meldenßon*, *Mattis Jano*, *Vallistver Iano*, *Hentze Ianopoick*. Ilmselt on just sellest nimevormist lähtunud tuntud perekonnanimi *Janno*.

Kohe *Mattise* järel teisel kohal on esinemissageduselt *Johannesest* lähtunud lühinimi *Janus*. See esines vanades ürikutes nii tihti, et puu-

tus silma ka noorele Eduard Bornhöhele, kes pani oma Tasuja nimeks *Jaanus* ja seadis tema vastaseks *Oodo*. Kord esineb vakuraamatus mehenimi *Ode*, *-e* ja *-o* on tüüpilised alamsaksa mehenimede lõpuhäälikud, ent samas kõrval on vakuraamatus mahakriipsutatuna *Oderth*, mis lubab arvata, et *Ode* on lühinimi saksapärasest *Oderthist*. Muide, vakuraamatus on veel vabamees *Szelie Odert*.

Ka *Jaanuse* oleme saanud alamsakslastelt, kuid arvatavasti on see nimevariant sündinud *Jan*'i alusel keskaegses ladina keeles, kus *-u* oli tüüpiline nimeliide ja taustal virvendas roomlaste jumalanimi. Sellele näikse viitavat asjaolu, et *Januse*-taolisi nimesid leiame teisteski keeltes, näiteks poola *Janusz*, ungari *János*, tšehhi *Januš*, soome *Janus*.

Vakuraamatus on ta alati ühel kindlal kujul: *Ianus Ianipoick*, *Ianus Tegeleñnßonn*, *Ianus Hanto*, *Ianus Pedder*, *Hyere Ianus*, *Mulli Ianus*, *Ianus Kowekene*, *Nicolas Janussone*.

Ja üks ole *Janus* ja *Jannus* käibel ka perekonnanimedena.

Hannes. See lühinimi on vakuraamatus haruldane. Ainult üks talupoeg Koonga külas, Hanes Hannusßon kannab seda ristinime. Tolleaegses alamsaksa ortograafias kirjutati kaksikkaashäälik vokaalide vahel kord ühe-, kord kahekordselt. Seegi lühinimi on sündinud alamsaksa keelealal, kust see laenati ka Rootsi ja Rootsist Soome.

Hoopis levinum on *Hannese* sõsar *Hannus*, mida vakuraamatus kohtame üle viiekümne korra, näiteks *Hannus Martipoick*, *Hanus Andresßon*, *Hannus Kurvitz*, *Hannus Sundi*, *Alo Hannus*, *Kucke Hannus*, *Symon Hanusßon*.

Kui sõnaalguline *h* kaduma hakkas, sai *Hannusest Annus*, viimane esineb praegu eeskätt perekonnanimena. Kuid nüüdki räägitakse Liiva-Annusest, mõeldes selle all surma. Miks Annus? Usutava seletuse sellele leiame juba Georg Mülleri eestikeelses jutluses 1603. aasta suvel Tallinna Pühavaimu kirikus suure katku ajal. Müller kirjutas: „mitto tuhat Inimeßet, motlet sina minu Armas Inimene, omat küll nente sinatze 2½ Jahren (kahe poole aasta jooksul) Parblalle, S.Hannuxselle ninck Kallamaya KirkAijade paele ilma Kirck Issandate ninck Scholi Poysidte kaas mahamattetuth”. Müller räägib siin kolmest kirikuaastast kui kolmest Tallinna kalmistust: esimene Parbla (Püha Barbara), teine Püha Hannuse (s.o Püha Johannese) ja kolmas Kalamaja kalmistu. Hannuse nime kandvad surnuaiad seletavadki seose Liiva ja Annuse vahel.

Kui *Hannes* ja *Hannus* saksa keelealal lühenesid, sündis puhtsaksalik *Hans*, mis koos alamsakslastega jõudis Eestimaale. Vakuraamatus on Hansu-nimelisi paarikümne ringis, näiteks *Hans Petripoick*,

Hans Henkenßon, Hans Ustallo, Hans Napp, Konnape Hans, Sayda Hans, Michel Hansßon. Arvatakse, et eestlaste suus sai Hansust Ants, sest *h* kadus sõna algusest ja *ns*-konsonantühendit eesti keeles enam polnud, nii et võõras konsonantühend asendati tuntud ja lähedase *nts*-iga. Paistab, et selleks asenduseks andis eeskuju ka alamsaksa keel Hansu rööbikvormidega. Nimelt leiame meie vakuraamatus paaril-kolmel korral nimesid nagu *Hantze, Hantz Michellßonn, Hantzi Melpenßon, Hantzo Kaser.* Kontrollimisel selgus, et sellised nimevariandid nagu *Hantzi, Hantzo* olid käibel juba alamsaksa keelealal. Soome keeles on mehenimi *Anssi*, ent uurijate arvates on see lühinimi täisnimest *Anselm*, sest soome keeles sõnaalguline *h* ei kadunud ja Hansu puhul pidanuks olema *Hanssi*. *Hans* ja *Ants* on olnud lähtekohaks perekonnanimedele *Hanson, Hansson, Antson, Hansen.*

Alamsaksa keeles võisid *Hannes* ja *Hannus* enamgi lüheneda, nii saadi meilgi tuttavad lühinimed *Hann* ja *Hanno*, mis on olemas juba meie vakuraamatus, näiteks *Han Petripoick, Han Peterssoen, Torde Han, Peter Hannipoick, Hanno Hanopoick, Hanno Mertensßon, Hano Kalames, Hanno Hallo, Szorck Hanno, Leppe Hanno, Mattis Hannoßon,* korra ka *Hannokene Ottimetze.* Kui talupoja nimena on kirja pandud *Hanno Poyapoick*, siis ei saa kuidagi selgust, kas isa nimi oli *Poya* või *Hanno* oli kellegi pojapoeg, esimese poole kipub kallutama asjaolu, et kolmel korral on talupoeg kirja pandud ainult nimega *Poick, Poyck*, ja korra esineb nimi *Poya Mattis* ning külanimede hulgas on *Poyaver.*

Jät kub järgmises numbris.

Välteist Viru ranna keeles

Mari-Liis Kalvik

EKI leksikograaf, teadur

Ärgas kõrv kuuleb ka tänase, suuresti ühiskeelse kogukonna keelekasutuses märke, mis osutavad kõnelejate piirkondlikku päritolu. Nii tunneb saarlased ära rohke ö ja nn laulvate lausete järgi, virulasi aga reedavad omapärases vältes sõnad. Mil määral ja millistel tingimustel selliseid jooni kõnes leidub, aitab täpsemini selgitada sotsiolingvistiline uuring.

Virulaste vältekasutus, kus teisel ja kolmandal vältel vahet ei tehta, on kirderanniku murderühma iseloomulikem ja järjekindlaim joon ning seega sobiv nähtus, mille esinemist põlvkonniti uurida. Võtsin magistritöös „Kvantiteedisuhted rannikumurdes” vaatluse alla nelja keelejuhi kõne ning tegin foneetilisi mõõtmisi programmiga Praat. Keelejuhtide andmete kõrvutamise omavahel ning ühiskeele andmetega näitab mustrit, kuidas murre aja jooksul on muutunud.

Muutuvad mured

Põhja-Eesti murdealal on ajaloolised kohamurded ja -murrakud praeguseks enamasti taandunud piirkondlikuks kõnekeeleks, milles on mitu keelevarianti. Murrete üldisem ühiskeelega tasandumine toimus olulisel määral eelmise sajandi jooksul. Sajandi esiveerandis sai eesti keel riigikeeleks, tänu millele hakkas kirjakeel laiemalt levima ning ainuõige variandina paljudes eluvaldkondades valitsema. Teise maailmasõjaga seotud rahvastikuliikumiste tagajärjel kahanes järk-järgult maal elavate inimeste osakaal, kes seni maakultuuri olid edasi kandnud ning kohamurdeid kõige rohkem kasutanud. Oma osa oli ka teadlikul võitlusel murrete vastu. Nii võidi eelmise sajandi viimasel kümnendil nentida, et nooremad inimesed kasutavad kohamurdeid peamiselt veel vaid ajaloolisel Võrumaal ning Lääne-Eesti saartel.¹ Praeguseks võib

¹ Tiit Hennoste, Leelo Keevallik, Karl Pajusalu 1999. Introduction. – Estonian Sociolinguistics. International Journal of the Sociology of Language 139. T. Hennoste (ed.). Berlin, New York: Mouton de Gruyter, lk 7–16.

siiski näha, et neis piirkondades ja mujalgi on hakatud kohamurret väärtustama ning end selle kaudu teadvustama. Nii on hoogustunud murdekeelne loome ja massimeedia, sagenenud kultuuritegevus. Selline suund on ärgitanud muidki eestlasi oma päritolupaiga ja selle kultuuriga tutvuma, sellest osa saama ning seda toetama. Üle Eesti tegutseb palju kodukandiühinguid, mis on huvitatud piirkonna ajaloo, kombestikust ning ka kõnepruugist.

Murrete taandumine algab enamasti vaheldusega, milles keeleüksus hakkab esinema ühe või teise (murdepärase või standardkeelse) variandina ning lõpuks jäävad valitsema standardkeelsed vormid.² Keelesiseselt mõjutab variandi esinemist keeleline ümbrus (nt rõhulisus), keeleväliselt sotsiaalsed tegurid (nt kõneleja päritolu). Võimalikult vanapärase murde uurijad hindavad vanemaid paikseid mehi, kelle kõnes on enim kunagist kohalikku keelekasutust säilinud. Naised arvatakse rohkem olevat orienteeritud üldsuse keelele, soovides korrektsema kõne kaudu olla viisakamad ja haritud; naised on tihti ka keelemuutuste taganttõukajad. Uuem sotsiolingvistiline lähenemine rõhutab keelekasutuse mõjutajatena ka kõnesituatsiooni, kõneleja suhtlusvõrgustikku, väärtushinnanguid jm.³ Sotsiolingvistiline uurimus eeldab niisiis keeleüksuse või -nähtuse detailset registreerimist koos võimalikult üksikasjalike andmetega keelejuhi kohta.

Vaatluse all olev Vainupea küla Haljala kihelkonnas on keelekasutuse poolest siirdeküla (jääb alammurrakuid esindavate piirkondade vahele) ning tema kõnepruuki ei ole peetud eriti järjekindlaks. Herman Klein märgib 1926. aastal⁴, et Vainupeal on murdekeel üldiselt kiiremini kadumas kui naaberkülades ning kirderannikumurde põhiuurija Mari Must arvab kogu Haljala rannakeele – üksikute eranditega – ühiskeelega tasanduvaks alates 1950ndaist.⁵ Vastupidiselt sellistele arvamustele, mille järgi võiks ennustada sajandi viimaseks veerandiks lõplikult hääbunud murret, kostis käesoleva sajandi alguses Vainupea keskealiste

² Jack K. Chambers, Peter Trudgill 1998. *Dialectology*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press, lk 49–50.

³ *The Handbook of Sociolinguistics*. Florian Coulmas (ed.). Oxford; Massachusetts: Blackwell Publishers, 1998.

⁴ Klein, Herman 1926. Haljala rannamurde vokalism. AES 31. Käsikiri EKI eesti murrete ja sugulaskeelte arhiivis, lk 22.

⁵ Must, Mari 1983. Kirderannikumurde tänapäev. – Emakeele Seltsi aastaraamat 26/27. 1980/1981. Eesnimedest oskussõnadeni. Tallinn: Eesti Raamat, lk 79.

kõnes veel mitmeid erijooni. Nii osutasid murdele näiteks *ie*, *uo* ja *üö* kirjakeelsete *ee*, *oo* ja *öö* asemel (nt sõnades *tie*, *suo*, *tüö*), ühiskeelest mõnevõrra erinev, harvem palatalisatsioon; morfoloogilistest joontest tabas *mb*-komparatiivi. Ilmekas vältekasutus, milles pikas vältes sõnu hääldatakse kirjakeele teise ja kolmanda vahelises vältes, kuuldus eri inimeste kõnes erinevalt ning kohati oli kuulda ühiskeelepärast teist välde. Kuuldelist muljet tuleb kinnitada või ümber lükata akustilise analüüsiga. Selle jaoks valisin neli keelejuhti 11-st, kelle keelekasutust (häälduslikke ja morfoloogilisi murdejooni) olin eelnevalt vaadelnud oma bakalaureusetöös.

Mis on välde ja kuidas seda uuritakse?

Välde on mingi keeleüksuse välts ehk kestus. Palju on vaieldud selle üle, milline see keeleüksus eesti keele puhul on, kas häälik, silp või takt. Tegelikult on välde kestusest keerukam nähtus. Foneetiliselt avalduvad vältsed kõnetaktis ehk pearõhulise ja rõhuta silbi järjendis ning neid kirjeldatakse sõna silpide suhte (S1:S2) ehk kestussuhte kaudu. Eesti keele kolme välts – lühikese (Q1), pika (Q2) ja ülipika (Q3) – üldisteks kestussuheteks on arvatud vastavalt 1:2, 3:2 ja 2:1. See tähendab, et näiteks Q1 sõnas *vili* on silbi kestuse kandjad esisilbi vokaal 40 millisekundit (ms) pikk, teise silbi vokaal 80 ms pikk ning nende jagatis on 0,5; Q3 sõnas *viili* on aga osakaal jaotunud vastupidi ning kestussuhteks 2. Esimestena esitasid sellised kestussuhted Ilse Lehiste⁶ ja Georg Liiv⁷, kes töötasid teineteisest sõltumatult maailma eri paigus. Järgnevad uurimused on neid andmeid üldjoontes kinnitanud, kuigi olenevalt kõnematerjalist (laborkõne, spontaanne kõne, murdekõne) varieerub esmavältseliste sõnade keskmine kestussuhe vahemikus 0,5–0,7, teisevältselistel 1,2–1,7 ning kolmandavältselistel koguni 2,4–3,2. Taju-uuringud on lisanud vältsitunnusena ka põhitooni iseloomuliku liikumise. Põhitoon (F_0) ehk põhisagedus on häälepaelte korrapärase võnkumise sagedus (ühikuks herts), kuulaja kõrvale helikõrgus. On selgunud, et põhitooni tipp ehk suurim võnkumise sagedus asub eri vältsuga sõnades eri paigus. Esma- ja teisevältselistes sõnades on asukohaks esimese, rõhulise silbi tagapool või silbi piir, kolmanda-

⁶ Lehiste, Ilse 1960. Segmental and syllabic quantity in Estonian. – American Studies in Uralic Linguistics 1. Bloomington, lk 21–28.

⁷ Liiv, Georg 1961. Eesti keele kolme vältsastme kestus ja meloodiatüübid. – Keel ja Kirjandus 7–8, lk 412–424 ja 480–490.

vältelistes sõnades aga alguspool. Põhitoonil on otsustav roll teise ja kolmanda välte eristajana: näiteks kui kestussuhete järgi ei ole selge, kumma vältega tegu, osutab eespool asetsev markantne põhitooni tipp kolmandale vältele. Välteid iseloomustavateks tunnusteks on pakutud muidki, näiteks intensiivsust (mis on suurim Q3 esisilbis)⁸ ja häälikute omavahelisi kestussuhteid silbiti (nn naaberhäälikute teooria).⁹ Veenvat tõestust need tunnused ei ole leidnud.¹⁰ Peamine ja püsivaim vältetunnus on kahe silbi kestussuhe.

Foneetiline analüüs: tulemused ja järeldused

Valitud keelejuhid esindavad vanemat (JK, mees, sündinud 1889), keskmist (JLK, mees, sündinud 1933) ja nooremat põlvkonda (SM, mees, sündinud 1952; SH, naine, sündinud 1961). Keelejuhtide kõnest, mida on 4,5 tundi, on otsitud kahesilbilised kirjakeele järgi esma-, teise- ja kolmandavältelised (Q1, Q2, Q3) sõnad. Foneetiline analüüs seisneb sõna kõigi häälikute kestuse ning mõlema silbi vokaalide põhitooniväärtuste mõõtmises. Tulemuste põhjal arvutatakse esmalt kestussuhted ning põhitooni protsentuaalne tõusuosa, s.t kui kaugel asub F_0 tipp esivokaali algusest ning mitu protsenti see vahemik esivokaalist moodustab. Sageli kõrvutatakse ka F_0 väärtusi tipu asukohas ning silbipiiril, et näha, kas põhitooni langus on lauge või järsk: kolmandale vältele on iseloomulik järsk langus. Andmed keskmistatakse veldete järgi, siinse töö puhul nii isikuti kui põlvkonniti kui ka kõigi keelejuhtide peale kokku.

Vaadeldes tulemusi välteti ja isikuti, selgub, et Q1 sõnade kestussuhted ning põhitoonikurvi liikumine sarnanevad kõigil keelejuhtidel ühiskeele andmetega. Seega on rannikumurdes eesti ühiskeelele omane

⁸ Eek, Arvo; Einar Meister 1997. Simple Perception Experiments on Estonian Word Prosody: Foot Structure vs. Segmental Quantity. – Estonian Prosody: Papers from a Symposium. Ilse Lehiste, Jaan Ross (eds.). Tallinn: Institute of the Estonian Language, lk 83–84.

⁹ Eek, Arvo; Einar Meister 2003. Foneetilisi katseid ja arutlusi kvantiteedi alalt (I). Häälikukestusi muutvad kontekstid ja välde. – Keel ja Kirjandus 11–12, lk 815–837.

¹⁰ Kalvik, Mari-Liis; Meelis Mihkla 2010. Modelling the Temporal Structure of Estonian Speech. Human Language Technologies. The Baltic Perspective: Proceedings of the Fourth International Conference, Riga, Latvia, October 7–8, 2010. I. Skadina, A. Vasiljevs (eds.). Amsterdam: IOS Press, lk 59.

esimene välde. Q2 sõnades varieeruvad kestussuhted kõnelejati 1,8–2,4 ning põhitooni tõusuosa hõlmab 25% esivokaali kestusest. Q3 sõnades on kestussuhted vahemikus 2,1–2,4 ja põhitooni tõusuosa hõlmab 16% esivokaalist. Võrdluseks: teisevälteliste ühiskeele sõnade kestussuhe on keskelt läbi 1,5 ja põhitooni tõusuosa umbes 50%, kolmandavältelistel on need vastavalt 2,6 ja 30%. Niisiis moodustavad uurimuse teise- ja kolmandavältelised sõnad kestussuhete järgi suuresti kattuva rühma. Ka põhitooniandmed ei näita Q2 ja Q3 sõnade kõrvutamisel statistiliselt olulist erinevust, tõusuosa vaheldub mõlema välte peale kokku 3–36% piires. Kokkuvõttes ei ole ühegi keelejuhi kõnes läbivat ühiskeelele omast teise ja kolmanda välte eristust, olemas on ainult lühikese (Q1) ja pika (Q2–Q3) eristus nagu soome keeles.

Keelejuhtide tulemusi üksikult vaadeldes on huvitavad isikud keskmise põlve JLK ning noorema põlvkonna SM (mõlemad mehed). Kestussuhete järgi on esimesel neist näha kaldumist ühiskeelse välteeristuse poole, st Q2 ja Q3 sõnarühmad lahknevad mõningal määral. Teine on aga tulemuste põhjal vastupidiselt pea identne vanema põlve JK-ga, kes esindab n-õ head vanapärasest murret. Lähtudes vanusest kui keelekasutust mõjutavast seaduspärasusest – mida vanem, seda arhailisema keelega – peaks SM olema ühiskeelsem kui JLK, siin on aga vastupidi. Järelikult tuleb otsida lisategureid, mis on põhjustanud universaalset lahknemist. Rannikumurde vältekasutus on usutavasti murdejoon, mis omandatakse väikelapsena esimese hoidja ehk ema keelest. Kui selgitada täpsemalt keelejuhi emapoolset päritolu, selgub et JLK ema ning emaema pärinevad sisemaapoolsemast Sagadist, kus ühiskeelepärasem välteeristus on suuremal määral kasutuses olnud. Huvitav on, et JLK kõnes on samal ajal puhuti erinevaid üksikuid arhailisi murdevorme ning palju murdeomaseid diftonge. Ehk soovib JLK sel viisil oma identiteeti näidata: teatud murdejooni kasutades rõhutab ta oma paikkondlikku kuuluvust. Ühiskeelse välteeristuse poole kaldub ka veel SH, kes on põlvkonnakaaslasest SM-st noorem, vähem paikne ning naisena ilmselt ka kirjakeelele orienteeritum.

Kokkuvõtteks: murde muutumine on mitmetahuline protsess ning selle käiku mõjutavad erinevad tegurid. Kui kohamurret hakkavad märkima üksikud häälduslikud jooned – antud juhul omapärane vältekasutus –, on tegemist ühiskeelega, millel on murdeaktsent. Kui tugev ja kui püsiv aktsent on, sõltub väga palju keelejuhist, tema päritolust, elukäigust ning ka suhtumisest. Järgmise põlvkonna kõne uurimine

näitaks ilmselt, et omapärane vältekasutus kui järjekindlaim häälaluslik joon on edasi kandunud, esinedes kas või üksiksõnuti.

Soovitusi edasilugemiseks

Asu, Eva-Liina; Pärtel Lippus; Pire Teras; Tuuli Tuisk 2009. The realization of Estonian quantity characteristics in spontaneous speech. – Nordic Prosody. Proceedings of the Xth Conference, Helsinki 2008. M. Vainio, R. Aulanko, O. Aaltonen (eds.). Frankfurt: Peter Lang Verlag, 49–56.

Lippus, Pärtel; Karl Pajusalu; Jüri Allik 2011. The role of pitch cue in the perception of the Estonian long quantity. – Prosodic Categories: Production, Perception and Comprehension.. S. Frota, G. Elordieta, P. Prieto (eds.). Dordrecht [Netherlands]: Springer, 231–242.

Parve, Merike 2003. Välited lõunaesti murretes. Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 12. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

The Handbook of Language Variation and Change. J. K. Chambers, P. Trudgill, N. Schilling-Estes (eds.). Oxford: Blackwell Publishing, 2002.

Pajusalu, Karl 2003. What Has Changed in Estonian Pronunciation: the Making of Estonian Accents. – Languages in development. Linguistic edition 41. H. Metslang, M. Rannut (eds.). München: Lincom Europa, 107–114.

Mets, Mari 2010. Suhtlusvõrgustikud reaalajas: võru kõnekeele varieerumine kahes Võrumaa külas. Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 25. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Eesti liitverbid ja pöördmoodustised

Merli Toome

Tartu ülikooli magister

Kuigi liitverbe ja pöördmoodustisi on eesti keeles suhteliselt vähe, on tegemist siiski huvitavate ja omapäraste tegusõnadega, mis väärivad põhjalikumat uurimist. Artiklis antakse ülevaade liitüveliste tegusõnade olemusest ning nende kasutusanalüüsi tulemustest ÕS 2006 materjali alusel.¹

Liitüvelisi verbe on aja jooksul erinevalt määratletud. Kui varasemates käsitlustes nimetati kõiki selliseid tegusõnu, mille koostises saab eristada vähemalt kaht eri tüve, liitverbideks, siis tänapäeval enamasti eristatakse nende puhul kolme erineva moodustusviisi kaudu saadud tegusõnu²:

- 1) liitverbid, mis on moodustatud sõnatüvede liitmise teel (nt *geen+muunda/ma* > *geenmuunda/ma* 'geneetiliselt muundama')
- 2) liitnimisõnadest moodustatud tuletised (nt *heliplaat* > *heliplaadi+sta/ma* 'heliplaadile salvestama')
- 3) pöördmoodustuse ehk tagasimoodustuse teel saadud verbid, mille moodustamiseks võetakse tuletamise teel saadud liitdeverbaali tüvi ja tehakse sellest liitüveline verb (nt *purjeta/ma* > *purjeta+mine* > liitdeverbaal *jää+purjetamine* > *jääpurjeta/ma* 'jääpurjekaga sõitma')

Neil viisidel moodustatud verbidel on neli struktuuritüüpi: 1) *omadussõna+verb*; 2) *nimisõna+verb*; 3) *määrsõna+verb* ja 4) *seotud tüvi+verb*. Põhjalikuks analüüsiks sai valitud kaks esimest, kuna need on oma grammatiliselt ebatavalise struktuuri tõttu huvipakkuvad kui adverbide ja seotud tüvega algavad verbid. Nimelt on nad

¹ Artikkel põhineb magistritööel „Eesti liitverbide ja pöördmoodustiste analüüs ÕS 2006 materjali alusel”, autoriks Merli Toome, juhendajateks professor Helle Metslang ja filoloogiadoktor Silvi Vare.

² Nt Vare, Silvi 1986. Liitverb eesti keeles. – Keel ja Kirjandus nr 9, lk 539–547.

omased uuemale keelearendusele ning erinevad eesti keele süntaktilise seose vormistamise viisist. Kuna tegemist on vormilt ökonoomsete verbidega, siis on nende kasutuselevõtmisel silmas peetud eelkõige oskuskeele vajadusi. ÕS 2006-s leidis kokku 157 liitüvelist tegusõna. Omadussõnalise esiosaga verbe on neist 25, nimisõnalisega 43.

Omadussõna+verb tüüpi tegusõnade kasutamine

Kasutusanalüüsist saab järeldada, et 25 omadussõnaalgulisest liitüvelisest tegusõnast on vaid neli üldkeeles täiesti kinnistunud, kuna nende puhul võis leida palju kasutusnäiteid ka isikuliste verbivormide kohta. Need neli verbi on *kuritarvitama*, *kuumtöötlemata*, *sügavkülmutama* ja *väärkohtlema*.

Näiteks *väärkohtlema* eri vormide kohta esines arvukalt kasutusnäiteid nii Keeleveebis kui ka Google'is. See verb on kasutusel eelkõige ajakirjanduses:

Süsteematiliselt *ei* piinata ehk *väärkohelda* muidugi iga vangi. (EPL 2004)

Samas leidub seda verbi ka meditsiiniteemalistes tekstides ja isegi foorumites, nt:

Minu ema aga leidis, et ma lausa *väärkohtlen* last, kuna ei anna talle kohupiima ja muna, vaid harjutan vaid veidi porgandimehuga. (http://www.perekool.ee/index.php?id=43743&class=forum_schnell&action=view_post&post=6643132) (31.10.10)

Tegemist ei ole erialakeele terminiga, vaid üldkeelesõnaga. See asjaolu on tõenäoliselt samuti aidanud verbil kasutussagedust kiirelt suurendada.

Kolme vaatlusaluse tegusõna puhul 25-st leidis küll pöördelisi vorme, kuid ainult üksikuid, rohkem kasutatakse siiski käändelisi vorme. Need veel juurdumise protsessi läbivad verbid on *kuivsoolama*, *kuumvaltsima* ja *külmsuitsutama*.

Verbist *kuumvaltsima* võis näiteks leida palju partitsiipide, eriti *tud*-vormi:

Roostevabast terasest *kuumvaltsitud* latid, varbmaterjal ja rullikeeratud valtstraat. (<http://www.businesstrade.eu/ee/roostevabast-terasest-kuumvaltsitud-latid-varbmaterjal-ja-rullikeeratud-valtstraat-24.10.63>) (01.05.11)

Väga vähesel määral leidus pöördeliste vormide kasutust:

Poolas asuv Euroopa moodsaim terasetsehh *kuumvaltsib* tulevikku.
(<http://issuu.com/eas-estonia/docs/inseneria-2008-05>) (30.10.10)

Kõnealune verb on oma tähenduse tõttu kasutusel vaid tehnikaalastes tekstides.

Seitse verbi 25-st on sellised, mille puhul kasutatakse peamiselt vaid *tud*-vormi või muid partitsiipe. Kindlasti ei saa neid pidada keeles kasutatavateks, pigem on nad veel juurdumise algfaasis. Sellised verbid on *kuumsuitsutama*, *külmtöötlemata*, *külmvaltsima*, *märgsoolama*, *peenjahvatama*, *peentöötlemata* ja *sügavjahutama*.

11 omadussõnatüvega algavat verbi ei ole aga keeles üldse kasutatud leidnud, kuna ei esinenud ühtegi kasutusjuhtu. Need verbid on *kuivpuhtima*, *kuivpuurima*, *kuumneetima*, *kuumvulkaniseerima*, *külmneetima*, *märgpuhtima*, *märgpuurima*, *sügavgraveerima*, *sügavküindma*, *sügavväärtama* ja *süvapuurima*.

Näiteks *sügavküindma* kasutuse kohta Keeleveebis ja Google'is näited puudusid. Korpustest võis leida vaid liitdeverbaali sisaldava analüütilise ühendi *sügavküindi kasutama*, mida esines pöördelisel kujul ühes lauses:

Kui *kasutatakse sügavküindi*, siis seotakse enamik taimejäänustest künnikihi sügavamate kihtidega, aga kui kasutatakse kobestamist, siis jäävad need jäänused ülemisse kihti. (Agraarteadus 2004)

Mõningatel juhtudel moodustasid teonimed verbiga ühendi *sügavküindi/sügavküindmist tegema*:

- (1) Kui maalappi mõõtmised lubavad, kuid kasutatud meetmed pinnase tervendamisel ei andnud oodatud tulemusi, on kasulik *teha* adraga *sügavküindi* pinnase ümberpööratud künniviiluga. (http://seemne-maailm.ee/cgi-bin/sanitarium/view.cgi?id=23&cat_id=2&print=1) (29.03.11)
- (2) Kohtades, kus liiguvad raskeveokid või *tehakse* tihti kaevetöid või *sügavküindmist*, tuleb torustik paigaldada sügavamale, rakendades sealjuures täiendavaid ohutusmeetmeid. (https://www.riigiteataja.ee/redaktsioonide_vordlus.html?grupiId=155361&vasakAktId=831170&paremAktId=831170) (03.04.11)

Verbi *sügavküindma* asemel kasutatakse seega hoopis pikemaid analüütilisi variante, mis esinevad enamasti põllumajandus- või aiandusalastes tekstides.

Nimisõna+verb tüüpi tegusõnade kasutamine

Nimisõnalise esikomponendiga verbide hulgas on täiesti juurdunud verbe vaid kolm: *eelisarendama*, *hädamaanduma* ja *rulluisutama*.

Verbi *hädamaanduma* kohta leidis Google'is arvukalt isikulisi verbivorme. Esindatud olid näiteks ainsuse 2. ja mitmuse 1. pööre, kõige rohkem näiteid jagus aga siiski lihtmineviku 3. pöördele:

Kaubalennuk *hädamaandus* Ülemiste järvejäälle. (<http://www.ohtuleht.ee/galerii/pildigalerii/2067#1>) (28.04.11)

Samas tähenduses kasutatakse rööpselt ka pikemat analüütilist alternatiivi *hädamaandumist tegema*:

USA tehnikute töörühm lõpetas reedel Ühendriikide luurelennuki ülevaatus, mis 1. aprillil Hiinas *hädamaandumise tegi*. (EPL 2000)

Nii verb kui ka analüütiline vaste esinevad kõige sagedamini ajakirjandustekstides, mis näitab, et tegemist on üldkeelse kasutusega.

Enamiku nimisõnaga algavate liitverbide kohta võis öelda, et nad on juurdumas. See tähendab, et nende verbide puhul võis leida küll pöördelisi vorme, kuid mitte kõik verbivormid ei ole kasutuses või siis esineb kasutusnäiteid käändeliste vormidega võrreldes veel liiga vähe. Selliseid verbe leidis 22, nt *eelisarenema*, *geenmuundama*, *heli-salvestama*, *iluvõimlema*, *ravikindlustama*, *sundparteistama*, *tiiva-ripsutama*, *käsikiimlema* jt.

Seitse vaatlusalust verbi on peamiselt kasutusel ainult täiendi rollis ja partitsiivvormis. Need on *mineraalväetama*, *nõeltöötlemata*, *putuktolmlema*, *valguskopeerima*, *vesilõhustama*, *vesilõhustuma* ja *õhkjahutama*.

11 verbi ei saa üldse keeles kasutatavaks pidada, kuna nende kohta ei leidunud kas mitte ühtegi kasutusnäidet või ainult mõni üksik näitelause. Sellised verbid on: *ahtertraalima*, *amatöörfilmima*, *ilulugema*, *kujundujuma*, *purilendama*, *raadiopeilima*, *sportvõimlema*, *sundvõtma*, *sõnamaalima*, *šabloonladuma* ja *tuultolmlema*.

Näiteks verbi *ilulugema* puhul ei leidunud Keeleveebis ühtegi näidet verbivormide ega ka vastavate liitnimisõnade kasutamise kohta.

Google'ist võis leida erinevaid liitdeverbaali *ilulugemine* vormide kasutusi, kuid verbivorme ei esinenud. Päring andis küll vasteid *ma*-infinitiivile, kuid tegemist oli vaid väljavõtetega erinevatest sõnagogudest, reaalse keelekasutuse kohta näited puudusid. Verb *ilulugema* on seega jäänud vaid ÕS-i märksõnaks, Keeleveebi ja Google'i põhjal otsustades ei ole see verb kasutusse jõudnud.

Teonimi *ilulugemine* esines küll paaris näites sõnaühendis *ilulugemist tegema*, kuid ainult infinitiivina, nt:

Ja kes tuleb, valmistagu end ette – ehk on vaja *ilulugemist teha* – siis raamatust maha lugeda. (<http://www.koortekoda.ee/forum/view-topic.php?p=15924&sid=07f9dfe3dadf0425d609ce14be7340f2>) (07.04.11)

Lisaks oma eripärasele struktuurile on selle verbi juurdumist arvata-vasti takistanud ka pikka aega kasutusel olnud võõrsõnast sünonüüm *deklameerima*, mis tundub keelekasutajale harjumuspärasem.

Miks on liitverbid ja pöördmoodustised visad keeles juurduma?

Nagu soome keele puhul, võib ka eesti liittüveliste tegusõnade kohta öelda, et enne võetakse kasutusele käändelised vormid ehk partitsiibid ja infinitiivid ning alles seejärel pöördelised vormid. Kui mingi verbi puhul on kasutusel pöördelised vormid, siis on kasutusel ka käändelised. Kui aga esinevad käändelised, ei pruugi leida pöördeliste vormide kasutusnäiteid, kui verb ei ole veel keeles juurdunud. Pöördelistest vormidest omakorda juurduvad kiiremini umbisikulised vormid. Juurdunuks võib verbi lugeda alles siis, kui esineb arvukalt näiteid ka erinevate isikuliste pöördvormide kohta. Käändelistest vormidest on kõige sagedamini kasutusel *tud*- ja *nud*-partitsiip ning *ma*- ja *da*-infinitiiv, pöördelistest vormidest on levinuimad umbisikulise kindla kõneviisi oleviku (*kaitsepoogitakse*) ja lihtmineviku (*kaitsepoogiti*) ning isikulise kindla kõneviisi 3. pöörde vormid (*kaitsepoogib*, *kaitsepoogivad*). Seega võib täheldada, et verbide juurdumine toimub suunal umbisikulised vormid > isikulised vormid ning isikuliste vormide puhul suunal 3. pöörde vormid > muude pöörete vormid. Üldisemalt öeldes toimub juurdumine abstraktsematelt vormidelt konkreetsematele.

Analüüsi tulemused aga näitasid, et väga vähesed vaatlusalused liittüvelised verbid on omaks võetud ning suuremat osa ei kasutata kas üldse mitte või ainult täiendina, mitte verbina.

Otsides selle nähtuse põhjuseid ja tehes päringuid, hakkas silma, et sageli eelistatakse kompaktselt liitvälisele tegusõnale hoopis vastavaid liitteonimesid ja pikemaid analüütilisi ühendeid, mis tunduvad keelekasutajale harjumuspärasemad (nt *peeneks jahvatama* mitte *peenjahvatama*; *kujundujumisega tegelema* mitte *kujundujuma*). Keelekasutajad on pikemate ühenditega nii harjunud, et ei tunnegi vajadust kompaktsema variandi järele. Liitteonime kasutamine on eriti levinud spetsiifiliste erialaterminite puhul. Ei tohiks kõrvale jätta asjaolu, et suur osa vaatlusalustest verbidest ongi just spetsiifilise tähendusega terminid, mis üldkeele konteksti ei sobi ja mistõttu nende kasutuse levik on piiratud ning juurdumine raskendatud.

Analüüsitud liitvälise verbide juurdumist pärsib kindlasti ka nende ebaharilik struktuur, näiteks nende osiste kokkukirjutamine ka pöördeliste vormide puhul. Tavaliste analüütiliste tegusõnade korral on infiniitsel vormil laiendosis ees (nt *ära viidud*, *ära viia*), finiitsetel vormidel aga taga (nt *viis ära*). Liitvälise tegusõnade puhul on laiendosis alati ees (*väärkoheldud*, *väärkohelda*, *väärkohtles*). Võõristavana võib tunduda ka nimetavas käändes olev esikomponent, kuna tavapäraseks käändeks on omastav. Omadussõnalise esikomponendiga verbid tunduvad harjumatud ka seetõttu, et tavaliselt laiendab verbi määrsõna, mitte omadussõna (vrd *kuumalt töötlemata* ja *kuumtöötlemata*).

Nimetatud tegurid pärsivad küll liitvälise verbide juurdumist, aga sellele vaatamata on mitmed analüüsitud verbid siiski keelekasutajate sõnavarapagasisse jõudnud ning paljud neist vähemalt pooltel teel sinna. Lisaks tekib meie pidevalt muutuvasse keelde kogu aeg uusi ja huvitavaid sõnu, sealhulgas ka liitvälisi tegusõnu.

Lõpetuseks võiks näiteks tuua selle aasta 17. mai Eesti Ekspressis silma hakanud rubriigi, kus nädala sõnaks oli valitud *sihttapmine*. Selle tähenduseks oleks 'sihilikult tapmine' ning lisaks teonimele olid välja toodud ka tegijanimi *sihttapja* ning verbivorm *sihttapavad*. Iseenesest on see ju täiesti suupärane ja isegi vajalik sõna, kuna inglise keeles on näiteks juba ammu analoogne väljend *targeted killing* olemas. Kes teab, võib-olla leiame sellegi teonime ja vastava liitvälise verbi kunagi õigekeelsussõnaraamatust.

Saama- ja hakkama-tulevik tänapäeva eesti kirjakeeles

Kerli Prass

Tallinna ülikooli magister

Ajakirjanduskeelt on põnev uurida, kuna seal kajastuvad keeles toimuvad muutused üsna kiiresti. Viimastel aastatel hakkab ajakirjanduskeeles sageli silma *saama*- ja *hakkama*-verbidega tulevikutarindeid. Keeletoimetajad püüavad neid tekstidest välja parandada, kuid alati see ei õnnestu, ilma et teksti sisu muutuks. Ja kas alati ongi vaja neid ühendeid vältida?

Artikli aluseks oleva magistritöö uurimisobjektiks ongi *saama*- ja *hakkama*-tuleviku kasutamine tänapäeva eesti kirjakeeles. Töö eesmärgiks oli selgitada välja, kas on märgata, et *saama*- ja *hakkama*-tulevik on muutunud sagedasemaks ning laialt kasutatavaks. Kasutatud keelematerjal on pärit Tartu ülikooli koondkorpuse Eesti Päevalehe tekstidest. Kõigepealt võrdlesin *saama*- ja *hakkama*-tuleviku esinemissagedust aastatel 1997, 2002 ja 2007. Seejärel vaatlesin tegusõnu, millega *saama*- ja *hakkama*-tulevik ahelverbe moodustab. Uurisin, milliseid situatsioone¹ need verbid tähistavad ning millised on ahelverbiga väljendatava situatsiooni tegijad. Verbide sündmustüüpe ja tegijaid on oluline uurida eelkõige seepärast, et kontrollida Bybee ja

¹ Siinses uurimuses kasutatakse Vendleri verbi leksikaalsemantilistest omadustest lähtuvat mudelit (Vendler, Zeno 1967. *Linguistics in Philosophy*. Ithaca (NY): Cornell University Press). Vendler jagab verbid nelja semantiliselt klassi: seisundid, tegevused, saavutused, sooritused. Seisundid on staatiline sündmustüüp, seda iseloomustab kestus, muutumatus ajas ning piirivõimaluse puudumine. Seisundid jätkuvad ka lisaenergiat rakendamata ning lõpp-punkti kohta seisukohta ei võeta (nt *teadma*, *sarnanema*). Tegevustel on kestus ning neil pole piirivõimalust, kuid erinevalt seisunditest iseloomustab neid muutumine ajas (nt *jooksmata*, *mängima*). Sooritused on sündmused, millel on kestus, aga ka kindel lõpp-punkt (nt *maja ehitama*, *ringi joonistama*). Saavutused on momentaansed sündmused, nad on taandatatavad ühele kindlale ajahetkele, s.t neil puudub kestus (nt *surema*, *võitma*).

Dahli² välja toodud üldsuundumust, mille järgi tulevikutarindid lähtuvad aktiivse verbi ja tahtelise tegijaga lausest. Selliste andmete põhjal saab otsustada, kas *saama-* ja *hakkama-*tarindid sobivad eesti keeles tuleviku väljendamiseks või mitte.

Tulevik eesti keeles ja teistes keeltes

Kuigi ajast rääkides võib eristada nii minevikku, olevikku kui ka tulevikku, teevad keeled enamasti kõige selgemat vahet mineviku ja mittemineviku vahel, tulevik on seega osa mitteminevikust. Tuntumates keeltes on detailselt ja järjekindlalt grammatiseeritud just minevik kui olemasolev kogemus, tulevikust kõneldes pole grammatilise tulevikuvormi kasutamine nii reeglipärane. Tulevikutähendus kaasneb sageli mõne muu tegevust iseloomustava tähendusega, nagu modaaltähendused, aspektitähendus või tegevuse alguse tähendus.³

Nagu eelnevast selgub, on tulevikul mineviku- ja olevikuaegadest erinev staatus. Me ei saa tajuda või mäletada tulevikus toimuvaid olukordi. Samuti on arutatud, kas tuleviku kohta tehtud avaldused saavad üldse tõesed olla. Ometi räägime me tulevikust ja selleks on mitmeid põhjusi. Me võime rääkida oma tulevikuga seotud kavatsustest, me võime midagi ennustada.⁴

Tuleviku vormistamine pole aga keeltes kohustuslik nagu mineviku vormistamine. Ka regulaarse tulevikuvormiga keeltes viidatakse mõnel juhul tulevikule oleviku ajavormiga⁵. Dahli analüüsist⁶ on selgunud, et tulevikuta keeli on aga üsna vähe, tema uuritud 64 keelest on 50 keeles tulevik olemas, neist 27-s on see morfoloogiliselt vormistatuna.

² Bybee, Joan L; Östen Dahl 1989. The creation of tense and aspect system in the languages of the world. – *Studies in Language*, 13, 1, lk 90.

³ Comrie, Bernard 1993. *Tense*. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press, lk 44–45. Metslang, Helle 1994. Eesti ja soome – futuurumita keeled? – *Keel ja Kirjandus* 9, lk 538–539.

⁴ Dahl, Östen 2000. The grammar of future time reference in the European languages. – *Tense and Aspect in the languages of Europe*. (Empirical Approaches to Language Typology. EURO TYP 20-6. Eds. G. Bossong, B. Comrie). Berlin–New York: Mouton de Gruyter, lk 309–310.

⁵ Metslang, Helle 1993. Verbitarind ajatähendust väljendamas. – *Virittäjä* 2, lk 215.

⁶ Dahl, Östen 1985. *Tense and aspect systems*. Oxford: Blackwell, lk 103–105.

Tulevikule viitamise viise on maailma keeltes mitmeid, eesti keeles on levinuimaks vahendiks olevikuvormi kasutamine, kuid tuleviku moodustamisel võetakse abiks ka ajamäärusi ning tulevikutähendusega abiverbina toimivaid tegusõnu, nt *saama* ja *hakkama*.

Saama-tulevik

Üheks tulevikku väljendavaks tarindiks on eesti keeles kujunenud verbi *saama* olevikuvorm + põhiverbi *ma*-tegevusnimi:⁷

Elu saab seal olema raske.

Helle Metslang⁸ on leidnud, et *saama*-tulevik pole tekkinud loomulikult teel. Metslang⁹ peabki *saama*-futuurumi hädaks seda, et ta on oma sisu ja vormi poolest vägagi grammatiseerunud, kuid pole samas juurdunud verbi paradigmasse. Oletatava lähtetarindi ja futuurumitarindi vahelt on kogu aeg puudunud üleminekulülid, tarind pole läbinud loomuliku grammatiseerumise teed. Kuna aga keel vajab futuurumit, on *saama*-tarind säilinud ja taas levimas. Lisaks räägib *saama*-tarindi poolt tõsisemate semantiliste piirangute puudumine, *saama*-verbi kasutatakse tema tavatähenduses harva¹⁰.

Analüüsitud materjal näitas, et *saama*-tuleviku kasutus suureneb. *Saama*-tulevikku esineb 1997., 2002. ja 2007. aastal 10 000 sõna kohta keskmiselt 3,5 ja 4,4 ja 6,6 korda. Kuna seda on siiski üsna vähe, võib väita, et *saama*-konstruktsioon ei olnud vaadeldud ajalehetekstides kuigi levinud.

95% *saama*-tuleviku juhtudest on tegu ühendiga *saab olema*:

Uus valitsus **saab** ilmselt **olema** ka eelmisest väiksem. (EPL 1997)

See osutab, et *saama*-tuleviku kasutusala on üsna kitsas. Samas näitavad tulemused erinevalt Metslangi andmetest¹¹ siiski *saama*-tuleviku

⁷ EKK = Erelt, Mati, Tiit Erelt, Kristiina Ross 2007. Eesti keele käsiraamat (kolmas, täiendatud trükk). Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 461.

⁸ Metslang, Helle 1997. Eesti keele ja teiste soome-ugri keelte futuurumi arenguid. – Keel ja Kirjandus 4, lk 229.

⁹ Metslang, Helle 1994. Eesti ja soome – futuurumita keeled? – Keel ja Kirjandus 10, lk 604.

¹⁰ Metslang, Helle 1993. Verbitarind ajatähendust väljendamas. – Virittäjä 2, lk 217.

¹¹ Metslang, Helle 2006. Predikaat ajastut kogemas. – Keel ja Kirjandus 9, lk 714–727.

kasutusala laienemist. Kui 1997. aastal kasutati peamiselt ühendit *saab olema*, esines vaid kaks teist verbi (*uskuma, sarnanema*), siis 2007. aasta ajalehetekstides leidis juba üheksa verbi (*toimuma, ilustama, sõltuma, leiduma, pakkuma, kuuluma, paiknema, mängima, asuma*).

Saama-tulevik on väga üldine ja seda kasutatakse peamiselt staatiliste verbidega. Analüüsitud materjalis moodustas *saama*-tulevik ahelverbe 15 eri verbiga, millest enamik, 10 verbi olid staatilised, nt *leiduma, kuuluma, paiknema, olema, sõltuma*:

Füüsilise isiku tulumaksu osa riigituludes ei muutu oluliselt, selle suurus *saab sõltuma* tulumaksumäära vähenemise trepiastmete asukohast ja kõrgusest. (EPL 2002)

Vaid viis verbi olid dünaamilised, nt *toimuma, levima, mängima, minema, juhtuma*:

Peep Siitam kinnitas, et kaevamine *saab toimuma* ainult maa all ning maa peal *saab toimuma* vaid valmistoodangu ladustamine ning viimase astme purustamine ja kliendini transportimine. (EPL 2007)

97% kõikidest *saama*-tuleviku juhtudest moodustas *saama* ahelverbe seisundiverbidega, ainult 3% juhtudest tähistas see tegevusi ja protsesse.

Saama-tuleviku tegijate seas domineerivad abstraktsed ja elutud tegijad:

Pühapäeval lubab valima minna 71% inimestest, kuid *tegelik valimisaktiivsus saab olema* kümmekond protsenti väiksem, selgus Eesti Päevalehe tellitud ja Turu-uuringute AS-i veebruaris tehtud 786 vastajaga omnibuss-uuringust. (EPL 2007)

Kõige rohkem esines *saama*-tuleviku tegijate hulgas abstraktseid nähtusi (40%), seejärel füüsilisi objekte (27%) ning sündmusi ja protsesse (20%). Vähe leidis tegijatena inimesi (7%) ning asutusi, institutsioone ja kollektiive (6%). Kogu *saama*-futuurumi materjalis oli üheks suurimaks muutuseks abstraktsete tegijate osakaalu vähenemine. Järjekindlalt on tegijatena vähenenud ka inimesed ning asutused, institutsioonid ja kollektiivid. Suurenenud on sündmuste ja protsesside osakaal. Selgub, et *saama*-tuleviku tegijate jaotus muutub aja jooksul ühtlasemaks, leidub eri tüüpi tegijaid.

Hakkama-tulevik

Verb *hakkama* on faasiverb, mis väljendab ainult üht osa sündmusest, nimelt selle algust. Lisaks tegevuse alguse väljendamisele kasutatakse verbi *hakkama* ka tulevikuliste situatsioonide tähistamiseks. Ühemõteliste äärmuste (algus ja tulevik) vahele mahub veel üleminekuala.

Analüüsitud ajalehetekstides oli 50% *hakkama*-verbi kasutusjuhtudest tegu just *hakkama*-tulevikuga:

Hoones **hakkab paiknema** kaabeltelevisiooni peajaam, samuti leiavad ruumi Starmani teeninduskeskus ja bürooruumid. (EPL 1997)

Üleminekujuhte oli materjalis 29%:

Alates aprillikuust **hakkab** Vaike **müüma** oma poolehektarilisel maalal pil kasvatatud priimulaid, kannikesi, rukkililli ja flokse. (EPL 1997)

Kõige vähem (21%) leidus *hakkama*-verbi alguse tähenduses:

„Kui rahval **hakkab** raha leiva kõrvalt **üle jääma**, siis läheb ka meil paremini,“ ütles Tani. (EPL 2007)

Aastate 1997, 2002 ja 2007 võrdlusest selgus, et märkimisväärseid muutusi kolme kasutustüübi vahel toimunud ei ole, 2% võrra on vähenenud *hakkama* kasutamine alguse tähenduses ning 2% võrra suurenenud üleminekujuhtude arv.

Hakkama-tuleviku kasuks räägib kergus, millega ta keeles tuleviku-tarindina juurdub. Tema kahjuks räägib aga semantiline piirang – tarind ei kõlba olevikus juba kehtiva seisundi edasikestmise kohta, seda kasutatakse sellise tulevikulise tegevuse kohta, mis pole kõnehetkel alanud, mille algus on tulevikus.¹²

Tulemustest selgus, et samuti nagu *saama*-tulevik, kasvab ka *hakkama*-tuleviku kasutussagedus. *Hakkama*-tulevikku leidus uuritud aastate materjalis vastavalt keskmiselt 25,6 ja 22,2 ning 26,6 juhtu 10 000 sõna kohta. Seega on *hakkama*-tulevik kasutusel palju enam kui *saama*-tulevik.

Erinevalt *saama*-tulevikust on *hakkama*-tuleviku kasutusala väga lai, seda kasutatakse paljude eri verbidega. *Hakkama*-tulevik moodustab ahelverbe tervelt 346 eri verbiga. Kümme kõige sagedamini esinevat

¹² Metslang, Helle 1993. Verbitarind ajatähendust väljendamas. – Virittäjä 2, lk 217.

verbi on *tegelema, juhtima, olema, tegema, sõitma, kasutama, toimuma, pakkuma, tootma ja maksma*:

Bussipilet **hakkab maksma** 3 krooni, kuupilet 95. (EPL 1997)

Hakkama-tulevikku kasutatakse vastupidiselt *saama*-tulevikule peamiselt dünaamiliste verbidega. Kusjuures ilmnes, et suur osa dünaamilistest kestvatest verbidest on lausetes korduvana mõtestatud. See tähendab, et verb ei tähista ainult üht tegevust, vaid tulevikus korduvat tegevust:

Laev **hakkab sõitma** Vahemerel ajavahemikus mai kuni oktoober. (EPL 1997)

Hakkama-tulevikku kasutati analüüsitud materjalis 346 eri verbiga, neist 282 olid dünaamilised ja vaid 64 staatilised. 54% kõigist *hakkama*-tuleviku juhtudest oli tegu tegevuste ja protsessidega:

Eesti parim rallisõitja Markko Märtin **hakkab** uuel hooajal, mis algab 17. jaanuaril Monte Carlo ralliga, **sõitma** uues meeskonnas. (EPL 2002)

Vähem esines seda verbi saavutuste (21%) ja sooritustega (19%). Kõige vähem (6%) leidus seisundeid:

„Gorbatšovi autoriveerg **hakkab ilmuma** USA kohalikes lehtedes, samuti Ladina-Ameerika, Aasia ja Euroopa juhtivates väljaannetes,“ ütles Gorbatšovi Fondi pressiesindaja. (EPL 2007)

Eesti saatkonna hoonet Vilniuses **hakkab** ehitama Merko Ehitus. (EPL 1997)

Starmani tegevdirektor Peeter Kern ütles, et uues hoones **hakkab paiknema** Starmani teeninduskeskus, bürooruumid ja kaabeltelevisiooni peajaam, mis edastab kaabelteleprogramme kõigile firma abonentidele. (EPL 1997)

Hakkama-tuleviku puhul võivad verbiga *hakkama* ahelverbe moodustavad verbid tähistada lauses erinevaid situatsioonitüüpe, nt sõna *tege*ma tähistab enamasti tegevusi ja protsesse:

Onistar **hakkab tegema** oma tehastes Kristali toodetud Venemaa tuntumaid viinamarke „Gželka”, „Posolskaja”, „Staraja Moskva” ja „Zolotoje koltso”. (EPL 2002)

Kuid *tegema*-verb esineb mõnel korral ka soorituste (esimene näide) ja saavutustena (teine näide):

Johnny Depp **hakkab** Litvinenkost filmi **tegema**. (EPL 2007)

Samas võib tema sõnul Eestit hirmutada see, kui EL-is toimuks lähiaastatel tugev integratsioon, kus enamiku otsuseid **hakkab tegema** Brüssel. (EPL 2002)

Hakkama-tulevikuga ahelverbe moodustavate verbide situatsiooni-tüüpide analüüs näitab, et soorituste osakaal suureneb, samas kui saavutuste ja seisundite osakaal väheneb.

Erinevalt *saama*-futuurumist on *hakkama*-futuurumi tegijateks tüüpiliselt just konkreetseid ja elus tegijad:

Pärnu osakonna tegevdirektor Aivar Preis ütles, et ESC koolitusega meestest luuakse *töörühm*, kes **hakkab** koeri **sihtima** õhkrelvaga, milles on süstal uinutava narkoosiga. (EPL 1997)

Kahe nädala eest nimetati Venemaa uue valitsuse esimeseks asepeaministriks *reformimeelne Anatoli Tshubais*, kes **hakkab** vastutama turumajandusreformide eest ning lahendama maksmata jäänud palgade ja pensionide küsimust. (EPL 1997)

Kõige enam leidub tegijatena asutusi, institutsioone ja kollektiive (38%), füüsilisi objekte (24%) ja inimesi (21%). Vähem on abstraktseid nähtusi (12%) ning sündmusi ja protsesse (5%). Vaid üksikutel juhtudel on tegijateks muud elusolendid ja väljamõeldud tegelased ning meeleseisundid ja omadused. Uuritud aastate lõikes *hakkama*-futuurumi tegijate suhtes olulisi muutusi märgata ei ole.

Kahe suurema tegijate rühma, abstraktsete nähtuste ja füüsiliste objektide hulgas kerkivad esile veel väiksemad rühmad. Füüsiliste objektide hulgas võib eraldi rühmana eristada transpordivahendid, esemed ning ruumid ja ehitised:

Kuna *tudengibuss* **hakkab** nädalavahetuseti **sõitma** „ujuva graafiku” järgi ehk iga reisi aeg erineb varasemast, siis võib bussifirma vaatamata liiniloa puudumisele pääseda karistusest. (EPL 2007)

Abstraktsete nähtuste seas leidub rohkem kvantumit (kogust ja hulka), infoedastusvahendeid ning vahendeid ja võttestikku tähistavaid tegijaid.

Kokkuvõtteks

Nii *saama*- kui ka *hakkama*-tuleviku kasutus analüüsitud ajalehetekstides on aastatega suurenenud, kusjuures *saama*-tulevikust oluliselt rohkem kasutatakse *hakkama*-tulevikku. Verbi *hakkama* kolmest kasutustüübist (algus, tulevik, üleminekujuhud) kasutatakse pooltel juhtudel *hakkama*-verbi just tulevikulises tähenduses.

Saama-tuleviku kasutusala on üsna kitsas, see esineb peamiselt ühendina *saab olema*, kuid aastatel 1997–2007 on kasutusala siiski laienenud. *Saama*-tulevik on väga üldine ja seda kasutatakse peamiselt staatiliste verbidega. Tegijate seas domineerivad *saama*-tuleviku puhul abstraktsed ja elutud tegijad. Tegijate jaotus on aja jooksul muutunud ühtlasemaks, suuremad tegijarühmad domineerivad vähem.

Hakkama-tuleviku kasutusala on erinevalt *saama*-tulevikust väga lai, kuid ei paista uuritud aastate jooksul siiski laienevat. *Hakkama*-tulevikku kasutatakse peamiselt dünaamiliste verbidega, millest suur osa on lausetes korduvana mõtestatud. Kõige enam moodustab *hakkama* ahelverbe tegevusi ja protsesse väljendavate verbidega. Tegijateks on *hakkama*-tuleviku puhul tüüpiliselt konkreetseid ja elus tegijad.

Eelnevast järeldub, et *hakkama*-tulevik sobib eriti aktiivsemate sündmuste ja tahtelise tegijaga lausesse. Samale järeldusele on oma uurimustes jõudnud ka Helle Metslang¹³. Samuti on Bybee ja Dahl¹⁴ toonud välja üldsuundumuse, mille järgi tulevikutarindid lähtuvad aktiivse verbi ja tahtelise tegijaga lausest. Sellele suundumusele vastab *hakkama*-tulevik hästi, *saama*-tulevik aga mitte, kuna seda kasutatakse peamiselt staatiliste verbide ning abstraktsete ja elutute tegijatega.

Keelekorraldus on pidanud *saama*- ja *hakkama*-tuleviku kasutamist ebasoovitavaks. Näiteks soovitab Peep Nemvalts¹⁵ võimaluse korral *saama*- ja *hakkama*-tulevikku vältida ning kasutada eestipärasemat väljendusviisi, kuna iga lauset mõistab kuulaja ikkagi laiemas kon-

¹³ Metslang, Helle 1993. Verbitarind ajatähendust väljendamas. – Virittäjä 2, lk 203–221; Metslang, Helle 1997b. On the use of the Estonian past tense forms during the last century. – Estonian: Typological Studies II. Ed. M. Ereht (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 4), lk 98–145; Metslang, Helle 2006. Predikaat ajastut kogemas. – Keel ja Kirjandus 9, lk 714–727.

¹⁴ Bybee, Joan L.; Östen Dahl 1989. The creation of tense and aspect system in the languages of the world. – Studies in Language, 13, 1, lk 90.

¹⁵ Nemvalts, Peep 1999. Pigem oma kui võõras! („Muutuv keel”). – Keel ja Kirjandus 11, lk 761.

tekstis, seega ei kao tulevikumõtestatus ka eestilikes variantides. Samas on Helle Metslang¹⁶ ja „Eesti keele käsiraamatu”¹⁷ autorid tõdenud, et vähemalt *saama*-tulevik on eesti keeles sel määral juurdunud, et tema kasutust ära keelata pole võimalik. Samuti näitavad siinse uuringu tulemused, et nii *saama*- kui ka *hakkama*-tarindid on tuleviku väljendamise vahendina leidnud oma koha eesti keeles. Seega ei maksa *saama*- ja *hakkama*-tulevikku üleliia peljata, kuid enne kasutamist võiks mõelda, kas sama mõtet saab hõlpsamini väljendada muid vahendeid kasutades. Ei *saama*- ega *hakkama*-tulevik ole koll, mida karta, kuid põhjendamatult laiutada ei maksa neil ka lasta.

¹⁶ Metslang, Helle 1993. Verbitarind ajatähendust väljendamas. – Virittäjä 2, lk 216; Metslang, Helle 2003. Saama-tulevik. – Oma Keel 2, lk 34–39.

¹⁷ EKK = Erelt, Mati; Tiiu Erelt; Kristiina Ross 2007. Eesti keele käsiraamat (kolmas, täiendatud trükk). Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 462.

Keelenõuanne

Tester

Maire Raadik

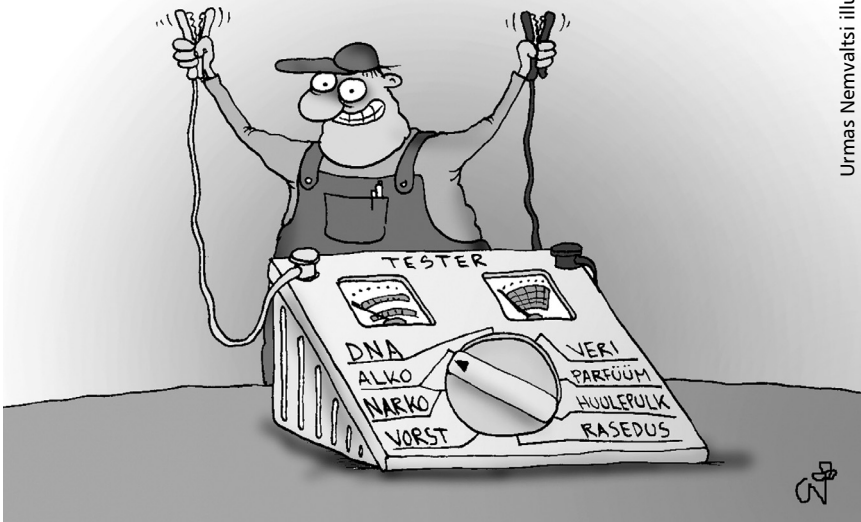
eesti keele instituudi vanemkeelekorraldaja

Testimine sai eesti keeles alguse pedagoogikast ja psühholoogiast, kus inglise laen *test* pandi tähistama standardülesannete kogumit, millega mõõdetakse psüühilisi omadusi või teadmisi ja oskusi; tegevust väljendas *testima*.¹ Tehnikakeel võttis omakorda kasutusele tuletise *tester*, nimetamaks sel moel üht elektrimõõteriista.²

Olles kord keelde tulnud, asusid *test* ja *testima* oma kasutusala laiendada, omandades järjepanu tähendused 'proov' ja 'proovima', 'katse' ja 'katsetama', 'teim' ja 'teimima', samuti 'hindamine' ja 'hindama', 'degusteerimine' ja 'degusteerima', 'analüüs' ja 'analüüsima', 'uuring' ja 'uurima', 'kontroll' ja 'kontrollima'. On tavaline, et sõna tähendus laieneb, nagu seegi, et eri valdkonnad üksteiselt termineid laenavad. Nimetamist vajavaid asju on palju, mistõttu tuleb osal keelenditel tähistada mitut mõistet. Probleem on aga selles, et *test* ja *testima* pole laiendanud oma sisu mitte uutele mõistetele keelelise kuju andmiseks, vaid pigem olemasolevate mõistete ümbernimetamiseks.

¹ Põhjalikult on testist ja testimisest kirjutanud T. Erelt, vt T. Erelt, *Test ja testima*. – T. Erelt, M. Erelt, M. Raadik, T. Leemets, S. Mäearu, *Keelenõuanne soovitab 2*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2000, lk 32–35; T. Erelt, *Terminiopeetus*. Tartu Ülikool. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2007, lk 210–213.

² Vene-eesti elektrotehnika sõnastik. Koostanud H. Jänes, K. Kask, M. Kindlam, I. Kont, E. Labi, A. Pärlist, H. Riikoja, M. Sarv, H. R. Wõrk. ENSV TA Termofüüsika ja Elektrofüüsika Instituut. ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus, 1969.

Põhjusi, miks *testimine* vohab, tasub otsida nii tõlkijate kehvast keeleoskusest kui ka inglise sõna mitmetähenduslikkusest. Inglise keeles on nii nimisõnal kui ka tegusõnal *test* mõlemal kaheksa-üheksa tähendust ning kuigi neile on eesti keeles head, täpsed vasted olemas, peavad paljud mugavamaks tõlkida inglise *test* automaatselt *testiks* – eriti kui *test*-tüvi on keeles käepärast. Mugavus on siiski vaid ühepoolne: kirjutaja-kõneleja paneb vaste mehaaniliselt, kuid lugeja või kuulaja peab vaeva nägema, otsustamaks, millist testimise rohetest tähendustest on konkreetsel juhul silmas peetud.

Testi ja *testimise* toel ajab juuri ka *tester*. Nagu öeldud, laenati *tester* kõigepealt elektrimõõteriista tähenduses, üks esimesi üldkeele sõnasikke, mis seda kajastas, oli ÕS 1976³. Järgmise tähenduse esitas ÕS 1999⁴, õpetades, et parfümeeriapoes välja pandud proovipudeleid ja -purke ei maksaks testriks nimetada. ÕSi soovitus põhineb seisukohal, et juba olemasolevat sõna pole mõtet põhjusega välja vahetada. Eesti

³ Õigekeelsussõnaraamat. Toim. R. Kull, E. Raiet. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus, 1976.

⁴ Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999. Toim. T. Erelt. Koost. T. Leemets, S. Mäearu, M. Raadik, T. Erelt. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 1999.

keeles on olnud loomulik lõhnaõli, kreemi, huulepulka jne *proovida*, mitte testida, ning tootenäidis, mis selleks otstarbeks välja pandud, olgu pigem *proovipudel*, *proovipurk*, *proovituub*, *proovipulk* (st proovi-huulepulka), *proovipakk* või *-kott* (nt kreemi-, šampooniprooviga), *prooviümbrik* (nt ajakirja vahele pistetud parfüümprooviga), mitte tester, nagu on inglise keeles. Pudeli või purgi enda peale, kus ruumi sageli vähe, sobib aga kirjutada „Proov”, „Prooviks” või „Näidis”.

Sõna *tester* kolmas tähendus on alles suhteliselt uus, üldkeele sõnastikud seda veel ei kajastagi. Nimelt on testriks hakatud nimetama vahendeid (või komplekte), millega saab lihtsalt ja kiiresti määrata mõnede ainete (nt rasedusele viitav hormoon, narkootikumid) olemasolu.⁵ Testrid sisaldavad indikaatorit, mis kokkupuutel mingi vedeliku (nt uriin, sülg) või pinnaga (kus võib olla jälgi nt narkootikumidest) näitab, kas seal on uuritavat ainet. Selline sõnakasutus põhineb taas inglise keelel, kus *test* on muu hulgas 'reaktiiv, mingi aine olemasolu tõestamiseks kasutatav aine' ja *test-paper* on 'indikaatorpaber'.⁶

Kas seda testrit saaks nimetada ka muud moodi ehk kas oleks võtta selgemat keelendit? Ühe lahenduse pakuvad Eesti õigusaktid, kus testri mõttes räägitakse *indikaatorvahendist*, nt võib politseinik indikaatorvahendiga kontrollida, kas sõidukijuhi väljahingatavas õhus on alkoholi, ning juht võib indikaatorvahendi näidu vaidlustada ja nõuda joobe tuvastamist alkomeetriga või vereproovi uuringuga.⁷ Erinevalt mõõtevahendist või -riistast (nagu nt alkomeeter) ei näita indikaator harilikult suurust (kui kaua on rasedus kestnud, kui tugev on joove), vaid olemasolu (kas on või ei ole rase, on või ei ole alkoholi tarvitanud). Teisisõnu, indikaatoriga tehakse midagi kindlaks, tuvastatakse – mistõttu võiks testrit nimetada ka näiteks *tuvastusvahendiks*. Seega oleks meil kaaluda kaks selget liitsõna, ühe täiendsõna näitamas testri talitluslikult tähtsat koostisosat (*indikaatorvahend*), teine funktsiooni (*tuvastusvahend*).

⁵ Vt nt: K. Siidirätsep, Titeudiste jahil. – Tervis Pluss 2007, 7, lk 40–41.

⁶ J. Silvet, Inglise-eesti sõnaraamat. 4. täiendatud ja ümbertöötatud trükk. Tallinn: TEA kirjastus, 2002; Inglise-eesti-vene keemia sõnaraamat. Koostanud H. Karik, T. Erelt jt. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1998.

⁷ Vt nt: politsei ja piirivalve seadus. <https://www.riigiteataja.ee/akt/122032011012>; hea näitena, kuidas eesti keeles tarbetu testimiseta toime tulla, vt ka: vere- ja bioloogilise vedeliku proovi võtmise, säilitamise, uuringuks edastamise, uuringu tegemise ning nende toimingute tasustamise ja uuringu tulemustest teavitamise kord. <https://www.riigiteataja.ee/akt/13327577>.

Mida aga öelda laensõna kasuks peale selle, et ta on väga levinud? Ehk seda, et *tester* tähistab eesti keeles enam-vähem uut mõistet, mis lubab kergemini ka uue laenuga leppida. Kui möönda, et *testri* tähendus on laienenud, tuleb möönda sedagi, et ka *test* ja *testima* saavad sisu juurde: *test* kui 'millegi olemasolu kindlakstegemine, kasutades indikaatorit' ja *testima* kui 'millegi olemasolu kindlaks tegema, kasutades indikaatorit'. Ühtlasi annab see märku, et *tuvastama*-sõna ei kuulu enam kitsalt õiguskeelde, nagu ütlevad praegused sõnaraamatud.

Tasub siiski tähele panna, millal käib jutt tõesti kohapeal tuvastamisest, kindlakstegemisest ja millal lihtsalt kodusel teel proovi võtmisest. Nimelt osutatakse juba ka sellist teenust, kus inimene saab ise vastavate vahenditega võtta kodus uriini-, sülje- vm proovi ja saata selle laborisse analüüsida (nt isaduse tuvastamiseks DNA kaudu, suguhaiguste diagnoosimiseks).⁸ Siin pole asjast rääkimiseks uusi sõnu vaja, sest ei ole ka uusi mõisteid: võetakse mingi proov, nagu seda ikka on tehtud (vahe on vaid selles, et proovi võtmiseks pole vaja minna arsti juurde, vaid seda saab teha kodus), ning saadetakse see proov siis laborisse analüüsiks. Vahendid, mille abil kodus ise proovi võtta, on *proovivõtvahendid* või *proovivõtukomplektid*, mitte *testrid* (sest need vahendid ei tuvasta, ei tee kindlaks). Võetud proov pannakse *proovinõusse*, nagu *proovipurk*, *-pudel*, *-tops*, *prooviümbrikusse* vms.

Kokkuvõtteks kaks lühikest soovitusloendit.

Mida tähendavad *test*, *testima*, *tester*?

test – 1. standardülesannete kogum psüühiliste omaduste v teadmiste ja oskuste mõõtmiseks; 2. millegi olemasolu kindlakstegemine, kasutades indikaatorit. **Ei soovita kasutada tähenduses** analüüs, katse, proov, teim, uuring

Liitsõnanäiteid:

alkotest – alkoholi kindlakstegemine, kasutades indikaatorit

HIV-test – HI-viiruse kindlakstegemine, kasutades indikaatorit

narkotest – narkootikumide kindlakstegemine, kasutades indikaatorit

rasedustest – raseduse kindlakstegemine, kasutades indikaatorit

süljetest – millegi kindlakstegemine süljest, kasutades indikaatorit

uriinitest – millegi kindlakstegemine uriinist, kasutades indikaatorit

veretest – millegi kindlakstegemine verest, kasutades indikaatorit

⁸ Vt nt: <http://www.testikodus.ee>.

tester – 1. teatav universaalne kontrollmõõteriist elektrotehnikas; 2. indikaatorvahend või -komplekt millegi olemasolu kindlakstegemiseks. **Ei soovita kasutada tähenduses** proovipudel, -purk, proovivõtukomplekt

Liitsõnanäiteid:

alkotester, alkotuvastusvahend või -komplekt – indikaatorvahend või -komplekt alkoholi kindlakstegemiseks

HIV-tester – indikaatorvahend või -komplekt HI-viiruse kindlakstegemiseks

narkotester, narkotuvastusvahend või -komplekt – indikaatorvahend või -komplekt narkootikumide kindlakstegemiseks

rasedustester, rasedustuvastusvahend või -komplekt – indikaatorvahend või -komplekt raseduse kindlakstegemiseks

testima – 1. psüühilisi omadusi v teadmisi ja oskusi mõõtma; 2. millegi olemasolu kindlaks tegema, kasutades indikaatorit. **Ei soovita kasutada tähenduses** analüüsima, degusteerima, hindama, katsetama, kontrollima, proovima, teimima, uurima

Mis sõnu tuleks eelistada sõnadele *test*, *testima*, *tester*?

analüüs – analüüsimine. *Laboris tehti vereanalüüs* (= vereproovi uuring), mitte: laboris tehti veretest

Liitsõnanäiteid:

DNA-analüüs – DNA-proovi uuring laboris

dopinguanalüüs – dopinguproovi uuring laboris

HIV-analüüs – HIV-proovi uuring laboris

uriinianalüüs – uriiniproovi uuring laboris

vereanalüüs – vereproovi uuring laboris

analüüsima – aine koostist kindlaks tegema, koostisosi määrama. *Laboris analüüsiti verd*, mitte: laboris testiti verd

degusteerima – millegi väärtust maitse, lõhna vm järgi hindama. *Degusteeriti veine*, mitte: testiti veine

hindama – (paremusjärjestusse panekuks) hindeid, punkte andma. *Hinnati pesupulbreid*, mitte: testiti pesupulbreid

katse – katsetamine. *Katseseade*, -klaas, mitte: testseade, -klaas. *Katse-lend*, -lendur, -sõit, -sõitja, mitte: testlend, -lendur, -sõit, -sõitja

katsetama – uurima midagi uut, väljatöötamisel olevat, et kindlaks teha omadusi, sobivust, rakendusvõimalusi. *Katsetab uut tüüpi raketti*, mitte: testib uut tüüpi raketti. *Vaktsiini katsetati rottide peal*, mitte: vaktsiini testiti rottide peal

kontrollima – midagi üle vaatama, et teha kindlaks nõuetele, eeskirjadele vastavus v korras- v õigeolek. *Kontrolliti veekogu puhtust*, mitte: testiti veekogu puhtust

proov 1. proovimine; 2. väike osa millestki (hrl omaduste v koostise määramiseks). *Naha tundlikkuse proov*, mitte: naha tundlikkuse test. *Proovipudel* või *-purk*, mitte: tester. *Proovivõtuvahend* või *-komplekt*, mitte: tester

Veel liitsõnanäiteid:

DNA-proov – nt süljeproov, mille põhjal tehakse DNA-analüüs

dopinguproov – uriini- v vereproov, mille põhjal tehakse dopinguanalüüs

HIV-proov – vereproov, mille põhjal tehakse HI-viiruse analüüs või test

uriiniproov – uriinikogus, mille põhjal tehakse laboris uriinianalüüs või kohapeal uriinitest (nt rasedustest, narkotest)

vereproov – verekogus, mille põhjal tehakse laboris vereanalüüs või kohapeal veretest (nt HIV-test)

proovima – uurima midagi olemasolevat, et näha, kuidas töötab, kuidas on välja tulnud. *Proovib pesumasinat*, *proovib järele*, *kuidas pesumasin töötab*, mitte: testib pesumasinat. *Proovib huulepulki*, *proovib kõik huulepulgad läbi*, mitte: testib huulepulki. *Jalgpalliklubi proovib uusi mängijaid*, mitte: jalgpalliklubi testib uusi mängijaid

teim – teimimine. *Koormus-*, *tõmbeteim*, mitte: koormus-, tõmbetest. *Teimikeha*, *-seade*, mitte: testkeha, -seade

teimima – laboris omadusi määrama, järele proovima. *Laboris teimiti terast*, mitte: laboris testiti terast

uurima – (tähelepanelikult jälgides) püüdma midagi välja selgitada v teada saada. *Uuriti poliitikute seisukohti*, mitte: testiti poliitikute seisukohti

uuring – uurimine. *Müراتundlikkuse uuring*, mitte: müراتundlikkuse test

Ü l e v a a d e

Teaduskeelest ja selle tõlkimisest

Piret Kuusk

TÜ füüsikainstituudi vanemteadur

Minu erialatöö kuulub teoreetilise alusfüüsika valdkonda ja seega ei puuduta see ei keeleteadust ega ka mitte keelte õpetamist. Kuid ega meist keegi ju keelest ei pääse – oleme kõik keelekasutajad ja mõnikord ka mitmesuguste keeleküsimuste üle arutlejad. Järgnevad tähelepanekud on ajendatud asjaolust, et aeg-ajalt on mul olnud tarvis tõlkida oma töötulemusi ühest keelest teise.

Täppisteadustes, mille hulka füüsika ju kuulub, on viimasel kahel sajandil olnud kombeks avaldada oma tööd nn rahvusvahelises teaduskeeles, milleks enne Teist maailmasõda oli põhiliselt saksa keel ja pärast seda põhiliselt inglise keel. Selle teeb võimalikuks asjaolu, et neis teadustes pole kõige olulisem mitte artikli või raamatu keele ilu ja värvikus, vaid üllitise sisu, s.t teadmine, mida tahetakse edastada võimalikult täpselt. Füüsikateadus ei ole „jutustusi asjadest”, tema põhitulemused on väljendatud valemites ja katseandmetes. Selliselt mõistetud füüsikas olen kohanud kaht eri liiki tõlkeprobleeme.

Esimest liiki probleem pole otseselt seotud kõneldava keelega ja sellest ei pruugiks keeleajakirjas kirjutada. Ometi tunnen seda selgesti, kui tahan oma teadusest kõnelda mittefüüsikutele. Minu jaoks on füüsika populaarteaduslik esitus eelkõige füüsikateaduse tulemuste tõlge täppiskeelest tavakeelde. Ehk teisisõnu: aimefüüsika on füüsikalise maailma ehituse kirjeldus, kus ei ole kasutatud üht füüsikateaduses hädatarvilikku väljendusvahendit, matemaatikat. Kui see asjaolu ununeb, võidakse eriti just alusfüüsika populaaresituse hakata vaatama kui tänapäevast mütoloogiat, mille tõsiseltvõetavus sõltub

ainult seda esitavate teadlaste usaldusväärsest. On ka väidetud, et tänapäeva füüsika ideed on varasemates mõttevooludes juba ammu olemas olnud: kvantmehaanikat on leitud idamaist müstikat esindavas taoismis, Suure Paugu kosmoloogiat on seatud üksühesesse vastavusse Moosese esimese raamatu loomislugudega. Kuid siin ei ole märgatud põhimõttelist erinevust: aimefüüsika „mütoloogia” juured on matemaatikas, vaatlustes ja katsetes, antiik- ja idamaistes mütoloogiates aga müstilistes ilmutustes või usus jumalate tegevusse.

Toome näiteks kolm katkendit hiljuti eesti keeles ilmunud raamatutest, kus juttu kosmoloogilisest Suurest Paugust. Stephen W. Hawking toob selle sisse Einsteini üldrelatiivsusteooria võrrandite Friedmani lahendite üsnagi täpse sõnalise kirjelduse kaudu:

„Kõigi Friedmani lahendite ühine joon on, et kunagi minevikus (kümme kuni kakskümmend miljardit aastat tagasi) võrdus naaber-galaktikate vaheline kaugus nulliga. Sel ajal, mida me nimetame Suureks Pauguks, olid universumi tihedus ja aegruumi kõverus lõpmatud. Et matemaatikas pole tegelikult võimalik tegelda lõpmatult suurte arvudega, tähendab see, et üldrelatiivsusteooria (millel põhinevad Friedmani lahendid) ennustab, et universumis on olemas punkt, kus see teooria ise kokku variseb.”¹ Steven Weinberg, Nobeli 1979. aasta füüsikapreemia laureaat, on oma väga asjaliku tänapäevast kosmoloogiat tutvustava aimeraamatu alguses Suure Paugu esitanud mitte valemitest lähtudes nagu Hawking, vaid piltliku kirjeldusega, mis valemite kehtivuspiirkonnast tegelikult välja jääb, kuid mis on heaks sissejuhatauseks edaspidisele:

„Algul oli mingi plahvatus. Mitte selline nagu meile tuttav maa-pealne plahvatus, mis algab kindlast keskmest ja levib, võttes enda alla üha rohkem ümbritsevat õhku, vaid plahvatus, mis toimub kõikjal korraga, täites juba algul kogu ruumi, kus iga aineosakene lendab eemale kõigist teistest osakestest.”² Sii võib lisada mulle juhuslikult silma hakanud vihiku kreatsioonistide õpetusega, kus kuulutatakse:

„Üldrelatiivsusteooria tõestab, et ajal, materjal ja ruumil oli algus. /.../ Loomise kirjeldus (Piibel) räägib selgelt, kuidas üleloomulik Jumal (väljaspool aega ja ruumi) lõi Universumi ja elu ning siis puhkas.”³

¹ Aja lühilugu 1993. Ene-Reet Soovik (tlk). — Akadeemia 1, lk 194.

² Esimesed kolm minutit 1988. Laur Palgi (tlk). Tallinn: Valgus, lk 7.

³ Ralph O. Muncaster 2004. Loomine evolutsiooni vastu. Reet Tallo (tlk). Tallinn: Charismata Ministries, lk 30–32.

Kui Hawking ja Weinberg lähtuvad füüsikateooriatest, mille järel-
dusi on palju ja põhjalikult kontrollitud vaatluste ja katsete abil, kuid
mida keegi ei pea igikehtivaks dogmaks (Hawking ütleb sõnaselgelt,
et üldrelatiivsusteooria järeldused ise näitavad kätte selle teooria keh-
tivuspiirid!), siis viimane autor tahaks vaadata üldrelatiivsusteooriat
ja piibliteksti teineteise täiendusena. Suur vahe on aga selles, et füü-
sikud on valmis oma teooriaid muutma, kui uute katsete tulemused
pole vanades raamides seletatavad, ja taoline „uue füüsika” otsimine
on tegelikult füüsikute töö kõige põnevam osa. Piiblitekst aga püsib
muutumatu aastatuhandeid ning temasse uskumine on tõesti ainult
igäihe isikliku usu ja valiku küsimus.

Teist liiki tõlkeprobleemid on harilikud ühest loomulikust keelest
teise ümberpanemisel tekkivad raskused, mis füüsikateaduses on seotud
tõlkimisega inglise keelest eesti keelde. Võib ju küsida, milleks sellist
tõlkimist üldse tarvis on, kui Eestimaal töötav füüsikute kogukond
avaldab oma teadustööd niikuinii rahvusvahelises teaduskeeles, s.t
inglise keeles. Kuid sellesama kogukonna õlul ei ole ju ainult sinne
teadustöö, vaid ka õppetöö, koolitamaks füüsikute järgmisi põlvkondi.
Ja haridust, kaasa arvatud ülikooliharidust, peaks Eestimaal ikka olema
võimalik saada ka selges eesti keeles. Siit tuleneb vajadus eestikeelsete
ülikooliõpikute järele, mille keelekasutus võiks olla aluseks ja ees-
kujuks eestikeelsete kooliõpikute kirjutamisel, mida meil on ju igal
juhul vaja.

Eestikeelsetes ülikooliõpikutes ja erialaloengutes kerkib kohe
tõlkeküsimus – missugune omakeelne termin oleks kõige parem vaste
võõrkeelsele. Füüsikas ja küllap ka mujal on ellu kutsutud erialater-
minite töörühmad ärksama keeletunnetusega teadlastest, kelle käest
saab otsida abi, kui keel ja süda tõrguvad kasutamast oma eestikeelses
erialases jutus ingliskeelseid sõnu ettekäändel, et nii on ju kõige täpsem.
Tõsi, füüsikas on oskussõnade valik rohkem kokkuleppe ja suhteliselt
suvalise valiku küsimus, sest nagu juba ütlesin, on füüsikateaduse sisu
pigem valemities ja katsetulemustes, mitte aga nende sõnalistes ümber-
jutustustes. Oleks aga hea, kui eestikeelne tõlge vihjaks võimalikult
täpselt selle terminiga tähistatu sisule. Näiteks kümmekond aastat
tagasi, kui hakati julgemalt kõnelema kvantarvutitest ja võimalustest
neid tegelikult valmis ehitada (tõsi, see pole siiani veel õnnestunud),
kerkis küsimus kvantmehaanika termini „entangled state” tõlkest eesti
keelde. Silveti „Inglise-eesti sõnastik” annab tegusõna „entangle” vaste-
teks „sisse mässima, raskustesse kiskuma; sassi ajama, segaseks tegema,

keerustama”. Esialgu valiti siit tõlkealuseks „sassi ajama” ja tõlkevasteks sai „sasiolek”. Pisut hiljem aga leiti, et sisuliselt ei ole see olek sassis, s.t kaootiline, vaid üsnagi korrapäraselt kokku seotud, tõlkealuseks võeti „keerustama” ja saadi kokkuvõttes kena termin „põimolek”, millega on nüüd kõik rahul.

Minu arusaama järgi on suur osa füüsikateadusest tavaeluliste teadmiste laiendamine piirkondadesse, mis asuvad väljaspool vahetu tunnetuse piire, ja seetõttu tahaksin vähemalt sellest osast kõneldes kasutada tavaelust tuttavaid sõnu, olgugi et nende sõnade täpsed tähendused on füüsikateaduses paika pandud pisut teisiti kui tavaelu keeles, ja seda asjaolu muidugi ei tohi unustada.

Vaatame näiteks sõna „energia” tähendusi „Eesti keele seletavast sõnaraamatust”:

1. füüs. keha võime tööd teha, materia liikumise üldine mõõt.
2. tegutsemisind, tarmukus, aktiivsus.

Ühiskeeles kasutatakse seda sõna arvatavasti pigem teises tähenduses, kuid ka esimene tähendus, olgugi et pärit standardsest koolifüüsikast, pole füüsikateadlaste jaoks küllalt täpne. Nemad eelistavad energiast rääkida kui füüsikalises suurus, mille arvuline väärtus isoleeritud füüsikalises süsteemis on ajas muutumatu. Või siis veel täpsemalt: kui füüsikalise süsteemi mõjufunktsionaal on invariantne ajanihete suhtes, siis Noetheri teoreemi põhjal iseloomustab süsteemi jääv suurus, mida nimetatakse energiaks.

Teistlaadi segadused võivad tekkida sellest, et termineid küll kasutatakse eestikeelsetena, kuid n-ö lokaalselt – iga ülikool teeb seda omaette, nii kuidas oma seminarides ja loengutes kujuneb. Näiteks Tartu ja Tallinna füüsikakeele erinevusi võib leida kõikidel aastakümnetel. Seda võiks ju vaadata füüsikakeele kahe murde kujunemisena, kuid ma ei arva, et selliseid murdeid oleks meile tarvis. Täppisteaduste ühiskeele kujunemisele aitavad kindlasti kaasa eestikeelsed erialaõpikud ja heatasemeline aimekirjandus.

Lisaks teoreetilisele alusfüüsikale tegelen pisut ka filosoofiaga. Tänapäeva filosoofia külgneb täppisteadustega, tema üks osa, analüütiline filosoofia, läheb sujuvalt üle loogikaks ja on osaliselt kirja pandav lausa matemaatilise loogika sümbolite abil. Seepärast pole ime, et analüütilist filosoofiat tehakse nagu täppisteadust – põhiliselt inglise keeles (sel asjaolul on ka muid põhjusi).

Filosoofias näen ma kaht eri keeleprobleemi, lihtsamat ja raskemat.

Lihtsam probleem tekib siis, kui tahame võõrkeelseid filosoofilisi tekste tõlkida eesti keelde. Siin on tegemist tavapäraste tõlkimisraskustega – missugune omakeelne termin oleks kõige parem vaste võõrkeelsele ja kuidas filosoofilises tekstis esitatud mõtteid kõige tabavamalt edastada eesti keeles. Õnneks on Eestis viimasel paarikümnel aastal ilmunud palju heatasemelist filosoofia-alast tõlkekirjandust. Eestikeelset terminoloogiat on edendanud ka eesti keeles kirjutatud filosoofilised uurimistööd ja õppematerjalid.

Teine, raskem probleem haakub asjaoluga, et filosoofia ei ole lihtsalt üks eriteadus kõikvõimalike muude eriteaduste hulgas, ta on pigem mõtlemise kool ja koolitamine, tee juhatamine arusaamise ja selgete arutluste poole. Ma arvan, et eriti just sedalaadi kool peaks olema emakeelne. Emakeel ei ole ju mitte ainult kõne, vaid mõnes mõttes eluviis, mille sisse me oleme sündinud ja mille sees me elame. See on meie keskkond, milles õpime maailma nägema ja milles meid aegamööda õpetatakse temast aru saama. Sellest lähtudes saab minna edasi rahvusvahelisse seltskonda rääkima teistes keeltes oma mõtteid, mis algselt on mõeldud selges eesti keeles. Kui me enam ei mõtle eesti keeles, siis oleme rahvana kadunud.

Analüütiline filosoofia püüab filosoofiaprobleeme selgitada võimalikult täpsete loogiliste arutlustega. Kuid loogikaväidete rida on lineaarne (või hargnev-lineaarne) ja peab kusagilt algama, sest *circulus vitiosus* – loogiline ring, kus arutluse lähtepunktiks võetud eeldus ja põhjendatav lõppväide ühtivad – ei ole loogikas lubatud. Arutluse algpostulaadid ja neis sisalduvad mõisted tuleb seega valida loogikaeeselt. Valiku üheks võimalikuks allikaks peetakse intuitsioone keele lausete ja väljendite tähenduse kohta, sest igal kompetentsel keelekasutajal peab olema teatud arusaam tema kasutatud keeleosade tähendustest. Põhiliselt ingliskeelse analüütilise filosoofiaga on üsna raske tegelda, valdamata inglise keele tähendusi ja omamata sealseid keeleintuitsioone. Analüütiline filosoofia on muidugi äärmuslikult keelekeskne, kuid küllap on oma tõetera ka pisut üldisemas väites: me saame maailma ja iseenda üle kõige tulemuslikumalt arutleda keeles, mida me kõige täiuslikumalt valdame. Mulle tundub, et selliseks keeleks on enamasti emakeel.

Tänapäeva globaliseerumas ja (keele)piirideta maailmas võib mu kinnihoidmine emakeelsest mõtlemisest paista vaid liigse alalhoidlikkusena ja kõhedusena praeguste üleilmsete arengusuundumuste suhtes. Kuid mis teha, kui mu mõtted ja tunded on mind selleni viinud.

Eesti keel Hiinas

Katrin Jänese

eesti keele ja kultuuri lektor Pekingi välisõpingute ülikoolis 2010–2011

Eesti keele õpetamine Hiinas sai alguse 2010. aasta septembris, mil Pekingi välisõpingute ülikooli Euroopa keelte ja kultuuri osakonnas avati valikainena eesti keele kursus. Samal ajal eesti keelega oli võimalik alustada leedu keele õpinguid ja 2011. aasta sügisel hakati õpetama ka läti keelt.

Pekingi välisõpingute ülikool (hiina keeles *Běijīng Wàiguóyǔ Dàxué*, inglise keeles *Beijing Foreign Studies University*) on kõrgkool, mis saab sel sügisel 70-aastaseks ja kus õpib üle 7000 üliõpilase. Neist umbes 5000 on bakalaureuseõppe tudengid, üle 1000 on magistrandid ning umbes sama palju on ka vahetus- ja välisüliõpilasi. Kuigi see on tasuline ülikool, on konkurss ühele kohale suur ning seal õppimist peetakse väga prestiižseks. Paljud Hiina suursaadikud ning diplomaadid on just Pekingi välisõpingute ülikooli vilistlased.

Ülikoolis töötab enam kui 300 professorit ja dotsenti ning üle 200 assistendi-õppejõu, rahvusvahelisi eksperte ja õppejõude on üle saja. Pekingi välisõpingute ülikoolis saab õppida võõrkeeli, maailma ajalugu ja kultuuri; tõlkimist ja väliskirjandust. Ülikoolis on 13 osakonda (inglise, vene, hiina filoloogia, rahvusvaheliste suhete, õigusteaduse, Euroopa keelte ja kultuuri osakond), seitse instituuti (nt saksa filoloogia ja prantsuse filoloogia instituut jne) ja 40 uurimiskeskust (nt võõrkeelte ja kirjanduse uurimiskeskus). Kokku õpetatakse 50 eri keelt ning kolme Balti riigi keeled on uusimad neist.

Eesti keelt õpetatakse praegu valikainena eesti keele ja kultuuri akadeemilise välisõppe (EKKAV) programmi raames. Tulevikus hakatakse eesti keelt tõenäoliselt õpetama ka peaainena. Uus rühm alustab iga nelja aasta tagant, väiksematel keeltel on tavaliselt õpetajateks üks eestlane ja üks hiinlane. Meie sugulaskeeli, soome ja ungari keelt saab Pekingis õppida peaainena, ent kõik uued järjest lisanduvad keeled pannakse esialgu proovile valikainetena, et paari aasta pärast, kui välja on koolitatud ka üks õpetaja Hiinast, alustada peamine õpetamist.

Eesti keele üliõpilastega pärast kevadist eksamit

Eesti keele õpinguid alustas 2010. aasta sügisel 28 üliõpilast, neist 18 sooritas semestri lõpus eksami ning enamik jätkas õppimist ka kevadsemestril. Kolm üliõpilast taotlesid ning ka said Eesti Instituudi stipendiumi, et osaleda eesti keele suvekursustel Tartus. Paljudele õpilastele oli eesti keel kolmandaks või neljandaks võõrkeeleks. Eesti keele kursuslaste peained olid erinevad – oli nii filolooge (rootsi, saksa, islandi, jaapani, tai, hiina keel võõrkeelena) kui ka õigusteaduse ja ajakirjanduse tudengeid.

Esimesel õppeaastal oli Pekingi välisõpingute ülikoolis vaid algajate rühm, teisel aastal lisandus sellele ka jätkugrupp neist üliõpilastest, kes soovisid eesti keele õpingutega edasi minna, ning avati ka uus algajate kursus.

Hiina tudengid on tuntud oma püüdlikkuse ja töökuse poolest, sestap oli fakt, et tunnid toimuvad ka nädalavahetusel (eesti keel näiteks laupäeval kell kaheksa hommikul), tõenäoliselt välisõppejõudude jaoks šokeerivam kui tudengite jaoks. Arvatavasti ei juhtuks üheski Eestis ülikoolis seda, et tudengid peaksid valik- ja vabaaineid võtma n-õ vabast ajast. Õppetöö toimub esmaspäevast reedeni kella kaheksast hommikul üheksa-kümneni õhtul, lisaks veel kursused laupäeval või

Üliõpilased ootavad ülikooli spordipäeva avatseremooniat ja staadionile marssimist

pühapäeval. Kindel vaba aeg oli aga alati keskpäevast kella kaheni, mil süüakse lõunat ja tihti tehakse ka väike uinak.

Eesti keel on hiinlaste jaoks üsna raske. Eriliselt keeruline on neil hääldada *r*-häälikut ja samuti valmistavad raskusi sõnad, mis lõppevad mõnede kindlate konsonantidega, samuti ühesilbilised kolmanda-vältelised konsonandiga lõppevad sõnad – hiinlane tahaks tihti silbi või sõna lõpetada vokaaliga. Teisalt on hiinlaste töövõime ning usinus aga märkimis- ja kadestamisväärne ning nad kompenseerivad sellega palju. Juba varahommikul kella 7–8 paiku kostab parkidest võimlemismuusikale lisaks ka õppimispominat ja hilisõhtulgi istuvad üliõpilased kuskil koos, ninad raamatus. Eesti keele õpetamise ja õppimise muudab välismaal raskeks see, et käepärast ei ole loomulikku keelekeskkonda – kui Eestis on võimalik tudengid pärast kohviku-, poe- või piletiostu-teemat suunata vastavatesse päriselu-praktikakohtadesse, siis Pekingis see võimalus muidugi puudus.

Lisaks eesti keele õppele said üliõpilased algteadmisi Eestist üldiselt – alates meie loodusest ja ilmast ning lõpetades ajaloo ja kultuuri-looga. Vaatasime Eesti filme, kuulasime muusikat, isegi tantsisime veidi,

ning aasta jooksul õnnestus üliõpilastel näha ka paari teist eestlast peale nende õpetaja. Eelmisel sügisel käis Pekingi välisõpingute ülikoolis külas eesti rühm, kes aasta varem olid võõrustanud hiina noori Eestis. Pekingis veedeti koos aega umbes nädal.

Kuid miks hiina üliõpilased üldse eesti keelest huvituvad? Üht kindlat põhjust pole, ent hiinlastest tudengid on üpris ambitsioonikad ning tahaksid väga maailma näha – eksootilise ja väikse keele õpe annab selleks kindlasti lisavõimalusi. Ei saa öelda, et kõik kursusel osalenud oleksid olnud väga motiveeritud, aga siiski oli üliõpilaste hulgas üsna palju neid, keda eesti keel ja kultuur tõeliselt huvitas.

Kuigi Eesti ja Hiina on teineteisest kaugel ja kaks riiki erinevad paljuski nagu öö ja päev, siis kindlasti on eesti keele õppe võimalus Pekingis suureks abiks, et neid kaht riiki, imeväikest ja ülisuurt, lähendada.

Sõnar – idee ja rakendus

Martin Ehala

Tartu ülikooli professor

Mõte luua Sõnar tekkis 2010. aasta septembris pärast ühe haridustehnoloogilise loengu kuulamist. Loengu põhisõnum oli, et haridustehnoloogia tulevik on pigem nutitelefonides kui personaalarvutites. Sellest innustunult hakkasin mõtlema, kas oleks midagi, millega mobiiltelefon saaks aidata just emakeeleõpetuses. Selle juurdlemise peale mingil hetkel see Sõnari mõte tuligi.

Sõnar on eesti õigekirja mobiilirakendus, üldjoontes nagu õigekirjakäsiraamat nutitefonis, kuid põhimõtteliselt teistsuguse töö-põhimõttega. Traditsiooniline õigekirjakäsiraamat esitab reeglid õigekirjasüsteemist lähtuvalt, mis on kasutajale tülikas, sest ta ei tea täpselt, millises alapeatükis ta oma probleemile lahenduse leiab. Sõnar on üles ehitatud kasutaja õigekirjaprobleemidest lähtuvalt. Rakendus esitab lihtsaid valikvastustega küsimusi, mis juhivad kiiresti (üldjuhul kolme valiku järel) õige reeglini.

Teine oluline uuendus puudutab terminoloogiat. Traditsiooniline õigekirjakäsiraamat kasutab sageli üsna spetsiifilisi grammatikatermineid. Sõnaris esitatakse määratlused kõigile arusaadavas keeles koos illustreerivate keelenäidetega, see muudab valikute tegemise kergeks. Kuidas traditsiooniline õigekirjakäsiraamat vormistada nii, et see oleks algoritmi kujul ja eeldaks võimalikult vähe grammatikaterminite tundmist, nõudis päris põnevat nuputamist ja see oligi minu jaoks ehk ettevõtmise kõige haaravam osa.

Vaatleme näiteks muutumatute sõnade kokku- ja lahkukirjutuse probleemistikku. Traditsioonilises õigekirjaõpetuses alustatakse selle probleemi lahendamist sõnaliikide tundmaõppimisega. Kui nimisõnu, omadussõnu, arvsõnu ja tegusõnu on suhteliselt lihtne eristada küsimuste abil (*kes, mis, missugune, mitu, mitmes, mida teeb*), siis määr- ja kaassõnade eristamine on väga keeruline, sest kaassõnade puhul ei ole ühtki mõistlikku küsimust, millele need vastaks, ja määrsõnade jaoks on küsimusi liigagi palju. Sõnaris on sellest probleemist lihtsalt mööda mindud sellega, et muutumatud sõnad on defineeritud eituse kaudu:

nad on sõnad, mis pole ei nimi-, omadus- ega tegusõnad. Sõnari kokku- ja lahkukirjutuse menüü esimesel lehel on see esitatud järgmiselt:

Mida väljendab viimane sõna nendest sõnadest, mille kokku- või lahkukirjutust soovid teada?

- Arvu (Kui palju? Mitmes?)
- Kohta
- Omadust (Milline? Missugune?)
- Tegevust (Mida teeb?)
- Nähtust, asja, olendit (Kes? Mis?)
- Midagi muud

Seega, kokkukirjutusprobleemi lahendamiseks tuleb kõigepealt analüüsi teel tuvastada sõnaühendi viimase sõna sõnaliik. Kui analüüsitav sõna ei väljenda arvu, omadust, tegevust, nähtust, asja, olendit ega ka kohta (kohanimede kokku- ja lahkukirjutuses on oma reeglid, mis erinevad oluliselt tavaliste nimisõnade reeglitest), siis valib kasutaja valiku *midagi muud* ja ta juhatatakse muutumatute sõnade kokku- ja lahkukirjutuse menüü esimesele lehele:

Mis on sõnaühendi viimane sõna?

- pool, poole või poolt (sealpool, metsa pool)
- kombel, moodi või viisi (õnnekombel, koera kombel)
- peal, peale või pärast (kõigepealt, päeva pealt)
- mööda või pidi (teed pidi, kättpidi)
- jõul, väel või teel (mõtte jõul, särgi väel)
- korral või puhul (tulekahju korral, otsakorral)
- jooksul või kestel (elu jooksul, päeva kestel)
- Midagi muud

Taas tuleb analüüsida sama sõna, seekord juba konkreetsete näidetega võrreldes. Loomulikult ei ole mõtet esitada menüüs loendit kõigist muutumatutest sõnadest – see muudaks Sõnari lihtsalt sõnaraamatuks. Kuid väikese hulga sagedaste ja keeruka kokkukirjutusega sõnade esitamine loeteluna muudab analüüsiprotsessi kindlasti kiiremaks ja lihtsamaks. Vaid siis, kui probleemne juhtum ei kuulu n-ö kriitiliste sõnade hulka, tuleb kasutajal teha veel kord valik *midagi muud* ning otsida edasi:

Mis iseloomustab seda sõnaühendit?

- Terviku tähendus erineb osade tähendusest (üle käte \neq üle käte, vastuoksa \neq vastu oksa)
- Terviku tähendus on lähedane osade tähendusele (pärituult \sim päri tuult, paljapäi \sim palja päi)
- Tervik puudub, esimene sõna täpsustab viimast (väga suur, hilja õhtul)

Ja alles sellel lehel esitatakse muutumatute sõnade kokku- ja lahkukirjutuse üldreeglid. Ka siin on kasutatud välistamistaktikat – üldreegleid ei ole mõtet esitada menüü esimesel leheküljel, sest neil on palju erandeid. Seega, kasutaja peab oma analüüsiga erandid enne välistama. See nõuab ehk mõnikord veidi pikemat analüüsi, kuid aitab vähendada vea võimalust. Samasuguste põhimõtete järgi on korrastatud kogu õigekirjareeglistik, välja arvatud täheortograafia. Täheortograafiat Sõnaris üldse pole, sest selle eest kannab juba hoolt arvuti õigekirjakorrektor ehk speller.

Olen omaette hakanud Sõnaris kasutatud esitusviisi kutsuma semantiliselt ortograafiaks, sest ta lähtub reeglite sõnastamisel kõigjal, kus võimalik, tähendustest, mitte grammatilistest struktuuridest. Sama süsteemi olen praegu edasi arendamas gümnaasiumi praktilise eesti keele töövihikutes. Pean seda väga põhimõtteliseks uuenduseks, mis aitab viia õigekirjareeglite esituse sellisele kujule, mis on kasutajale intuiitiivselt mõistetavam ja millest tõenäoliselt enamik mittefiloloogide nägunii intuiitiivselt lähtub.

Sõnar muudab kindlasti mugavamaks korrektset keelekasutust väärtustava inimese elu, kuid veelgi suurem on selle võimalik mõju emakeeleõpetusele. Loodetavasti kujuneb Sõnar emakeeleõpetuse lahutamatuks töövahendiks samamoodi nagu taskukalkulaator matemaatikaõpetuses. Ja kui õpilastel kujuneb koolis süstemaatiline sõnarikasutamise harjumus, muudab see kaugemas tulevikus korrektsemaks kogu ühiskonna keelekasutuse.

E m a k e e l k o o l i s

Igapäevasuhtluse keel emakeeleolümpiaadil

Marju Ilves, Jüri Viikberg

Tallinna ülikool

Emakeeleolümpiaadi korraldavad 2008. aastast peale Tartu ja Tallinna ülikool vaheldumisi. Koordineerijana toimib, nagu kõikide teistegi olümpiaadide puhul, Tartu ülikooli teaduskool. Olümpiaadi teema kuulutatakse välja emakeelepäeval, eelneva olümpiaadi lõpetamisel, kui järgmise olümpiaadi lõppvooruni jääb täpselt aasta. Võistlus toimub kolmes vanuseastmes (7.–8., 9.–10., 11.–12. klassi õpilastele) ja kolmes voorus. Lõppvooru pääsemiseks tuleb õpilastel läbida eelvoorud. Sügispoolaastal vaetakse õpilaste emakeeleoskusi koolivoorus, mille ülesanded koostavad emakeeleõpetajad ise. Koolivoorudest pääsevad parimad edasi piirkonnavooru. Piirkonnavoorus osalejad läbivad tiheda konkurentsiseõela ning parimatest parimad kutsutakse emakeeleolümpiaadi lõppvooru. Koolivooru korraldamisse emakeeleolümpiaadi žürii otseselt ei sekku, žürii korraldab olümpiaadi piirkonnavooru ja lõppvooru.

Piirkonnavooru

Piirkondlikud maakonna- ja linnavoored korraldati kohaliku aine-sektsiooni ja/või Eesti Emakeeleõpetajate Seltsi osakonna eestvedamisel 22. jaanuaril 2011. Olümpiaadiülesanded ning tööde hindamise juhendi kõigile vanuserühmadele koostas Tallinna ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudi õppejõududest koosnev emakeeleolümpiaadi žürii. Olümpiaaditöid hindasid piirkonnakomisjonid, kes reastasid ka

iga vanuserühma paremusjärjestuse. Parimate õpilaste võistlustööd saadeti Tallinna ülikooli. Emakeeleolümpiaadi žürii vaatas tööd läbi ja vajaduse ilmnedes korrigeeris hindeid. Näiteks torkasid silma ühtlaselt väga head punktisummad mõne maakonna noorima vanuserühma töödes. Lähemal vaatlusel ilmnnes, et paari ülesannet oli neis hinnatud liiga heldelt ning seetõttu tuli punkte kohati vähendada. Kui mõne maakonna vanimas vanuserühmas jäid aga parimad tulemused oluliselt nõrgemaks kui teistes maakondades, siis kontrollis žürii, kas pole seal oldud hindamisel liiga ranged.

Lõppvoor

Olümpiaadi statuudi järgi kutsutakse lõppvooru piirkondliku ülesandevooru kolme vanuseastme parimad, kellele lisanduvad parimate uurimistööde autorid vanemate vanuseastmete õpilaste seast, kokku 80 õpilast:

- 7.–8. klassi piirkonnavoos 20 parimat
- 9.–10. klassi 15 parimat piirkondade ülesandevooru põhjal ja 15 paremat uurimistööde põhjal
- 11.–12. klassi 15 paremat piirkondade ülesandevooru põhjal ja 15 paremat uurimistööde põhjal

Et sel korral laekus uurimustöid mõnevõrra kasinamalt kui oodatud ning et pingereas oli mitu võrdse punktisumma saanud õpilast, kasutas žürii õigust osalejate arvu muuta. Seekord tõmmati joon alla nõnda, et Tallinna lõppvooru 11.–12. märtsil kutsuti 82 õpilast:

- 7.–8. klassi piirkonnavoos 25 parimat
- 9.–10. klassi 16 parimat piirkondade ülesandevooru põhjal ja 8 paremat uurimistööde põhjal
- 11.–12. klassi 23 paremat piirkondade ülesandevooru põhjal ja 10 paremat uurimistööde põhjal

Lõppvooru kutsutute nimekiri kujunes üldise paremusjärjestuse alusel, kuid paraku ei pääsenud sellesse kõikide maakondade esindajad (nt nii mõnegi piirkondliku voo vanima vanuserühma võitjad). Kuid saavutus jääb saavutuseks – kahtlemata on ka piirkonnavoos esikohale jõudmine tähtis võit, nagu ka teise-kolmanda koha saavutamine. Ei maksa unustada, et juba olümpiaadil osalema jõudmine ise on väike võit.

Lõppvooru pääseski tublisid õpilasi peaaegu üle kogu Eesti. Seekord jäid kõrvale küll Valgamaa ja Tartumaa õpilased, ent seevastu oli

lõppvooru kutsutute seas palju Tartu linna õpilasi. Lõplik seis kujunes maakonniti nii, et Tallinnast pääses lõppvooru 14, Tartust 13, Lääne-Virumaalt ja Saaremaalt 7, Harjumaalt, Jõgevamaalt ja Pärnumaalt (sh Pärnust) 6, Läänemaalt 5, Raplamaalt ja Viljandimaalt 4, Hiiumaalt ja Järvamaalt 3 ja Ida-Virumaalt 2 õpilast; ühe tubli õpilasega olid seekord esindatud Põlvamaa ja Võrumaa. Täpsustusena olgu märgitud, et Lääne-Virumaalt lõppvooru kutsutud olid kõik uurimistöõde autorid, Saaremaa seitsmest õpilasest sai uurimusega edasi neli. Et kaks kutsutud õpilast jäi lõppvooru ilmumata, asus seega lõppvoorus ülesandeid lahendama 80 õpilast.

Paremusjärjestus

Kokkuvõtete alusel võib kinnitada, et võistlus oli väga tihe. Vanimas vanuserühmas näiteks jäi kõrgemaid kohti lahutama pool kuni poolteist punkti. Oli tore avastada parimate seas nimesid, mis olid silma hakanud juba Tallinna eelmisest olümpiaadist, mis aga nüüd olid nihkunud järgmisesse vanuseklassi. Järgnevad paremusjärjestused vanuserühmiti.

VII–VIII klass

1. Helo Liis Soodla	Pärnu vanalinna põhikool
7. klass, õp Eve Hirvela
2. Adele Vaks	Kärdla ühisgümnaasium
8. klass, õp Ellen Epner
3. Mirjam Kim Rääbis	Tallinna inglise kolledž
8. klass, õp Katre Pelisaar
4. Hanna Tuus	Saaremaa ühisgümnaasium
8. klass, õp Aina Seppel
5. Triinu Hordo	Jõgeva ühisgümnaasium
8. klass, õp Inga Reinumägi
6. Elise Metsanurk	Tartu Mart Reiniku gümnaasium
7. klass, õp Silja Russak

IX–X klass

1. Aleksandra Koel	Haapsalu gümnaasium
10. klass, õp Mall Kahar
2. Marianne Äkke	Kohila gümnaasium
9. klass, õp Katrin Barnabas
3. Johanna Maarja Tiik	Tartu Miina Härma gümnaasium
10. klass, õp Jana Kübar

4. Laura Lahesoo Tallinna saksa gümnaasium
9. klass, õp Astrid Rätsep
5. Robi-Jürgen Algo Saaremaa ühisgümnaasium
9. klass, õp Reet Igav
6. Merli Mändul Viljandi maagümnaasium
10. klass, õp Aili Kiin

XI–XII klass

1. Minni Saapar Tartu Miina Härma gümnaasium
12. klass, õp Ivika Hein
2. Maris Reintal Tartu Hugo Treffneri gümnaasium
12. klass, õp Tiina Pluum
3. Helen Väljataga Tallinna 21. kool
12. klass, õp Seoriin Jõgise
4. Silvia Urgas Haapsalu Wiedemanni gümnaasium
12. klass, õp Maret Järveots
5. Anni Ruul Tallinna reaalkool
11. klass, õp Piret Järvela
6. Hayde-Kaia Leino Pärnu ühisgümnaasium
11. klass, õp Aire Isand

Ülevaade olümpiaadiülesannetest

Piirkonnavoor

Piirkonnavoorus oli igale vanuserühmale mitu sõnavaraülesannet. Ülesandes tuli kas parafraseerida väljendeid, nt *kõige eredam kriit karbis*, [nad] *põletavad elu*; selgitada väljendi tähendust, nt *valge vares*, *sinivereline*; ühendada soov ja isik, kellele nii soovitakse, nt *Kivi kotti!* (jahimehele) – või ühendada kõnekäänuline küsimus ja tähendus, nt *Saapad, kuhu mehe viite?* ('sul on liiga suured jalatsid'). Mõistatusele tuli leida murdekeelne lahendus. Igal vanuserühmal oli ka grammatikapädevust hindav ülesanne, milles tuli näiteks võõrmõjulist lauset eestipärasemaks muuta. Lausestusülesanne osutus üheks raskemaks nii piirkonna- kui ka lõppvoorus.

Ülesannete seas oli neidki, kus tuli dialoogidest välja tuua suulisele kõnele iseloomulikke jooni; mõista 1730. aastal kirja pandud dialoogi sisu; ühendada artikli tsitaat ja artikli pealkiri; leida reklaamist tsitaat- ja võõrsõnad ning avada nende tähendus. Tsitaat- ja võõrsõnade tähendusvastete hindamisega olid mõned komisjonid nähtavasti kimpus, sest

paistis, nagu oleks kaunis täpselt järgitud hindamisjuhendis (näiteks) toodud loetelu. Piirkonnavooru kohta sai žürii siit-sealt tagasisidet, et olümpiaadiülesanded olid huvitavad.

Lõppvoor

Lõppvoorus ootas iga osalejat üheksa ülesannet. Ülesandeid lahendati kahes jaos, ennelõunal poolteist tundi ning pärastlõunal ligi kaks tundi. Noorim vanuserühm sai esimese poole kiiremini lahendatud, seevastu vanim vanuserühm istus oma lahendamisaja korralikult täis. Olümpiaadijuhend lubas mõõta eakohaseid emakeeleoskuse osakusi, sõnavara ja grammatikapädevust ning tekstitöö oskusi. Võib arvata, et juhendiusku osalejad pettuma ei pidanud. Mitu ülesannet oli vanuserühmadel sarnast, kuid need olid eakohaselt diferentseeritud.

Igale vanuserühmale oli antud nimeülesanne, kus tuli otsustada, kas sellised nimed nagu näiteks *P@trik*, *Veiko Margareta* või *Mari-Anna Eliisabet* on nimeseadusega kooskõlas või mitte. Otsustamist pidi abistama väljavõtte nimeseadusest ja vanematel vanuserühmadel tuli sobimatuse korral viidata seaduse asjakohasele paragrahvile ja lõikele.

Kõikidel vanuserühmadel oli ülesanne, kus kõnevoorud tulid tõsta õigesse järjekorda. Selle ülesande lahendamine osutus üldiselt lihtsaks. Tekstitöö oskusi mõõtvates ülesannetes tuli kas valida lause, mis sobiks teksti alustuseks või keskele, või siis tuli etteantud sõnadest moodustada tekstiga seonduv lause. Valikut tuli põhjendada, žürii hindas põhjenduse loogilisust ja täpsust. Tekstülesannete parandamine ja hindamine oli žüriile kõige aeganõudvam, kuid nendest ülesannetest tekkinud punktivahed hajutasid osalejaid pingereas. Nõrgemad tulemused olid need, kus ei leitud sobivat lausestruktuuri või ei suudetud oma valikuid piisavalt selgelt põhjendada.

Noorematel vanuserühmadel oli üks kuulamisülesanne, milles tuli hinnata kuuldu kohta esitatud väiteid. Väidete hindamine osutus lahendajatele lihtsaks. Ehkki ülesanne ei toiminud parimate eristajana, oli see hea häälestus eelseisvaks. Tegu oli raadiointervjuuga, milles Kristiina Ross tutvustas näitust „Muuseum näitab keelt”. Olümpiaadil osalejatel seisis selle näituse külastamine ees järgmisel päeval.

Olümpiaaditöös oli selliseidki ülesandeid, mille hindamine oli žüriile puhas rõõm ja meelelahutus. Loodetavasti tähendas see sedasama ka lahendajatele. Näiteks nooremate õpilaste ülesanne, kus kahe tähenduse juurde tuli leida sõna, mis väljendaks mõlemat tähendust:

1. ühelt poolt praetud muna (rebu keskel terve)
2. botaanikas valgete õite ja kollaste õiesüdami kega rohttaim (õied nagu karikakral, kuid väiksemad)
Vastus: härjasilm.

Mõnele küsimusele pakutud vastused olid väga leidlikud. Kui küsiti sõna, mis tähenduselt ühendaks sõnaühendi *sarvedega loom* ja piltliku tähenduse *petetud abielumees*, pakuti vasteks mitmeid sarvloomi: *sokk, kits, oinas, härg, põder, piison, sõnn, isahirv, sarvik* jt, žüriid rahuldas aga sõna *sarvekandja*. Seegi ülesanne tekitas punktivaheid, kahe vanuserühma peale sai siit maksimumpunktid vaid üks õpilane.

Noorima vanuserühma meelelahutuslikus loovülesandes tuli internetifoorumisse kirjutada eksitav vastus küsimusele: *Mis on niuded ja mis nendega tehakse?* Eeskujuks olid antud mõned teised eksitavad näited, nt *Niuded on väga head mooritult. Võib ka ühepäjatoitu teha.* Õpilaste endi toodud vastused olid nii leidlikud kui ka humoorikad:

Niuded on maja ehitamisel tarvilikud. Ega hoone muidu püsti seiskski.

Niuded sobivad väga hästi sokkide nõelumiseks – paned soki niude otsa ja kohe palju mugavam on!

Niuded on kivid, mida rannast korjata saab. Neid kasutatakse kerisekividena, et poest ostma ei peaks.

Niuded on hernetaolised aedviljad, mul kasvab neid aias mitu peenra-täit.

Niuded on taimed. Kui neid täiskuu ajal korjata ja vees leotada, aitab saadud pasta soolatüügaste vastu.

Niuded on paar kindaid, millel on poolikult kootud sõrmed.

Niuded on üks raske haigus (see, kui kulmudes elavad täisarnased loomad), kahjuks selle vastu vaktsiini veel ei ole.

Niuded on väljend, mis tähendab “uut surnukeha”, tulnud ingliskeelsest väljendist new dead.

Niuded on hoopis kustutuskummiga kustutamise tagajärjel tekkinud purud. Nendega pole küll mitte midagi peale hakata.

Loovus oli selle ülesande üks hindamiskriteeriume ning see tõi punkte paljudele. Ent (lisa)punktita jäid paljud selle eest, et ei teadnudki, mis need niuded tegelikult on. Paljude pakutud vastuste seas olid näiteks

kiudained, kondid, taimede varste osad, seemned, riideribad, karvad, mehe puusade ja vaagnaluu ala, viiulipoogna jöhvid.

Lõppvoorus oli ka piirkonnavoorus esinenud ülesannetega sarnaseid, nt keskmise vanuserühma ülesanne sõnatähenduste kohta. Selgitada tuli sõnade *sulnis, hurmuma, meelas, siivsalt ja eblakas* tähendus. Üldiselt saadi ülesandega kenasti hakkama, parajaks pähkliks osutus aga *eblakas*, sellel sõnal tajuti küll negatiivset tähendust, kuid vasteteks pakuti *ebameeldiv, ebaviisakas, rumal, kõlbmatu, mänd, ettearvamatu, kahtlane, kuum õhk, kiitsakas, tahumatu, veider, kõhklev*. Nooremates vanuserühmades oli niisugune ülesanne suuliste dialoogide kohta, milles tuli leida suulisele kõnele eripärast, tekstisiseseid viiteid jms. Punktitabel näitas, et need ülesanded eristasid hästi.

Vanemal vanuserühmal oli meelelahutuslikke ülesandeid vähem. Nemad pidid võrdlevalt analüüsima kaht ajaleheartiklit, otsima-leidma neist mõjutamisvahendeid ning faktiteavet. Ühes ülesandes tuli kirjast üles leida demagoogiavõtted. Nende ülesannete lahendamise saadi üsna hõlpsasti hakkama. Vanematel õpilastel oli veel üks pikem kirjutamisülesanne, milles tuli üldistada kahe joonise andmeid, võrrelda neid andmeid oma kogemuste alusel ning avaldada teema kohta arvamust. Loodav tekst pidi kirjeldama masuaegseid tarbimisharjumusi ja see pidi ilmuma artiklina koolilehes. Žürii hindas teksti sobivust koolilehte, selle stiili, ülesehitust, jooniste üldistamise oskust ning ülesande täitmist.

Uurimistööd

Emakeeleolümpiaadide tavapärase osa moodustavad õpilaste uurimistööd kahes vanuserühmas (IX–X kl ja XI–XII kl). Sel aastal oli pearõhk asetatud sõnale *igapäevasuhtlus*, osutamaks tavalisele, argisele ning korduvale suhtlusele.

Õpilaste mõttearendustele toeks olid välja pakutud näidisteemad, mis ajendasid jälgima igapäevast keekekasutust tavapärases keekekonnas ning märkama iseloomulikke jooni, mida kasutatakse omavahelises (normimata) suulises ja kirjalikus keeles. Teemavaldkond „Igapäevasuhtlus koolis” näiteks juhtis tähelepanu (meie klassi) slängile, fraseologismidele ning õpikutekstidele, „Igapäevasuhtlus kodus” võimalikele söögilauavestlustele, TV-saadete kommenteerimisele, sugulastel-külas-jutuajamistele, „Igapäevasuhtlus õues” pakkus välja lapsevanemaid laste mänguväljaku ääres, koerajalutajaid või üleaedseid, „Igapäevasuhtlus meediaga” võõrsõnade kasutust meediatekstides,

pealkirju päevalehtede veebiversioonis, kooliraadio keelekasutust jne. „Igapäevasuhtlus ilukirjandusteostes” soovitas võrrelda eri ajastute noorteromaane (nt dialooge Helga Nõu ja Sass Henno teostes) ja „Igapäevasuhtlus tarbijana” näiteks seda, kuidas kõnetab tooteinfo tarbijat. Korraldajad soovitasid õpilastel uurida oma kodukandi keelemaastikku, igapäevaseid nimesid, suhtlemist lemmiklooma, taksojuhi või välismaalasega, pisut eripärase teemana oli välja pakutud „Eestlaste igapäevasuhtluse keel 18. sajandil”. Veebis toimuva igapäevasuhtluse uurimiseks oli Tallinna ülikooli doktorant Anni Oja koostanud eraldi juhendi keeleainese kogumise ja analüüsi kohta.

Žüriile laekus kokku 25 õpilasuurimust (11 nooremas ja 14 vanemas vanuserühmas), teemale vastas 24 tööd. Kõige meelepärasemateks teemadeks osutusid igapäevasuhtlus veebis ja ilukirjandusteoste dialoogides, ent võrreldud oli ka 18. ja 21. sajandi argivestlusi, jälgitud suhtlemist peol, kakskeelses peres, telefonivestlusi jm. Õpilasuurimustest ilmneb kujukalt, et koolinoorte seas, alates juba 11-aastastest, on tekkinud omalaadne arvuti- ja internetikeel ning üldmeedia kõrval (nagu internetti kandunud ajakirjandus) on väga olulisele kohale tõusnud personaalmeedia (veebipäevikud, foorumid, teemaportaalid jm). Suhtluskeskkondade keelekasutus ei järgi õigekirjareegleid, tunnuslikum on see, et kasutatakse ohtralt lühendeid ja laensõnu, ka võörkeelseid sõnu ja fraase. See on pigem üles kirjutatud (kõne)keel kui kirjakeel, sest kui kaks või enam otsesuhtluses isikut vestlevad sünkroonselt, siis pannakse rõhku kiirusele, mitte ortograafia. Tähtsam on olla siin ja praegu ütlemas-kirjutamas ning tekstil lastakse tulla otsekohe, mitte sõnu valides või väljendusi viimistledes. Keskkonnas, kus osaletakse anonüümselt või varjunime all, suheldakse julgelt ja võidakse vilistada nii ortograafiareeglitele kui ka viisakusnormidele. Niisugune isevärki keelepruuk on huvitav ja selle arengud uurimist väärt. Probleemid võivad tekkida (ja tekivadki) siis, kui noorte netikeel ei piirdu enam foorumitega, vaid hakkab ilmuma nende koolitöösse, tükitab nende kirjakeelde. Noorte kõnekeele muutustest räägivad ka kirjandusteoste dialooge käsitletud tööd. 1960.–70. aastatega (nt Silvia Rannamaa) võrreldes on nüüdistegelaste (nt Sass Henno) laused oluliselt lühenenud, ohtralt kasutatakse hakkauseid ja ühesõnalauseid. Rannamaa tegelastele iseloomulikud kõnekujundid ja fraseologismid on Henno tegelastele tundmatud, nende keelt jumes-tavad ohtrad slängisõnad ja obstsõnsused. Torkab silma, et nii nagu kõnekeel on ilmunud julgesti noorte suhtluskeskkonna keelde, nii on

ta juba esil ka noortekirjanduses ning see kokkulangevus ei ole nähtavasti puhtjuhuslik.

Et uurimusi oli oodatust vähem, siis kutsuti lõppvooru 10 vanema ja 8 noorema vanuserühma esindajat (statuudis lubatud 15 + 15 asemel). 26. üleriigilise emakeeleolümpiaadi TLÜ žürii otsustas auhinnata piirkonnavooru parimatena järgmisi õpilasuurimusi.

IX–X klass

1. Merli Mändul, „Igapäevasuhtlus veebis” Viljandi maagümnaasiumi Xr kl (õp Aili Kiin)
2. Kerttu Liisa Koplaste, „Foorumivestlused raamatutest” Saaremaa ühisümnaasiumi Xa kl (õp Reet Igav)
3. Kreete Vester, „Igapäevasuhtlus veebis” Tallinna ühisgümnaasiumi Xa kl (õp Aili Tarvo)

XI–XII klass

1. Sandra Lahi, „Igapäevasuhtlus meediaga” Haljala gümnaasiumi X kl (õp Külli Heinla)
2. Liina Tamm, „Igapäevasuhtlus reklaamitarbijana” Jõgeva gümnaasiumi XIa kl (õp Anneli Jäme)
3. Marili Vosmi, „Igapäevasuhtlus ilukirjandusteoste dialoogides” Gustav Adolfi gümnaasiumi XIId kl (õp Ülle Salumäe)

Esiletõstetud uurimused (XI–XII klass)

- Birgit Rae, „Igapäevasuhtlus ilukirjandusteoste dialoogides” Kadrina keskkooli XIIa kl (õp Liivi Heinla)
- Diane Parmas, „Kuidas suhtleb minuga grafiti?” Tallinna 21. kooli XI kl (õp Külliki Kaju)
- Karmen Benno, „Argivestlused 18. ja 21. sajandil” Saaremaa ühisgümnaasiumi XIa kl (õp Reet Igav)

Eraldi tõstis žürii esile kaht õpetajat väga tulemusliku juhendamistöö eest. Kadrina keskkooli õpetaja Liivi Heinla juhendatud õpilastest oli lõppvooru jõudnud neli ning Saaremaa ühisgümnaasiumi õpetaja Reet Igava õpilastest kolm uurimistöö autorit.

Meelelahutuseks

Et emakeeleolümpiaad kestis kaks päeva (11.–12.03.2011), siis mahtus neisse päevadesse muudki peale ülesannete lahendamise ja tublimate väljaselgitamise. Avapäeva lõunasöögi järel korraldati olümpiaadil

osalejatele aulas virgutav veerandtund noore särtsaka lektori Triin Kibari eestvõttel, ringutati istumisest väsinud kehasid ning raputati randmetest pastakakrampi. Ka võimlemise saatemuusika oli valitud päevakohane (Genialistide „Grammatika”, Ultima Thule „Otsesõnu” jms). Avapäeva õhtut sisustasid ülikooli kohvikus Tallinna ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudi õppejõud. Jaanus Vaiksoo luges keelepäevaga haakuvaid luuletusi, Annika Kilgi viis läbi keeleteemalise viktoriini ning juhendas keelekinda kirjamist. Teise päeva ennelõunal käisid õpilased Jüri Viikbergi saatel AHHAA-keskuses vaatamas, kuidas muuseum keelt näitab. Keelenäitusel tutvuti eesti murrete ja sugukeeltega, kõneaparaatide ja viipekeelega. Seega oli nii emakeeleolümpiaadi kui ka keelenäituse temaatiline kese üpris sarnane, mõlemad keskendusid pigem keelekasutusele kui -reeglitele.

Lõputänu

Emakeeleolümpiaadi lõpus tehti kokkuvõtteid, tunnustati parimaid õpilasi-õpetajaid ning tänati häid abilisi. TLÜ eesti keele ja kultuuri instituudi direktoril Reili Argusel oli hea uudisena teatada, et nii nagu Tartus, on nüüdsest emakeeleolümpiaadi vanima astme viiele parimale konkursivabalt avatud ka Tallinna ülikooli kõigi erialade uksed. Järgmise emakeeleolümpiaadi teema „Keel ja arvuti” kuulutas välja Tartu ülikooli professor Martin Ehala.

Kõigi vanuseastmete võitjad said kirjastuse Avita stipendiumi (190 eurot), iga astme kuus parimat said Tallinna ülikooli kinkekaardi, millega Apollo raamatukauplust külastada. Hinnalisi raamatuid, mida parimatele kinkida, olid välja pannud Tallinna ülikooli kirjastus, TEA, Eesti Keele Sihtasutus ja Emakeele Selts, olümpiaadi tervikuna rahastas HTM.

Suur tänu kõigile toetajaile!

Kiiresti muutuvast arvutisõnavarast eksamitööde hindaja, keeleteoimetaja ja terminoloogi pilgu läbi

Sel kevadel oli põhikooli eesti keele eksami teema seotud arvutiga ning õpetajail tekkis hindamisel hulk küsimusi, kuidas ühte või teise väljendisse-sõnasse suhtuda. Tihti oli vaja näiteks otsustada, kas lugeda sõna stiililt kirjandisse sobivaks või mitte. Nüüd otsustaski Oma Keel küsida mõne sõna või sõnarühma kohta arvamust kolme eri taustaga keeleinimese – terminoloogi, toimetaja ja eksamitööde hindaja käest.

Sõnad või sõnarühmad, mis õpetajaile enim probleeme valmistasid, olid:

- 1) *arvutisse minema, arvutis olema, arvutis istuma, arvuti taga istuma*
- 2) *internetis istuma, internetis olema, netis surfama, võrgus olema*
- 3) *pilte üles riputama*
- 4) *listis olema*
- 5) *sait / saidile minema*
- 6) *klikkima*
- 7) *kopima*
- 8) *guugeldama*

Külli Habicht

Tartu ülikooli eesti keele dotsent, eksamitööde hindaja

Sõnade sobivus kirjakeelsesse teksti paneb keeekasutaja sageli valiku ette, missuguse variandi kasuks otsustada. Halvem on olukord siis, kui polegi millegi vahel valida ja meenub vaid üks igapäevasuhtluses sagedane variant, mis ei pruugi ametlikku kirjakeelde sobida. Valikuid peab tegema ka õpilasest keeekasutaja, kes sõnastab oma põhikooli või gümnaasiumi eksamitööd. Arvutivaldkond on enamiku noorte jaoks igapäevaelu keskne osa, millest räägitakse omavahel, ning selleteemaliste kirjutiste rohkus paistab silma ka veebipäevikutes ja

internetifoorumites. Niisiis on tegemist noorte jaoks harjumuspärase valdkonnaga, millest kirjutades ei mõeldagi ehk eriti sellele, kust läheb piir argise ja neutraalse (ametliku) keelekasutuse vahel. Kuigi sõnavara on kirjakeeles raskesti normitav valdkond, kehtivad siingi stiilipiirangud, millega kursis olemine tähendab osa kirjakeelepädevusest. Siinse mõtteavalduse aluseks olev sõnade ja väljendite loend peegeldab ilmekalt probleemi kahe allkeele, normikirjakeele ja argikeele sõnavara eristamisel.

Küsimus on stiililistes valikutes, mida paratamatult juhib igäihe enese keeletunne ja sõnavarapagas. Sõnavara on ühtlasi keele muutu- vaim osa ja seda on raske normatiivselt ohjata. Pealegi on piir argise ja ametliku vahel hajus ja sõnad omandavad aja jooksul kasutuse käigus uusi stiilivarjundeid. Õpilaste sõnakasutust võiks suunata sedavõrd, et õpitaks tegema vahet eri allkeelte sõnavarakasutuses. Sellisel juhul tekib ehk mõnelgi noorel kahtlus, enne kui ta kasutab oma kirjandis lauset *Nad kulutavad kogu oma aja netis surfates*. Hindaja seisukohalt on oluline vaadata iga teksti kui stiililist tervikut. Kui gümnaasiumi lõpukirjandina oodatakse neutraalses stiilis arutlevat teksti (siingi on tegelikult aktsepteeritud stiililiselt väljapeetud kõrvalekalded), siis põhikooli eksamitöös sisalduv kirjand võib olla kirjeldavam, emotsionaalsem ja seega võib ka mõni ametlikku keelekasutusse sobimatu sõna sellesse kirjatöösse stiililiselt sobivaks osutada. Koolist peaks noor keelekasutaja kaasa saama oskuse juurelda sõnade konkreetseesse tekstiümbrusesse sobivuse üle, võime kahelda ja vajaduse korral keeleallikatest, nt eesti keele instituudi kodulehe keelenõu rubriigist või õigekeelsussõnaraamatust informatsiooni otsida.

Praeguses probleemsete sõnade ja fraaside loendis on kahesugust ainet. Ühelt poolt on nimetatud selgelt kujundlikke, enamasti argikeelse varjundiga väljendid, nt *arvutisse minema, arvutis istuma, internetis istuma, netis surfama, pilte üles riputama*, mille puhul on põhiprobleemiks see, kust läheb kellegi jaoks piir argise ja ametliku keelekasutuse vahel. Samasse loendisse kuuluvad minu jaoks ka *arvutis olema, arvuti taga istuma, internetis olema, võrgus olema*, kuigi need on vähem kujundlikud ja tänu sellele kergemini mõistetavad. Ometi ei kuulu ükski neist ühenditest minu silmis ametlikku keelekasutusse. Samal ajal võib neil pisut emotsionaalsemas arvamusoos või kirjelduses, seega vabamas kirjakeelses kasutuses, olla oma koht. Kõik sõltub ikkagi teksti eesmärgist ja stiililisest ühtsusest.

Et (arvuti)sõnavara valdkonnas mingit üldkehtivat kirjakeele normingut ei ole, siis on paratamatu, et hindaja peab valmis olema õpilase kirjatööle oma subjektiivset hinnangut andma. Arusaam sõnade stiililise sobivuse kohta võib eri keelelise ja sotsiaalse kompetentsusega isikutel – pedagoogist hindajal ja õpilasest kirjutajal – muidugi lahknedada. Arvamuste konfliktit aitaks ehk vähendada see, kui õigekeelsussõnaraamatusse lisataks probleemsete sõnade puhul rohkem märgendeid stiililiselt markeeritud sõnavara eristamiseks.

Teine rühm siinsesse loendisse sattunud sõnu on inglise keelest mugandatud uued laensõnad, mille sobivuse üle kirjakeelde võib samuti eri arvamusi tekkida. Sellised on nt *listis olema*, *sait*, *klikkima* ja *guugeldama*. Mõni neist, nt *sait* 'võrgukoha' tähenduses, on juba ÕS-iski olemas, nii et selle lühikese ja eesti kirjakeele muutmissüsteemiga hästi kohanduva laenu vastuvõetavuses ei tohiks kahtlust olla. Ka *list* on minu arvates samasugune lühike ja selge laensõna, mis võiks kirjakeeles oma koha leida. Sõna *klikkima* puhul võib ju öelda, et omakeelseid sama tegevust väljendavaid onomatopoeetilisi sõnu on samuti olemas, nt *klõpsama*. Samal ajal on *klikkima* heakõlaline ja eesti muutesüsteemiga sobiv laensõna, mida julgeksin kirjakeelsena heaks kiita. Samamoodi on ka tegusõnaga *guugeldama*, mis on häälduspärane mugandatud tüvega tuletis laialt kasutatava otsimootori Google nimest. Sel tegusõnal on selgelt motiveeritud tähendus ja eesti verbimuutmissüsteemi sobiv ülesehitus. Laensõnade loendist jäi praegu üle vaid *kopima*, mis sellisel moel lühendatuna (vrd kirjakeeles olemasolev *kopeerima*) mõjub siiski argikeelsena. Kuna nimisõna *kopi* kirjakeeles ei kasutata (selle asemel on *koopia*), siis ei saa siin rakendada analoogiat ka mõningate *eeri*-liiteliste tuletistega, mida on kirjakeeles soovitatud kasutada lühemal kujul, nt *normima*, *praakima*, *sortima*, mille puhul samatüveline nimisõna on olemas.

Lõpetuseks rõhutaksin, et sõnavalikul ja sõnavara sobivuse hindamisel pole võimalik vältida subjektiivse otsustuse momenti, seda nii kirjutaja kui ka hindaja poolelt vaadatuna. Kirjutaja seisukohalt on oluline teksti stiililise ühtsuse saavutamine ja õigesti valitud kujundlikkuse määr. Kiiresti muutuvate valdkondade sõnavara jääb paratamatult probleemseks, sest ükski õigekeelsusallikas ei suuda kaasata muutuva sõnavara kogu rikkust.

Katrin Kern

Tartu ülikooli eesti keele assistent, keeleteoimetaja

Esimesest nelikust kolm, *arvutisse minema, arvutis olema, arvutis istuma*, on selgelt metonüümilised väljendid, loeksin need kujundlikuks keelekasutuseks. Neljas, *arvuti taga istuma*, tekitab küsimuse, miks just taga, miks mitte ees, vrd *veedavad päevi teleka ees*.

Teisest nelikust kaks esimest, *internetis istuma, internetis olema*, ja ka esimese rühma *arvutis olema/istuma*, kannavad minu arust hinnangulist kaastähendust: staatilised verbid „olema” ja „istuma” näitavad, et ajaveetmine ei ole teab mis sisukas, lihtsalt oleskletakse. Väljend *netis surfama* on minu arust juba üsna kirjakeele moodi. *Võrgus olema* võib tähendada otseselt seda, et arvuti on võrku ühendatud, seega pole kuigi täpne väljend, kui räägitakse hoopis internetis toimetamisest.

Väljendit *pilte üles riputama* võiks, miks mitte, korduva *üleslaadimise* vahelduseks kasutada. Sama lugu on sõna ja väljendiga *sait / saidile minema* – jälle, miks mitte kasutada *veebikülje* sünonüümina. Sõna *klikkama* on ÕSis küll argikeelseks hinnatud, samas on aga tekkinud juba liitsõna *klikiajakirjandus*, mida oleks raske *klõpsuajakirjanduseks* ümber nimetada. Sõna *kopima* on tegelikult üsna loomuliku lühenemistendentsiga haakuv uuslaen, vrd *litsentseerima – litsentsima, standardiseerima – standardima* jne. Kui aga *peistimine* ka mängu tuleb, on ehk asi juba liiale läinud. Mugand *guugeldama* on ÕSi uute sõnade loetelus ilusti olemas. Ega mulle eriti ei meeldi, et üks pärisnimi on verbiks saanud, aga mis teha, üleilmastumise mõju on selline, et inglise keel ees, meie järel.

Arvi Tavast

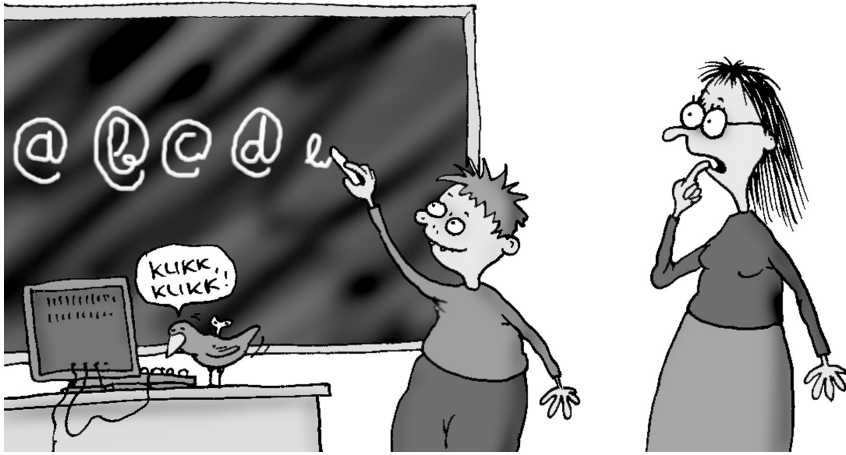
*Tartu ülikooli teadur, Tallinna ülikooli dotsent,
eesti keele instituudi terminoloog*

Kõik oleneb sellest, mis on keel ja milline suhe valitseb selle ja kõne üksikjuhtumite vahel. Kas keel on ülevalt antud (Emakeele Seltsi keeleteoimkonnas kokku lepitud, kirjakeele normi kehtestamise korras määratud, terministandarditega kohustuslikuks tehtud, mõne lähene-mise kohaselt lausa kaasa sündinud) valmis süsteem, mida inimesed oma igapäevakõnes üritavad enam või vähem edukalt järgida? Sellise eelduse puhul on tõesti võimalik ütluste kvaliteeti tuvastada nende süsteemiga võrdlemise teel. Kui õpilane kasutab sõna, mida parajasti autoriteetseks peetavates allikates ei ole, siis on ta teinud vea, teda tuleb karistada hinde vähendamisega ja suunata edaspidi süsteemiga paremini sobituma.

Kuigi see on allkirjeldatud põhjustel teoreetiliselt keeruline, tun-nistatakse ka selle lähenemise korral üldiselt keele muutumist. Aru-saadavalt tingib see nimetatud autoriteetsete allikate täiendamise, mis tundubki olevat küsimuse mõte: öelge palun, autoriteetid, millised kirjanditest leitud uued sõnad on jumalast loodud sõnade loetelus ja millised mitte. Proovin vastata.

Mainitud keerukus seisneb keele muutumise (samamoodi ka algse tekkimise või omandamise) seletamises. Kui süsteem on kuskilt üle-valt antud, kuidas ta siis muutuda saab? Hea küll, tänapäeval toimub muutus autoriteetse toimkonna koosolekul hääletamise teel ning eriti järsk keelemuutus on uue teadusliku grammatika ilmumine. Aga keegi siinsetest lugejatest ei arva ju ometi, et keel tekkis koos esimese grammatikaga või et ta oli alates loomispäevast kuni sinnani muutu-matu püsinud? Sellega ei taha ma kuidagi öelda, et niimoodi arvata on võimatu või kuidagi taunitav. Kui nii arvajaid leidub, siis on nende jaoks kõik korras ja punase pastakaga ringikäimise põhjendus olemas. Aga ülejäänud? Kui kreatsioonismi mitte uskuda, siis millega veel saab teiste inimeste keelekasutuse õige-vale (või sobiva-sobimatu, mis teeb sama välja) skaalal hindamist põhjendada?

Teine võimalik seisukoht keele olemuse teemal on pidada primaar-seks just kõne üksikjuhtumeid. Kui keelest kui süsteemist niisugusel juhul üldse rääkida, siis on see keeleteadlaste uurimisotstarbeline abstraktsioon nendest üksikjuhtumitest. Selle uskumuse puhul on keele muutumist seletada triviaalne: keel muutubki natuke iga inimese iga

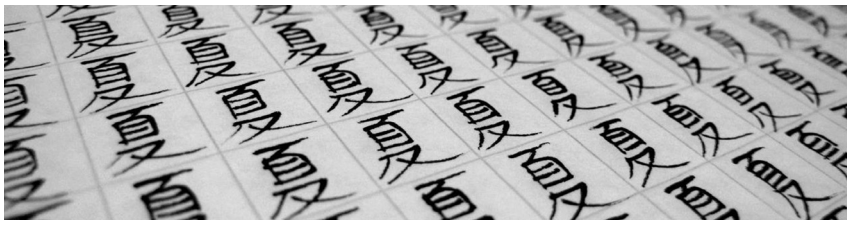
ütlusega, olgu ainult keeleteadlased palun tasemel ja suutku see piisava kiirusega ära kirjeldada. Kõne üksikjuhtumi ja autoriteetse allika vastuolu korral on selle alususkumuse järgi viga viimases, mis teeb kirjandite hindamise muidugi oluliselt raskemaks, kui mitte päris võimatuks. Iga hälve normist võib olla uue normi algus. Kas on, saab teada alles aastakümnete pärast; enne seda ei ole mingit alust ühtegi keelendit tema hälbimuse pärast negatiivselt hinnata. Veelgi enam, kas algatatud keelemuutuste edukust nõuda polegi õpilase puhul veidi paljuvõitu, kui Aavikulgi läks läbi ainult 20% pakutust? Proovis normi nihutada, ei õnnestunud, aga ta ju vähemalt proovis. Ehtsa keelekasutuse juhtumeid saab hinnata nende edukuse järgi – ütlus on hästi sõnastatud siis ja ainult siis, kui ta täidab oma plaanitud eesmärgi. Kirjandi kui ainult hinde saamisele suunatud kirjutise hindamisel sellest otsest kasu küll pole; heal juhul võiks hindaja proovida kujutleda, kuidas talle see tekst mõjuks, kui ta ei peaks seda parajasti hindama. Kas ta näiteks üldse loeks seda?

Võib kujutleda ka kolmandat teed: keel ei ole abstraktsioon mitte kõigist keelekasutuse üksikjuhtumitest, vaid nende mingist alamhulgast. Eriti ja esmajärjekorras on välja arvatud õpilaste keelekasutus, mis konkreetselt kirjandihindamises annab võimaluse ikkagi üksikjuhtumeid abstraktsiooniga võrrelda ja lahknevusi õpilase veaks märkida. Aga millised juhtumid on abstraherimisel sisse loetud? Siinse küsimuse sarnaseid autoriteeti otsivaid pöördumisi tuleb ka soliidsete asutuste

keeletoimetajatelt, kes üritavad oma asutuste (täiskasvanud, vähemalt kõrgharidusega, sageli pika publitseerimiskogemusega) erialaspetsialistidel keelata mõne konkreetse sõna kasutamist. Kui selliselt kvalifitseeritud spetsialistide kaalutletud kirjalik keelekasutus ei kuulu nende näidiste hulka, mille järgi saab teada, missugune eesti keel praegu on, siis mis veel kuulub? Kas ainult keeletoimetajate endi ütlused? Või (ka) lõpukirjandihindajate omad?

Muidugi on eriti hindajatel administratiivne voli just niimoodi otsustadagi. Lõpukirjand on niikuinii täiesti omaette žanr oma spetsiifilise keeleregistriga, millest kumbagi inimesel tõenäoliselt kunagi hiljem enam tarvis ei lähe, ja mille peamine eesmärk sarnaselt ajateenistuse rividrilliga on õpetada etteantud ja põhjendamata süsteemile allumist. Kindlasti väga vajalik oskus, vähemalt mõne ühiskondlik-poliitilise formatsiooni puhul, kusjuures selle omandamise puhul ei ole üldse oluline, millise süsteemi peal allumist trennida. Võib võtta ühe hindaja idiolekti, võib võtta kolme hindaja idiolektide ühisosa (või tolerantsete hindajate puhul nende ühendi), võib otsida toeks sobivate seisukohatadega autoriteete. Aus oleks treenitavatele lubatud sõnade loend ette anda, mitte selle üle tagantjärele arutleda, aga rõhutan, et selle loendi koosseisust endast ei sõltu treeninguprotsessi tulemus ega hindamine mitte kõige vähemalgi määral.

Nii et kes tahab autoriteetset jah/ei vastust sõnade lubatavuse kohta, võtke küsimuses olnud loendist näiteks üle ühe – paarisarvulised keelatud, paaritarvulised lubatud. Kes sellist vastust ei taha, neile soovitan edasimõtlemise ärgitamiseks kaht raamatut: Deborah Cameroni „Verbal Hygiene” (Routledge 2003) ja James Hurfordi „The Origins of Meaning” (Oxford University Press 2007).

Tähelepanu – keeleviktoriin!

1. Nimetage kaks Eesti valda, mille nimi on omadussõnakujuline.
2. Betti Alveri luuletuses „Lähen müüjaks” on read:
„Eks vaadake siia ja sinna! Siin on puldan, siin pupenett. Las kaubal joosta ja minna, nii et laksub Leihbergi lett!” Mis on pupenett?
3. Mida kardab nüktofoobia all kannatav inimene?
4. Teatud tüüpi jakki kutsutakse argikeeleks tagiks (nahktagi, teksatagi). Mis on selle sõna algupära?
5. Kuidas oleks näitleja Urmas Kibuspuu perekonnanimi kirjakeeles?

Vastused palume saata Emakeele Seltsi aadressile es@eki.ee enne 1. aprilli 2012. Võitjatele auhinnad!

Eelmise ajakirjanumbri keeleviktoriini õiged vastused olid:

1. Eesti vallad, milles sisaldub loomanimi, on: Põdrala, Tarvastu, Karula, Hanila, Orava, Koeru, Kiili.
2. Tamasseri raud on Damaskuse teras.
3. Enoloog on veiniteadlane.
4. Luuletaja Henrik Visnapuu perekonnanimi oleks kirjakeeles Kirsipuu.
5. Sõna idu ainsuse nimetava ja omastava käände vormis (idu : eo) pole ainsatki ühist tähte.

Loosiõnn naeratas Natalja Liidile,
Piret-Ann Salmile ja Viivi Vungile!

I n t e r v j u u

Reet Kasik, keeleteadlane ja õppejõud.

Sündinud 5. mail 1946. Erialalt filoloog, kaitsnud filoloogiadoktori kraadi Tartu ülikoolis aastal 1994. Töötanud Tartu ülikoolis alates 1972. aastast vanemõpetaja, dotsendi ja vanemteadurina. Olnud Soomes Oulu ülikooli eesti keele lektor aastatel 1974–1976, Turu ülikooli eesti keele lektor 1988–1992, Helsingi ülikooli eesti keele külalisprofessor 1995–1999 ja 2007–2009. Valgetähe IV klassi teenetemärgi kavaler.

On tegelenud peamiselt tekstilingvistikaga ning sõnamoodustuse uurimisega.

- **Avaldasid oma 65. sünnipäevaks raamatu „Stahli mantlipärijad. Eesti keele uurimise lugu”. Kes neist mantlipärijaist on sind ennast kõige enam mõjutanud?**

Mind on kahtlemata kõige rohkem mõjutanud minu ülikooliaegsed õpetajad Ellen Uuspõld ja Huno Rätsep. Ellen Uuspõld oli õppejõud, kes mind tegelikult keeleteaduse juurde juhtis, õpetas grammatikareeglite äraõppimise asemel keekekasutuses probleeme nägema ja neile ise vastuseid otsima. Tema 1966. aastal ilmunud väitekirj lauselühenditest oli esimene keeleteaduslik uurimus, mille ma korralikult läbi lugesin ja kust ma sain aimu, mida keele struktuuri uurimine endast kujutab, mida tähendavad teooria ja meetod ja kuidas neid rakendatakse. Huno Rätsep hakkas just minu õpingute ajal pidama loenguid kaasaegse keeleteaduse suundadest ja meetoditest ning kutsus mind ülikooli vanematel kursustel oma teoreetilise keeleteaduse uurimis-

rühma. Sealsed arutelud toleaegete kraadiõppurite Tiit-Rein Viitso, Mati Hindi, Haldur Õimu ja Mati Ereleti osavõtul olid väga harivad ja löid selle vundamenti, mille põhjal kujunesid mu keeleteaduslikud vaated ja arusaam keelest. Aga inimene õpib ju eluaeg. Viimastel aastatel olen näiteks saanud häid mõtteimpulsse meie grammatistsiooniteooria ja konstruktsioonigrammatika uurijate töid lugedes.

- **Kuidas sa keele juurde sattusid, miks otsustasid oma elu just keelega siduda?**

Olin koolis humanitaarsete huvidega ja tulin sellepärast õppima eesti filoloogiat, aga ega ma kuigi täpselt ei teadnud, mida seal tehakse. Kaks esimest aastat ülikoolis tegin lihtsalt eksameid ja elasin üliõpilaselu. Olin siiski nii ratsionaalse mõtlemisega, et keel oma reeglite ja struktuuriga huvitas mind rohkem kui kirjandus ja nii valisin kolmandal õppeaastal kitsamaks erialaks eesti keele. Esimese erialase kursusetöö aineks sain Ellen Uuspõllult mitte lihtsalt teema, vaid probleemi. Püüsin selle kallal üha suureneva huviga ja ilmselt seal midagi oli, et mul lasti see artiklik vormistada ja avaldati osakonna teaduslike tööde kogumikus „Keel ja struktuur”. Nii sattusin teoreetilise keeleteaduse uurimiserühma, laiendasin kursusetöö teema diplomitööks ja ülikooli lõpuaastateks oli selge, et tahan jätkata kraadiõppes ja saada keeleteadlaseks.

- **Mis on mõjutanud sinu kui keeleteadlase „uurimise loo” kujunemist, kuidas tekkis näiteks huvi tuletuse ja kuidas tekstilingvistika vastu?**

Nagu ütlesin, pakkus esimese uurimisteema juhendaja – pidin selgitama *mine*-tuletiste omastavalise täiendi funktsioone ja tähendust. See oli pigem süntaksi valdkond, aga kuna lauseõpetuse uurijaid oli niigi, sõnatuletus aga oli peaaegu uurimata, siis võtsin diplomitöösse *mine*-tuletiste kõrval ka teised verbist tuletatud nimisõnad. Hiljem laiendasin teemat kandidaadi- ja doktoriväitekirjani ning mida rohkem ma sõnatuletust uurisin, seda rohkem uurimist vajavaid probleeme ma leidsin. Vahepeal tegelesin kümmekond aastat peamiselt tekstianalüüsiga, aga nüüd tänu keelekorpusetele olen taas hakanud vaatama tuletiste kasutamist ja funktsioone tekstis.

Tekstianalüüsini jõudsin ajakirjanduskeele kaudu ja see on seotud mu õppejõutööga. 1976. aastal loodi ülikoolis ajakirjandusosakond ja minu ülesandeks sai õpetada tulevastele ajakirjanikele keelekasutust ja

stilistikat. Seetõttu hakkasin ka ise uurima ajakirjanduskeelt ja pakkuma sellealaseid uurimisteemasid juhendatavatele üliõpilastele. Üks mu magistrantidest hakkas 1990. aastate lõpul vahetusüliõpilasena Helsingi ülikoolis tundma huvi kriitilise lingvistika ja diskursuseanalüüsi vastu. Soomes oli see just jõudnud ülikooli õppekavadesse ja valminud olid esimesed väitekirjad. Et töötasin ka ise sel ajal külalisprofessorina Helsingis, oli tänu sealsele hästi varustatud raamatukogule hea võimalus valdkonnaga tutvuda ja leidsin, et uus metoodika pakub ajakirjanduskeele uurimiseks senisest hoopis avaramaid võimalusi. Sajandivahetuseks tulin Tartu tagasi, tellisin siia vastavat kirjandust ja hakkasin tekstiõpetust valikkursusena ülikoolis õpetama. Üliõpilaste huvi oli suur, tekkis hulk juhendatavaid ja moodustasime tekstianalüüsi tööühma. Oleme igal aastal korraldanud tekstipäeva-nimelist teadusseminari ja andnud välja artiklikogumikku „Tekstid ja taustad”. Tänapäevaks on kaitstud kümme teadusmagistritööd ja üks doktoriväitekirja. Ise olen tekstianalüüsi meetoditega uurinud peamiselt ajakirjanduskeelt, minu õpilased aga ka internetisuhtlust, reklaamikeelt, riigikirjandeid, haldustekste jm.

- **Oleme Oma Keele intervjuueeritavalt ikka küsinud – mida soovitada noorele, kes tahab keeleteadlaseks saada? Millised anded ja huvid peavad olema heal keeleteadlasel?**

Teadlane võib tulla inimesest, kellel on oskus probleeme näha. Tal tekib kogu aeg küsimusi ja tal on julgust neid esitada. See, kas temast saab matemaatik, bioloog või keeleteadlane, sõltub sellest, mille vastu tal on huvi. Seetõttu on mu meelest kõige tähtsam huvi asja vastu ja uudishimu teada saada, mida see keel endast kujutab ja mida temaga teha saab. Head eeldused on noortel, kellele emakeel on juba koolis lemmikõppeaine, aga huvi ja armastus võib tekkida ka hiljem, töö käigus probleemidega lähemalt tutvudes või tänu headele õpetajatele ja juhendajatele ülikoolis. „Tee tööd ja näe vaeva, siis tuleb armastus,” väitis A. H. Tammsaare. Ega ta alati ei tule, nagu tõestas ka Vargamäe noorsugu, aga ilma töö ja vaevata ei tule ta kindlasti.

- **Oled olnud Tartu ülikooli õppejõud 1972. aastast – mis on eesti keele uurimises selle aja jooksul kõige enam muutunud?**

Eesti keele uurijate hulk on mitmekordistunud, uurimistemaatika on avardunud, eesti keele uurimine on muutunud rahvusvahelise keeleteaduse enesestmõistetavaks osaks. Suurem paradigmuuutus toimus

1990. aastate alguses seoses Eesti iseseisvumisega. Maailma keeleteaduse aktuaalsed teooriad, suunad ja meetodid leidsid tee Eestisse. Eesti keeleteadlased osalevad rahvusvahelistes projektides ja avaldavad oma töid rahvusvahelistes väljaannetes. Kraadiõppe efektiivsus on kasvanud, igal aastal lisandub mitu keeleteaduse doktorit. Uusi võimalusi keeleteaduslikuks tööks pakuvad elektroonilised tekstikorpused. Tänu riiklikele programmidele, sihtfinantseeritavatele teemadele ja Eesti Teadusfondi uurimistoetustele on tunduvalt paranenud keeleteaduse rahastamine, rahastamis põhimõtete eelistused on varasema individuaaluurimise asemele toonud rohkem kollektiivseid projekte ja uurimisrühmi.

- **Kui vaadata praegust Eesti keeleteadust, kuidas hindad keeleuurimise seisuga? Kas on valdkonda, millega võiks sinu arvates enam tegeleda, ja valdkonda, mis praeguseks liiga vähe uuritud või kogunisti uurimata?**

Eesti keeleuurimise seis ei ole kunagi olnud nii hea kui praegu. Probleemi näen selles, et aastaaruannetel põhineva konkureerimissüsteemi tõttu on mitmekordistunud publitseeritavate artiklite hulk, tagasihoidlikumaks on jäänud põhjalikumate, pikaajalise uurimistöö vilju kajastavate kokkuvõtlike uurimuste ja eriti monograafiate kirjutamine. Ka doktorikraadi taotletakse üha sagedamini artikliväitekirjaga, mis paratamatult toob kaasa teemakäsitlete teatud fragmentaarsuse. Enne oli doktoriväitekirja teadlaskarjääri tipp, nüüd ülikoolihariduse osa, mis peab valmima nominaalajaga. Seetõttu valitakse teema meelsamini keeleteaduse seni uurimata äärealadelt, et vältida varasemate uurimistulemuste aeganõudvat läbitöötamist, ümbermõtestamist ja süvendamist. Mul on näiteks kahju, et juurde pole tulnud sõnamoodustuse uurijaid. Eesti liitsõnamoodustuse või adjektiivituletuse mehhanismid ja funktsioonid nüüdiskeeles on korralikult läbi uurimata. Tekstianaalüüsis oleks vaja põhjalikumalt uurida eri keelekasutusvaldkondade ja tekstiliikide keelekasutustavasid ja tekstimoodustusvõtteid. Žanriuuringud on mujal maailmas praegu väga olulisel kohal, meil pole olnud kuigivõrd jõudu sellega tegelda.

- **Oled olnud külalisõppejõud mitmes Soome ülikoolis, muu hulgas ka külalisprofessor Helsingis. Kõigepealt – 1970.–1980. aastatel ei olnud Soome tööle minek sugugi nii tavaline kui praegu, kas sellega seoses meenub ka mõni eriti totter nõukogude-aegne tingimus või**

piirang? Kas Eesti ja Soome ülikoolielu, eriti just õppejõu oma, on üldiselt erinev või pigem sarnane?

Sattusin 1974. aastal Soome eesti keele lektoriks seetõttu, et riiklikku julgeolekusüsteemi esindanud ülikooli välisosakond ei aktsepteerinud suuremate kogemustega, aga Eesti Vabariigi juurtega ja välismaal elavate sugulastega kandidaate, keda kateeder oli esitanud. Pärast sõda sündinuna eeldati mind ilmselt rohkem vastavat „nõukogude inimese” tunnustele. Eesti keele lektorid moodustasid murdosakese välismaale saadetavate vene keele lektorite armeest. Moskva lähtus lektoreid välismaale saates põhimõttest, et need elavad välismaal samade tingimuste ja piirangutega nagu Nõukogude Liidus ja lektori sotsiaalse keskkonna moodustab Nõukogude saatkond Helsingis. Meie tegime näo, et nii me elamegi. Tegelikult oli eesti lektoritel kerge ja loomulik lõimuda Soome ühiskonda. Elasin alla kolmekümneaastasena kaks aastat Oulus vaba inimesena ja see sisemine vaimne vabadus ei kadunud enam kunagi, kuigi pärast koju tagasitulekut katkestas julgeolek kõik mu Soome kontaktid, jõulukaartide vahetamine kaasa arvatud. Soome ülikoolide arvukatele kutsetele vaatamata pääsesin järgmine kord üle piiri Turu ülikooli lektoriks alles 1988. aastal, kui nõukogude kord juba murenes.

See osa ülikoolielust, mis toimub auditooriumis õppejõu ja üliõpilaste vahel, on Soomes ja Eestis üsna sarnane. Vahe on töökorralduses. Soome ülikoolis on õppejõud vaba akadeemiline isiksus, meil aga aasta-aastalt üha enam kõrgharidustööstuse konveieri lööktööline, kes täidab „plaanikomitee” ettekirjutusi, koostab kuskil kontoris valmivate skeemide järgi üha uusi ja detailsemaid arendamise, õpetamise, hindamise, ainekursuste jne kavasid ja aruandeid. Muidugi on ka Soome ülikoolides bürokraatiat, aga seal suhtlevad eri tasandite ametnikud omavahel, õppejõud sellega kuigi palju kokku ei puutu. Kuigi mu õppekoormus Soome ülikoolides on olnud sama suur või kohati suuremgi kui Tartus, olen enamiku oma raamatutest kirjutanud Soomes töötamise ajal. Ka sel kevadel ilmunud „Stahli mantlipärijad” on põhiosas kirjutatud 2007–2009, kui olin teist korda Helsingis külalisprofessoriks. Et ma tagasi tulles ei jätkanud Tartus enam täiskohaga õppejõuna, oli aega raamatut viimistleda ja töö ei veninud mitme aasta pikkuseks, nagu näiteks sõnatuletusraamatu valmimine Turu perioodi järel.

- **Mida oled oma õppejõutöös seni kõige enam nautinud? Kas saad innustust ja jõudu õnnestunud loengutest või pigem juhendajatööst?**

Mulle meeldib õpetada ja mulle meeldib üliõpilastega suheldes nende huvisid ja võimeid tundma õppida. Ka minu keeleteaduslik tegevus on ikka lähtunud ja innustust saanud õppetöö vajadustest ja mu raamatud on tehtud nii, et nad on kasutatavad õppevahenditena. Viimasel aastakümnel on loengutest ja seminaridest saadav tagasiside vähenenud, sest massiülikoolis on rühmad kasvanud nii suureks, et on võimatu üliõpilasi isegi nime- ja nägupidi tundma õppida, rääkimata lähematest kontaktidest. Andekamaid ja võimekamaid üliõpilasi on raske nõrkade algteadmistega massi hulgast üles leida ja nende haridusteed suunata. Õnneks on jäänud veel bakalaureuse-, magistri- ja doktoritööde individuaalne juhendamine, mida pean üha olulisemaks ülikoolihariduse osaks. Tean oma ülikooliaegsetest kogemustest, kui tähtis on isiklik suhtlus ja koostöö õppejõu ja üliõpilase vahel. Internet seda ei asenda. Andeka üliõpilase juhendamine ja tema edusammudele kaasaelamine on ülikoolitöö suuremaid rõõme.

- **Oled kauaaegne Emakeele Seltsi keeleteoimkonna liige. Millised on sinu arvates keeleteoimkonna lähiaastate põhiülesanded eesti kirjakeele korraldamisel? Missugune võiks üldse tulevikus olla eesti kirjakeele roll nii kõrghariduses kui ka mujal?**

Avalik keelekasutus on pärast nõukogudeaegsetest piirangutest vabanemist muutunud mitmekesiseks ja kirjakeelsete tekstide kõrval mõjutavad ja kujundavad keelekultuuri kõikvõimalikud muudki tekstid. Seetõttu on oluliseks tõusnud normitud kirjakeele ja muude keelevariantide suhete ja funktsioonide selgitamine, kirjakeele kasutusvaldkondade eristaatuse rõhutamine, žanriteadlike ja stiilitundlike keeleteoimetajate koolitamine. Keelekasutus muutub kiiremini kui varem ja keelekorraldus peab muutustega sammu pidama, neist elujõulisemad (uuskeeles: jätkusuutlikumad) välja selekteerima ja kirjakeele reegleid pidevalt kaasajastama. Tuleb tunnistada, et osa norminguid on ikka veel põhjendamatult keerulised, normitud kirjakeeleski võiks olla rohkem paindlikkust ja variatiivsust. Kõigi nende ülesannetega keeleteoimkond jõudumööda tegeleb lootuses, et eesti kirjakeele kasutusvaldkonnad, kaasa arvatud või eriti eestikeelne teadus ja ülikooliharidus püsivad elujõulistena. See aga sõltub eeskätt riigi haridus- ja teaduspoliitikast, mitte keeleteadlastest.

- **Millised tööd on sul praegu käsil ja lähiajal kavas?**

Tegelen edasi nii sõnamoodustuse kui ka ajakirjanduskeele analüüsiga. Loodan kirjutada veel mõne raamatu. Olen aastate jooksul ülikoolis õpetanud paljusid kursusi, ainekku aasta-aastalt juurde lugedes, kogudes, analüüsides ja täiendades. Parim viis asja endale selgeks teha on õpetada seda teistele. Nüüdseks olen ehk jõudnud sellise üldistamis- oskuseni, et koostada olemasolevast materjalihulgast ülevaatlikke tervikkäsitlusi.

*Küsitles
Reili Argus*

R a a m a t u d

- - - - -

Raamat eesti keele põnevast uurimisloost

Reet Kasik. Stahl'i mantlipärijad.

Eesti keele uurimise lugu.

Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2011.

303 lk.

Eesti keelel on pikk ajalugu, mille jooksul on erinevad ajajärgud jätnud jälgi keele hääldusse, grammatikasse ja sõnavarasse. Eesti keele uurimislugu ei ole küll nii pikk kui keele enda lugu, kuid küünib siiski juba mitme sajandi taha ning on seotud eri aegade tõekspidamiste ja moodidega. Sellest eesti keele seletamise ja mõtestamise teekonnast on teinud Reet Kasik oma raamatus kõigist senistest laiahaardelisema ülevaate. Reet Kasik on aastakümneid töötanud Tartu ülikoolis eesti keele dotsendina ja täitnud ka eesti keele õppetooli juhataja kohustusi, lisaks on tal pikaajaline kogemus eesti keele lektori ja külalisprofessorina Soome ülikoolidest. Raamatu aluseks ongi soome üliõpilastele mõeldud eesti keele uurimislugu tutvustav teos „Johdatus viron kielen tutkimukseen” (Helsinki 1999, 2. trükk 2001), mida autor on aga tunduvalt laiendanud ja ajakohastanud.

Esimeseks õnnestumiseks selle raamatu puhul tuleb pidada pealkirjas esitatud piltlikku ühishimetust eesti keele uurijatele – *Stahl'i mantlipärijad*. Kunagi vanal heal Rootsi ajal tegutsenud praost Heinrich Stahl, kes aastal 1637 kirjutas eesti keelest esimese ülevaatliku raamatukese „Anführung zu der Esthnischen Sprach” („Sissejuhatus eesti keelde”), ei täitnud ju lihtsat ülesannet. Ta kasutas saksa keelt ja ladina malle ning tulemuseks oli mitte eriti loomulik eesti keele tutvustus, aga ometi jäi see püsivaks teetähiseks eesti keele uurimisloos. Ka järgnevad keeleuurijate põlvkonnad on pidanud end mõistetavaks tegema omas ajas, selle tavasid ja nõudmisi arvestades, seda kuni

kõige viimaste aastateni, nagu autor tabavalt näitab. Ikka on mõjutusi ja eeskujusid tulnud teistelt maadelt ja vägagi erinevate keelte najal loodud teooriatest, oma piiranguid on seadnud rahastajad, kuid sellest hoolimata on Stahli mantlipärijad püüdnud luua üha põhjalikumaid ja loomulikumaid käsitlusi eesti keelest.

Reet Kasiku raamat koosneb kolmest osast, kuigi raamatu sisukord esitab neid kaks. Esimeseks hoolikat süvenemist väärivaks osaks on raamatu sissejuhatus, kus peale Eesti nimetuse, eesti keele ja keeleteaduse lühitutvustuse on esitatud eesti keele uurimisloo kokkuvõtte tähtsündmuste kaupa. Selliseid sündmusi on esitatud üheksa, esimesena eelnimetatud Stahli raamat, viimasena teadusliku „Eesti keele grammatika” teise osa ilmumine 1993. aastal. See enam kui 350 aastat haarav teetähiste märgistus suunab küsima, et mis võiks olla järgmine, kümnes tähtsündmus, milleni eesti keeleteadus peaks lähemas tulevikus jõudma.

Raamatu esimene põhiosa esitab ülevaate varasematest keelekirjeldustest kuni eesti keele uurimise esimese kõrgajani 20. sajandi esimesel poolel, teine raamatu põhiosa sisaldab käsitlust eesti keele uurimisest aastatel 1994–2010. Vanemate perioodide ülevaade keskendub peale tähtsamate autorite ja tööde tutvustuse ka eesti keele uurimisala laienemise iseloomustamisele. Nii on pööratud tähelepanu ka kirjaviisiuudustele ja sellega seotud muutustele keelesüsteemi mõistmisel, ning uutele tegevustele eesti keele uurimisel, nagu seda oli 19. sajandi algupoolel eesti keelega tegelejate koondumine Johann Heinrich Rosenplänteri välja antud ajakirja „Beiträge zur genauern Kenntniss der Ehstnischen Sprache” („Lisandusi eesti keele paremaks tundmiseks”) ümber või Tartu ülikoolis avatud eesti keele lektoraadi mõju eesti keele uurimise uuenemisele. Eesti keele uurimist iseseisvas Eestis 1920.–1930. aastatel on kirjeldatud Tartu ülikoolis tehtu kaudu, lähemalt on iseloomustatud tollase eesti keele professori Andrus Saareste tegevust ja tema juhitud murdeuurimist. 1930. aastatel ja osalt varemgi pandi alus ka erinevate eesti (kirja)keele tasandite uurimisele, alates foneetikast ja lõpetades leksikoloogiaga, teadusse tuli mitmekülgse ettevalmistusega noorte uurijate põlvkond. Tagasisivaatavalt on nende töid käsitlenud raamatu järgmises osas, side viimase maailmasõja eelse ja järgse eesti keeleteaduse ning Eesti ja välismaa eesti keele uurimiskeskuste vahel tundub aga vajavat veel põhjalikumat lahtikirjutamist edaspidi.

Raamatu teine põhiosa esitab eesti keele uurimise ülevaate valdkonniti alates 1944. aastast kuni aastani 2010. Kõigepealt tutvustatakse

eesti keele uurimiskeskusi pärast Teist maailmasõda, käsitledes neist kolme – Tartu ülikooli, eesti keele instituuti ja Tallinna ülikooli. Kõrvale on paraku jäänud välismaised uurimiskeskused, nagu Uppsala ja Lundi ülikool Rootsis, kus töötasid edasi Tartust sõja lõpul põgenenud, tollal juhtivad eesti keele uurijad Andrus Saareste, Valter Tauli ja Julius Mägiste, või Helsingi ülikool, kus tegutses eesti keele osakond (*viron kielen laitos*). Valdkonni eesti keele uurimist tutvustades on küll näidatud sidet Eestis ja välismaal töötanud teadlaste tegevuse vahel.

Raamatus esitatud viimase poolsajandi eesti keele uurimislugu näitab hästi, kui võrd intensiivne on olnud areng nii meetodite kui ka kasutatud allikate poolest, pea iga kümnend on toonud kaasa uusi lähenemisviise ja tulemusi. Tähtsamad murdepunktid on siiski nähtavad iga paarikümne aasta järel. 1960. aastatel tõusis esiplaanile generatiivne keeleteadus, 1980. aastatel funktsionaalsed ja kognitiivsed meetodid, viimane kümnend on teinud võimalikuks suurtel keelekorpusel põhinevad keelevarieerumise ja -dünaamika uuringud. Eesti keele uurimislukku on jätnud jälje enamik rahvusvahelise keeleteaduse omaaegsetest moesuundadest, samas on säilinud uurimistöö järjepidevus ja näha on uute tulemusteni jõudmist just kõige traditsioonilisemate valdkondade toel, nagu vana kirjakeel või murded.

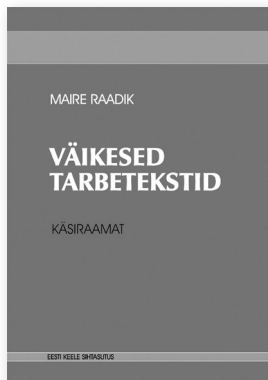
Hinnatav on selle raamatu puhul, et autor on püüdnud anda mitmekülge sissevaate ka viimase kümnendi töödele. Raamatu saatesõnas mainib ta sellega seotud raskusi: projektipõhise rahastamise tõttu on hakatud ühe enam teadustöid avaldama artiklitena rahvusvahelistes ajakirjades, tavaliseks on muutunud kollektiivsed uuringud, mida tehakse konkreetsete projektide raames jne. Sellepärast on uuemaid uurimusi tulnud tutvustada sageli üksikute projektide kaupa. Sellele on lisatud aga ka valdkondade arengu üldisi kirjeldusi.

Reet Kasiku raamat eesti keele uurimisloost on hästi kirjutatud ja kergesti loetav, see sobib lugemisvaraks ka neile, kes ei ole ise eesti keele uurijad, vaid lihtsalt huvitatud emakeele uurimisloost või alles kavatsevad hakata lähemalt keeleteadusega tegelema. Vaadeldud raamat näitab ilmekalt, kui mitmekülgne on tänapäeval eesti keele uurimine.

Karl Pajusalu

Maire Raadikult on ilmunud väikeste tarbetekstide käsiraamat

Maire Raadik. Väikesed tarbetekstid. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2011. 151 lk.

Maire Raadik on avaldanud ühe kaua oodatud ja tänuväärse üllitise, mille pealkiri räägib enda eest – see on väikeste tarbetekstide käsiraamat. Teos on välja kasvanud autori ammuhest huvist ametikirja õigekeelsuse vastu: 2001. aastal ilmus ametikirja vormistamise kohta artikkel ajakirjas Oma Keel, 2008. aastal Tartu keelehooldekeskuse väljaandena brošüür, mis oli mõeldud omavalitsusasutuste töötajatele. Nüüd on autor kokku pannud raamatu, mis oma mitmekülguses peaks olema hädavajalik abivahend kõikidele eestikeelse teksti koostajatele.

Käsiraamatust saab abi CVd kirjutada sooviv töötaja, postiaadressi vormistav kirjakerjutaja, klientidele e-kirju saatev projektijuht, lepinguid ja volikirju koostav ametnik, käskkirju välja andev direktor, puhkuseavaldust esitav töötaja, ameti- ja üksuseniimetuste õigekirja pärast muretsev firmajuht, nimede käänamise õigsuses kahtlev ametiasutuse töötaja, teaduskraadirikast teksti eesti keelde panev tõlkija, menüüd välja mõtlev restoranipidaja, hinnakirju vormistav sekretär, tabeleid koostav raamatupidaja, illustreerivat materjali kasutav aruande koostaja, viitamisreegleid teada sooviv teadustöö tegija, loetelurikast teksti koostav uurija jne. Raamat on väga tarvilik ka korrektoritele ja keeleteoimetajatele, kes on sellist kompaktset teost pikisilmi oodanud ja leiavad nüüd hulga vastuseid küsimustele, mis pole senistes kirjallikes allikates käsitlust leidnud või mida on vaadeldud hajali paljudes materjalides.

Mis teeb siis väikeste tarbetekstide raamatu nii universaalseks? Esiteks torkab silma lihtne keelekasutus. Nagu Maire Raadik on öelnud, on teos mõeldud tavalisele inimesele. Seda tõestab asjaolu, et kogu materjal on kokku pandud hästi mõistetavas sõnastuses, millest saab aru ka filoloogiasit kaugemale jääv inimene. Teiseks tuleb rõhutada

kõigi 16 peatüki süsteemipärast ja lihtsalt mõistetavat ülesehitust, mida toetavad selged ja sisukad pealkirjad ning sisujuht. Väga hea mõte on olnud ilmestada iga peatükki hulga näidetega, mis ei sisalda üksnes teemaga seotud materjali, vaid näitlikustavad ka ladusa teksti koostamist ja head keekekasutust. Samuti köidavad pilku kastid pealkirjaga „Kasulik teada”, kus autor jagab lisateavet, põhjendusi ja soovitusi. Tabelite ja loetelude juures on hoiatatud ebasoovitavate vormistusviiside eest. Selline esiletõst on väga teretulnud ja võib-olla oleks seda võinud teha rohkemategi levinud vigade puhul.

Nagu varasemates teostes, nii on Maire Raadik ka käsiraamatus järginud üldiselt jaatavat, heasoovlikku tooni, mis ei kohusta, vaid innustab lugejat õppima. Nõuanded ja juhatused on õpetlikud, loogiliselt ja arusaadavalt selgitatud.

Paratamatult ei leia käsiraamatust juhiseid kõikide tekstis ette tulevate probleemide lahendamiseks. Keeletoimetaja ei saa näiteks vastust küsimusele, kas joonise allkirjas tuleb allikaviide paigutada eraldi reale või mitte. Samuti on autor küll selgitanud, et võõrkeelses bibliokirjes võib *lehekülje* lühendit kasutada nii võõrkeeles kui ka eesti keeles, kuid ütlemata on jäänud, kas sama kehtib ka kõikide ülejäänud lühendite kohta. Korrektor on sageli kitsikuses võõrkeelsete allikaviidetega, sest ta ei tea, kas *kuni*-kriipsu peab pikaks parandama, jutumärgid eestipärastama, kursiivi eemaldama jm. Ent iga erijuhtumi käsitlust ja filoloogile mõeldud süvanäpunäiteid ei olegi võimalik raamatu koostajalt nõuda, sest nagu enne öeldud, on sihtrühm palju suurem. Käsiraamatu väärtust ja päevakajalisust ei saa mitte mingil juhul alahinnata ning see peaks olema iga tarbeteksti looja raamaturiivis käepärasel kohal.

Helika Mäekivi
OÜ Päevakera peatoimetaja

Artikleid keelesuhetest

Noored filoloogid. Kirjanduse ja keele piirimail.
Toimetajad Ave Mattheus, Anastassia Zabrodskaja.
Tallinn: Tallinna Ülikool, 2011.
396 lk.

Eesti Filoloogia Teadusliku Üliõpilasseltsi (EFTÜ) hea tava jätkub ning sel aastal ilmunud värskel kogumik on järjekorras juba kolmas. Kogumik koosneb Tallinna ülikoolis emakeelepäeva üliõpilaskonverentsil peetud noorteadlaste ettekannete põhjal valminud artiklitest.

Kogumik on eelmiste aastatega võrreldes ligi viie artikli jagu paksem ning paistab silma kirjandusalaste artiklite ülekaaluga. Sellele viitab ka kogumiku pealkirjas esikohal olev sõna *kirjandus* ning asjaolu, et koostaja ja toimetaja ülesandeid jagas sel aastal lingvistikadoktor Anastassia Zabrodskaja Tallinna ülikooli võrdleva kirjanduse lektori Ave Mattheusega. Kaheksa mahukat uurimust kirjanduslikest mõjudest, tõlke- ja retseptsooniküsimustest ning kirjanduse interdistsiplinaarsusest väärivad eraldi üksikasjalikku tutvustust, seetõttu piirdun siin vaid viie keelealase artikli tutvustamisega.

Esimesed kolm keelealast artiklit on ära toodud kogumiku neljandas plokis „Identiteet ja vitaalsus”. Elviira Kүүn uurib Eestis valdavalt venekeelses keskkonnas, eeskätt Maardus elavate vähemuskeele (vene, ukraina, leedu, tatari) esindajate keelelisi vajadusi ning etnilise identiteedi säilimise võimalusi. Maardu gümnaasiumi 2.–5. klassi õpilaste ja nende vanemate anketeerimisest selgus, et üldjuhul ei määra õpilaste kasutatavat keelt sünniriik. Olulisemad tegurid, mis keelevalikut mõjutavad, on keele staatus, segaabelud ning suhtumine oma päritolukeelde. Tuleb tunnistada, et Elviira Kүүni uurimus on Eesti vabariigi keelepoliitilises kontekstis väga vajalik. Uurimusest selgus muu hulgas, et põlisvähemuste keeled sulanduvad venekeelsesse kogukonda ja neid ei kasutata. Samas ilmnes, et osa vähemusrühmest (tatarlased, ukrainlased) siiski väärtustab enda etnilist kuuluvust ja oma päritolukeelt. Lapsevanemad aga arvasid, et kui kool pakuks valikainena või huvialagrupina võimalust õppida kas tatari või ukraina keelt, siis suunaksid nad lapse kindlasti oma emakeelt õppima. Elviira

Küün soovitabki hariduskorralduse institutsioonidel koolides vähemusrahvuste keele õpetamist toetada.

Aleksandra Dergatšova kirjeldab, kuidas hindavad Harjumaa linnade ja Lääne-Tallinna eesti- ja venekeelsed elanikud legitiimsuse ehk õigluse olukorda Eestis ning kuidas nad teise keelegruppi suhtuvad. Kahe keelekeskkonna informantide vastustest selgus, et enamik eestlasi ja vene keelt kõnelevaid informante tajub üksteist usaldusväärse ja abivalmina. Huvitav oli autori tähelepanek, et eesti keelt kõnelevad inimesed arvasid, et vene keelt hinnatakse Eestis ühiskonnas kõrgelt ning vene keelt kõnelevaid inimesi peetakse aktiivseteks ja tugevateks. Samas näitasid vene keelt kõnelevate informantide vastused hoopis seda, et vene keelt kõnelevad informandid tajuvad ebaõiglust ning oma õiguste piiramist. Seega on Aleksandra Dergatšova artiklis kasutatud uurimisankeedi üksikasjalik küsimuste analüüs lugemismaterjal, mis võiks tekitada diskussiooni, panna lugeja, olenemata sellest, mis tema emakeel on, tõstatatud probleemide üle järele mõtlema.

Anna Šiškova artikkel näitab noore uurija püüet kaardistada venekeelse kogukonna võimet käituda Eesti ühiskonnas rühmadevahelistes suhetes eristuva ja aktiivse kollektiivse üksusena. Kui Aleksandra Dergatšova võrdleb vene keelt ja eesti keelt kõnelevate informantide hoiakuid ning erinevusi, siis Anna Šiškova püüab kaardistada sama mudelit (etnolingvistilist vitaalsust), kasutades erinevusi vene keelt kõnelevate Eestis elavate informantide endi sees, eristades neid keelekeskkonna tüübi kaudu. Uurimismeetodina on kasutatud struktureeritud ankeetküsitlust. Tulemustest selgub, et mõlemad rühmad on stabiilsed ega assimileeru eestlaste kogukonda.

Kogumiku viies plokk „Eesti keel teise keelena” tutvustab Julia Gabaidullina ülevaatlikku uuringut tava- ja keelekümbluskooli venekeelsete põhikooliõpilaste eesti keele õppe motivatsiooni orientatsioonidest ja nende seostest funktsionaalse lugemise ning grammatikateadmisega. Ankeeditulemuste analüüs näitab, et õppijail, kelle keeleõppes ilmnes positiivne suhtumine õpitavasse keelde, olid keeletestis parimad tulemused. Julia Gabaidullina artikli peamine väärtus on keeleõppe motivatsiooniliste orientatsioonide põhjalik ning mitmekülgne ülevaade.

Kuues plokk „Kakskeelne keelekasutus” käsitleb Marja Vaba ingliseeesti koodikopeerimist Skype’i Tallinna kontori töötajate grupivestlustes elektroonilistes suhtluskanalites, näiteks jututubades ja foorumites. Autor jõuab oma kvalitatiivse uurimuse lõpus järeldusele, et ingliseeesti koodikopeerimine on grupivestlustes igapäevane nähtus. Eeskätt

on tegu Skype'i Eesti töökollektiivi püüdega luua oma identiteet ning infotehnoloogilise oskuskeele Skype'i variant. Ilmneb, et ingliskeelseid oskussõnu kasutatakse Skype'is ka siis, kui hästi juurdunud eestikeelne vaste on olemas ning üld- ja/või kirjakeeles laialt levinud. Inglise keelest kopeeritakse ka küsisõnu ja adverbe. Kuna siiani on inglise-eesti koodi-kopeerimisele vähe tähelepanu pööratud, on artikli tulemused ja ka materjaliks kogutud näited väga väärtuslikud.

Kahtlemata aitab noorte kirjutajate uurimistööde avaldamine kasvatada Tallinna ülikooli filoloogidest akadeemilise pere järelkasvu, tekitada harjumusi oma tulemusi artiklikis vormistada ning nagu elu näitab – oma loomingut avaldamine innustab noori jätkama õpinguid magistri- ja doktoriõppes.

*Anastassia Šmõreitšik
Tallinna ülikooli doktorant*

K r o o n i k a

- - - - -

2011. aasta esimese poole keelesündmusi

24. veebruaril anti J. F. Wiedemanni keeleauhind üle Tartu ülikooli emeriitprofessorile Tiit-Rein Viitsole.

23. veebruaril võttis Riigikogu vastu keelesenõude.

10. märtsil peeti Tartus Mati Ereli 70. sünnipäevale pühendatud Emakeele Seltsi kõnekoosolek. Ettekannetega esinesid Heli Laanekask, Liina Lindström ja Helen Plado.

11. märtsil tähistati Rootsis Göteborgi Eesti Kodus emakeelepäeva. Emakeelest ja kultuurist uues kontaktsituatsioonis rääkis Kristiina Praakli.

11. märtsil esitles Martin Ehala Tartu ülikoolis nutitelefoniga õigekirjaraakendust „Sõnar”.

14. märtsil toimus emakeelepäeva ettekandekoosolek „Kauni emakeele kaitseks – meie igapäevases kõnepruugis” Tallinnas Rahvusraamatukogus. Ettekannetega esinesid Peep Ilmet, Anu Lamp, Õie Alt ja Einar Kraut.

14. märtsil toimus keeleteokonkursi lõpuüritus Vastseliina gümnaasiumis. 2010. aasta parima keeleteo auhinna (ka rahvaauhinna) sai MTÜ Jumalalaegas ja Eesti Hoiuraamatukogu töörihm eestikeelsete hääljuhendite väljatöötamise eest pimedate tehnilistele abivahenditele. Osales president Toomas Hendrik Ilves. Üritus salvestati ja sellest korraldati veebi otseülekanne.

14. märtsil toimus emakeelepäeva ettekandekoosolek Eesti Rahva Muuseumis. Ettekannetega esinesid Madis Arukask, Reet Kasik, Arne Merilai. Anti üle Gustav Suitsu luulepreemia Ene Mihkelsonile.

15. märtsil toimus eesti keele päev Helsingi Eesti majas. Esinesid Helin Puksand, Jüri Valge, Maili Vesiko-Liinev ja Mai Frick.

17. märtsil andis haridus- ja teadusminister Tõnis Lukas Tallinnas Teaduste Akadeemia saalis kätte auhinnad 2010. aasta parimate eesti-keelsete kõrgkooliõpikute eest. Auhinnatuteks osutusid Ain Raal („Farmakognoosia”) ja autorite kollektiiv Aleksander Elango, Endel Laul, Allan Liim, Väino Sirk, Veronika Varik („Eesti kooli ajalugu. 2. köide. 1860. aastaist 1917. aastani”). Ettekannetega esinesid Piret Kuusk ja Jüri Valge.

24. märtsil peeti Tallinnas Emakeele Seltsi aastakoosolek. Ettekandega „Anton Thor Helle toimetajakäekirjast” esines Annika Kilgi, ametlikus osas tehti kokkuvõtteid möödunud aastast ning valiti seltsile kaks uut auliiget: Valve-Liivi Kingisepp ja Mati Erelt.

16. aprillil pidasid Emakeele Seltsi väliskeelepäeval Moskvas ettekanded Jaak Viller, Arne Merilai, Katrin Kern ja Liisi Laineste.

27. aprillil toimus Väike-Maarjas F. J. Wiedemanni keelepäev. Ettekannetega esinesid Wiedemanni keeleauhinna 2011. aasta laureaat Tiit-Rein Viitso ja Valve-Liivi Kingisepp.

27. aprillil toimus Tallinna ülikoolis Emakeele Seltsi eripedagoogika teemaline kõnekoosolek. Ettekannetega esinesid Anna-Maria Ülviste, Piret Soodla ja Mairi Männamaa.

28.–29. aprillil korraldasid eesti keele instituut ja Tallinna ülikool Tallinnas 10. rakenduslingvistika kevadkonverentsi. Kutsutud esinejateks olid Riho Grünthal teemal „Keelekeskkonna hõrenevad võrgustikud: keeleidentiteedi lagunemine ja ülesehitamine vepsa keele näitel”; Martin Ehala teemal „Vene keel Baltikumis”; Nick Andon teemal „Task-based language teaching: the way forward or just another passing fad?” ning Ulla Richardson teemal „Effective training practices in reading education with different languages”. Konverentsi raames töötasid teise keele omandamise, lastekeele ning keelepoliitika tööpajad.

14. mail peeti Münchenis Emakeele Seltsi keelepäeva. Ettekannetega esinesid Tõnu Tender, Heli Laanekask, Kristiina Praakli, Tiit Hennoste, Maigi Vija, Krista Kerge ja Piret Suidt.

19. mail tutvustas HTMi keeleosakond eesti keele instituudis Eesti keelehariduspoliitika ülevaadet ehk keeleprofiili.

31. mail peeti Tartus Emakeele Seltsi kõnekoosolek „Keeltest, kohanemisest ja hoiakutest”. Ettekanded olid Kadri Sõrmuselt, Helena Sulkalalt ja Kadri Koreinikult.

8. juunil Johannes Aaviku Seltsis peetud kõnekoosolekuga tähistati seltsi auesimehe Helgi Vihma 80. sünnipäeva.

9. juunil võttis Vabariigi Valitsus määrusega nr 71 vastu „Eesti kirjakeele normi rakendamise korra”.

27. juunil toimus Emakeele Seltsi korraldatud J. V. Veski päev teemal „Eesti keele arengukavast ja Eesti keeltest”. Ettekannetega esinesid Tõnu Tender, Jüri Valge, Birute Klaas-Lang ja Anna Verschik.

27. augustil sai teoks Emakeele Seltsi keelepäev Ruhnul. ESi esimees Helle Metslang tutvustas kohalikele ja saarekülalistele seltsi tegemisi ja kingituseks kaasa toodud keeletrükiseid, ettekannetega esinesid Urmas Sutrop, Jüri Valge, Anu Haak ja Reili Argus.

28.–30. augustil korraldas Tallinna ülikool rahvusvahelise konverentsi „Rahvuskeeled teaduses ja kõrghariduses”. 30. augustil toimus terminoloogia ümarlaud „Raalinduse ja sidetehnika eesti oskussõnad”.

30. augustil kaitses Tartu ülikoolis Karen Kuldnokk doktoriväitekirja teemal „Militaarne retoorika. Argumentatsioon ja keeleline mõjutamine Eesti kaitsepoliitilises diskursuses”.

30. augustil kaitses Tartu ülikoolis Kai Tafenau doktoriväitekirja teemal „Uue Testamendi tõlkimisest Rootsi ajal: käsikirjad, tõlkijad ja eesti kirjakeel”.

31. augustil kaitses Tallinna ülikoolis Heete Sahlkai doktoriväitekirja teemal „Teine grammatika. Eesti keele teonimede süntaks konstruktsioonipõhises perspektiivis”.

19. septembril toimus „Eesti keele ja kultuurimälu (2009–2013)” programmi eesti keele mooduli vahekonverents eesti keele instituudis.

21. septembril korraldas TLÜ EKKI emakeeleõpetuse infokeskus Tartu ülikoolis mälestusõhtu Eduard Vääri 85. sünniaastapäeva auks ja esitles professori mälestusteost „Keeleteadlane Eduard Vääri. Artikleid ja bibliograafia”, mis on ilmunud sarja „Eesti keele ruum” 6. numbrina.

23. septembril toimus Tallinna ülikoolis Emakeele Seltsi korraldatav iga-aastane üliõpilaskonverents. Seekordsel konverentsil kõnelesid

Tartu ja Tallinna ülikooli üliõpilased keelest ja ajaloost ning keelest ja koolist.

26. septembril toimus venekeelse „Õpilase ÕSi” esitlus Riigikogu hoones.

29. septembril toimus Tallinnas Teaduste Akadeemia saalis keelefoorum. Esitati kokkuvõtte „Eesti keele arendamise strateegia 2004–2010” täitmisest ja esitleti seire lõppraportit. Ettekannetega esinesid Birute Klaas-Lang, Pirkko Nuolijärvi, Auli Hakulinen, Urmas Varblane ja Triin Vihalemm. Osalesid ja esinesid sõnavõtuga president Toomas Hendrik Ilves ning haridus- ja teadusminister Jaak Aaviksoo.

30. septembril ja **1. oktoobril** toimus Tallinnas rahvusraamatukogus rahvuskaaslaste programmi II konverents, mille teemade hulgas olid olulisel kohal keeleküsimused. Osalesid ministrid Jaak Aaviksoo ja Rein Lang.

6. oktoobril toimus Narvas eesti keele õppe koolitusseminar alusharidusõpetajatele „A-B, hakka pähe! Mängust keeleni ja keelest mänguni”. Esinesid Jüri Valge, Anne Kaskman, Piret Voolaid, Eda Kalmre, Virve Tuubel. Külastati Eesti Rahva Muuseumi näitust „Muuseum näitab keelt” Narva muuseumis.

2011. aastal kaitstud eesti keele alased lõputööd

2011. aastal Tartu ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse osakonnas eesti keele alal kaitstud lõputööd

Doktoritööd

Eesti ja soome-ugri keeleteadus (eesti keel)

Karen Kuldnokk „Militaarne retoorika. Argumentatsioon ja keeleline mõjutamine Eesti kaitsepoliitilises diskursuses”, Kai Tafenau „Uue Testamendi tõlkimisest Rootsi ajal: käsikirjad, tõlkijad ja eesti kirjakeel”.

Magistritööd

Humanitaarteaduste magistri kraad (arvutilingvistika)

Raul Sirel „Poolautomaatne teadmusbaaside konstrueerimine”.

Humanitaarteaduste magistri kraad (eesti keel)

Grethe Juhkason „Võru momentaanid ja frekventatiivid”, Katri Krall „Parandav tagasiside keelekümblusklassis”, Triin Lõbu „Hulgasõnade kasutamisest eesti kirjakeeles”.

Humanitaarteaduste magistri kraad (eesti keele ja kirjanduse õpetaja)

Marelle Kansonen „Kodukoht õpiobjektina, Tõrva – Helme”, Triinu Laar „Suhtluspädevuse arendamisvõimalusi gümnaasiumi eesti keele ainekava alusel. Praktilise eesti keele kursuse I õppematerjalid”, Kerli Perend „Infootsingu-oskuse arendamine gümnaasiumis”, Maire Roio „Emakeeleõpetus õpilaste arvamustes”, Pille Saar „Sõnavara arendamine gümnaasiumi emakeeleõpetuses ilukirjanduse kaudu”, Agne Solba „Eesti keeles olevad põhivärvid ja värvitoonide nimetused. Õpilaste teadmised põhivärvi ja värvitooni mõistest ning värvitoonide nimetuste moodustamisest”, Anni Tammemägi „Eesti koolinoorte keelehoiakud”, Mari Teesalu „Poiste ja tüdrukute soorituse erinevus gümnaasiumiastme emakeeleõppes”, Erika Udaltsova „9. klassi kirjanduse õppematerjalid uue ainekava taustal”.

Humanitaarteaduste magistri kraad

(eesti keele ja kirjanduse õpetaja mitte-eesti koolis)

Olga Boikova „Eesti ja vene keele liitsõnad. Liitsõnade tõlkevastete analüüs Kaur Kenderi romaani „Iseseisvuspäev” põhjal”, Jelena Ivanova „Originaal- ja tõlketeksti võrdlusanalüüs multfilmi „Leiutajateküla Lotte” („Prikljuchenija Lotty iz Samodelkino”) näitel”, Julia Jeroštšenko „Mitte-eesti laste kognitiivne koolivalmidus”, Olga Morozova „Eesti kirjanduse eestikeelsed õppematerjalid vene gümnaasiumi jaoks”, Julia Simson „Eesti keele omadussõnarektsiooni omandamisest vene õppekeelega kooli üheteistkümnendates klassides (Tartu Annelinna Gümnaasiumi ja Narva Kreenholmi Gümnaasiumi näitel)”.

Humanitaarteaduste magistri kraad (eesti keel võõrkeelena)

Svetlana Gordijenko „4. klassi õpilaste eesti-vene koodivahetusest keelekümlusklassi näitel“, Nele Nikopensius „Euroopa Parlamendi istungite stenogrammide tõlkimise probleemid ja eurokeel“, Giedre Žilinskaite „Liitnimisõnad leedu keeles ja nende võrdlus eesti keele liitnimisõnadega“.

Humanitaarteaduste magistri kraad (keeletoimetaja)

Elise Järvik „Laadivahelduse taandumine eesti kirjakeeles”, Kaisa Kesküla „Postpositiooni *peale* ja allatiivi paralleelse kasutuse korpusanalüüs”, Merli Toome „Eesti liitverbide ja pöördmoodustiste analüüs ÕS 2006 materjali alusel”. Keeletoimetamistööd: Silja Lani „Raamatu „Lapse läbivaatus” eessõna ja neljanda ning kümnenda peatüki toimetamine”, Eva Patune „Viljandi maakonnaajalehe Sakala artiklite keeleline toimetamine”.

Humanitaarteaduste magistri kraad (üldkeeleteadus)

Mariliis Malahhov „Rollide võtmine ja pakkumine 3–4-aastaste eesti laste rollimängus”, Maria Reile „Demonstratiivide kasutus ruumis”.

Bakalaureusetööd

Humanitaarteaduste bakalaureuse kraad (eesti keel)

Eleri Aedmaa „Verbiga *muutuma* soetud hierarhiapuu Eesti Wordnetis”, Kristel Algvere „Mõtlemise väljendamisest keeles”, Nina Engman „Hoiakud soome, rootsi ja vene aktsendiga eestikeelse kõne suhtes”, Liina Kahu „Oscar Wilde'i „The Canterville Ghost” tõlgete funktsioon võrrelduna lähteteksti funktsiooniga”, Liisa Kongot „Isikute kategoriseerimine tutvumiskuulutustes”, Kadri Koppel „Ühendverbi kompo-

nentide sõnajärg eesti keeles”, Anne Kull „Eesti keele kaassõnade läbi ja *kaudu* kasutamine blogide ja foorumite tekstides”, Marge Kuslap „Priinimed Tarvastu kihelkonna Vana-Suislepa mõisas 1826. aastal”, Kadi Käärt „Vokaalharmonia ja kõrisulghääliku kasutus noorte kirjallikus võru keeles”, Teele Laurend „Subjekti väljendamine käsklauses”, Kristi Leepere „Atribuudi ühildumine põhisõnaga Hiiu maal”, Eve Niine „Anton Hansen Tammsaare novelli „Tähtis päev” tekstiajaloo eesti kirjakeele normingute kujunemise taustal”, Maiu Nurka „Metafoor ja metonüümia kultuurilehe Sirp filmi- ja teatriartiklites”, Sigrid Pachel „3. isiku markerite kasutamine 1. ja 2. isikule viitamisel”, Mai Perillus „9. klassi õpilaste ning õpetajate teksti- ja meediakasutuse harjumused koolis ja vabal ajal”, Jaana Seinberg „Eesti keel satelliidikeelena”, Piret Tamme „Eestikeelsed publikaadid ehk plakatid 1665–1709”, Katrin Talvik „Sõna *osas* grammatiseerumine”, Sirje Toomla „Perekonnanimed Hiiu maal Pühalepa kihelkonnas Suuremõisas 1835. aastal”, Sille Uusleer „Inimeste sooline kategoriseerimine suulises meedias”, Katrin Vaaks „Adverbide kokku- ja lahkukirjutamise probleemid eesti kirjakeeles”, Signe Vaaks „Allatiiv ja postpositsioon *peale* kohta- ja abstraktsete suhete väljendamisel vastuvõetavuse hindamise katses”, Liina Vakraõm „Naiivteooria konstrueerimine *hing*-keelendite põhjal”.

Humanitaarteaduste bakalaureuse kraad (eesti keel ja kultuur muukeelsetele)

Julia Kantemirova „Imemuinasjuttude strukturalistlikud käsitlused”, Tatjana Kodas „Üldhariduskooli õppekavade areng Eestis”, Konstantin Murašov „Eesti-vene koodivahetuse funktsioonid kahe kakskeelse lapse keeles”, Jana Popova „Eesti vanausuliste ajaloost ja kultuurist”, Jelena Putškova „Muusika osatähtsus eesti keele kui teise keele õpetamises põhikooli vanemas astmes”, Marina Pärnpuu „*nagu-* (*kui*)-võrdlused eesti keeles ja eestlaste ning venelaste keeleteadmistes”, Julija Šamarina „Eesti keele õppijate keelevigade liigitamise võimalusi”.

Humanitaarteaduste bakalaureuse kraad (üldkeeleteadus ja foneetika)

Marek Kukk „Kontseptuaalne integratsioon ja *seisma*-verbi polüsemia”, Meelika Mihkelsaar „Sibilantfoneemi /s/ hääldus eesti keeles”.

2011. aastal Tallinna ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudis eesti keele alal kaitstud lõputööd

Doktoritööd

Heete Sahkai „Teine grammatika. Eesti keele teonimede süntaks konstruktsioonipõhises perspektiivis”.

Magistritööd

Humanitaarteaduse magistri kraad (keeletoiimetaja)

Pille Arnek „Eestikeelsed tekstid 19. sajandi Põhja-Eesti hauatähistel”, Liisi Kahu „Alt-üles ja ülevalt-alla keelekorralduse võrdlus Tallinna keelemaastikul läbi keeletoiimetaja pilgu”, Kerli Prass „*saama-* ja *hakkama-*tulevik tänapäeva eesti kirjakeeles”, Kerstin Varvas „Eesti keele suulise kõne telefonivestluste ja subtiitrite telefonivestluste erijoontest”, Kairi Vihman „Eesti isikunimekorralduse kujunemine ja nimeseaduse mõju nimemuutmisele”.

Humanitaarteaduse magistri kraad

(eesti keele kui võõrkeele õpetaja)

Diana Kübard „Keelekeskkonna ja keelemaastiku roll keelehoiakute väljakujunemisel Tartu, Tallinna ja Narva venekeelsete üliõpilaste näitel”, Maaja Orlova „Tasakaalustatud kakskeelsusest eesti kooli 5.–9. klassi vene õpilaste näitel”.

Humanitaarteaduse magistri kraad

(eesti keele ja kirjanduse õpetaja)

Kaidi Lõhmus „Põhivärvinimed Eesti ja Ungari laste ning teismeliste keeles”.

Bakalaureusetööd

Humanitaarteaduse bakalaureuse kraad (eesti keel)

Anneliis Annus „Õpikukeele analüüs VI klassi „Vanaaja” näitel”, Regina Bauer „Arvutiterminid Eesti arvutiajakirjades”, Helen Ojamets „Stalini-aegne kirjandusõpik ideoloogilise tekstina „Eesti kirjanduse ajaloo I” näitel”, Kelly Parker „Värvinimedest eri keeltes hispaania ja eesti põhivärvinimede näitel”, Sigrít Siilbaum „Ortograafiavead kokandusteemaliste veebiajakirjade toidusõnavaras”, Marin Soomets „Põhisõnavara sõnastiku märksõnade tundetooni määramine eesti keelt emakeelena ja teise keelena rääkivate noorte näitel”, Maare Uus

„19.–20. sajandi vahetuse eesnimikasutus linna- ja maakogudustes (Narva Peetri ja Lüganuse koguduse näitel)”, Maret Varblas „Kohasuhete omandamisest eesti lastel vanuses 3–7 aastat”.

Humanitaarteaduse bakalaureuse kraad (eesti keel võõrkeelena)

Julia Grigorjeva „Varase keelekümbeluse rakendamine Tallinna koolides”, Alina Lanman „Keelekeskkonna ja afektiivse filtri mõju keelekümbeluse õpilaste teise keele omandamisele”, Helen Meidla „Varane keelekümbeluse: suulise ja kirjaliku keelekasutuse analüüs”, Julia Muhametjanova „Vene-eesti koodivahetus Kohtla-Järve lasteaias”, Sirli Schwarts „Saksa-eesti koodikooperimine suulises suhtluses ühe Tallinna mikrokogukonna näitel”.

Humanitaarteaduse bakalaureuse kraad (referent-toimetaja)

Marju Randmer „Sõnade „buffet”, „Rootsi laud”, „*fouchette*-laud” ehk „furšettlaud” ja „selvelaud” kasutuseelistusest”, Martina Rihkrand „Lausestusprobleemid eesti ametitekstides äriühingu dokumentide näitel”, Helin Roskrut „Üheksakümnendate aastate soome keele laenu praeguses eesti keeles”, Meelimari Guljavin „Eesti ideomaatiliste nimisõnafraaside morfosüntaktiline analüüs”, Triin Laur „Toidu ja söömise metafooriline kujutamine eesti fraseoloogias”, Jelena Malina „Eesti õppijakeele B-taseme sagedasemad sõnad ja vormid”, Olga Jakovleva „Ülevaade koodivahetuse teemalistest seminari-, bakalaureuse-, magistri- ja doktoritöödest Tallinna Ülikoolis”, Liis Rahumägi „Populaarmuusika inglise päritolu stiilinimetused Areeni ja Muusika plaadiarvustustes”, Darja Zabrovskaja „Eesti ja vene keelekasutusest sisepoliitiliste uudiste kajastamisel (Postimees-*online* artiklite põhjal)”, Jana Solom „Fotograafia terminoloogia”, Karin Kaare „Mure-teemalised fraseologismid tänapäeva eesti keeles”, Kaisa Kaldoja „Reklaamibüroode ja Talis Bachmanni „Reklaamipsühholoogia” inglise terminid”, Kristiina Karu „Nominalisatsioon Canoni fototehnika eestikeelses kasutusjuhendis”, Kristina Kazatšenko „Eesti-vene koodikooperimine Kohtla-Järvel ilmuvas ajalehes Põhjarannik / Severnoje Poberežje”, Agne Kaur „Euroopa regionaal- ja vähemuskeelte harta kehtestamine Eestis ja selle võimalikud mõjud”, Kätlin Kibin „Mõiste „jooksma” eesti keele sõnaraamatutes”, Kristiina Koppel „Pärnu linna tänavanimed 20. sajandil”, Kaile Kullamaa „Soomekeelsete eesti keele õppijate käändekasutus eesti vahekeele korpuse tekstides”, Mariel Laaban „Mäesuusatamise terminid”, Keit Laisaar „Keeleergastuse ajajärk eesti keelekorralduses (1960–1976)”.